

Foto na obálke:

Defilé vlajok okresných
veliteľstiev HG v roku
1941.

Na obálke sú mená
obyvateľov okresu
Medzilaborce židovského
pôvodu usmrtených
v roku 1942 v tábore
smrti Majdanek na území
dnešného Poľska.

Pamäť národa

04/2005

Ing. Ján Langoš
predseda Správnej rady ÚPN

PhDr. Pavel Žáček, PhD.,
šéfredaktor

Mgr. Patrik Košický,
zástupca šéfredaktora

Eva Guldanová,
asistentka

Adresa:
Ústav pamäti národa
Košická 52
P.O.BOX 87
820 05 BRATISLAVA
e-mail: redakcia@upn.gov.sk
www.upn.gov.sk
Tel.: +421/2/502 30 420

Preklady do angličtiny:
Mgr. Alexandra Šimanská
With special thanks to
Maia Troxel and Paul Webb

Jazyková úprava:
PhDr. Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa

Objednávky časopisu
zasielajte na adresu redakcie.
Ročné predplatné 320,-Sk.
Sadzba a tlač
Vydavateľstvo Michala Vaška
Registračné číslo MK SR:
3330/2005
ISSN 1336-6297

Na úvod

Pätnásť rokov po páde komunizmu vidíme dva základné problémy, ktoré bránia vo vyrovnaní sa s komunistickou minulosťou.

V novembri usporiadal Ústav pamäti národa odborný seminár s medzinárodnou účasťou o úlohe represie a politického násillia v komunizme. Ambíciou tohto seminára bolo v odbornej aj laickej verejnosti otvoriť diskusiu o dvoch otázkach. Prvá otázka je, kto nesie zodpovednosť za zločiny spáchané komunistickým režimom, druhá je otázka o legitimitě ozbrojeného odporu proti komunizmu.

Po roku 1945 sa Nemecko a Európa vyrovnali s fašistickou minulosťou národného socializmu tromi spôsobmi. Boli to (i) rehabilitácie, (ii) reštitúcie a (iii) odsúdenie vinníkov.

Národný socializmus, nacizmus je trvale spojený s vojnovými zločinmi a zločinom genocídy, takmer vyvraždením židovského národa, s vojnovými zločinmi a so zločinmi proti ľudskosti. Norimberskými vojenskými tribunálmi boli za vinníkov označené a odsúdené stovky osôb zodpovedných za tieto zločiny. V súčasnosti ešte prebieha v Nemecku súdny proces za vojnový zločin spáchaný v roku 1945 na Slovensku. Nepotrestané zostali vojnové zločiny, ktorých sa v tej dobe na Slovensku dopustili vojenské partizánske a nacistické jednotky voči civilnému obyvateľstvu.

Medzinárodné spoločenstvo po porážke nacizmu prijalo niekoľko zásadných dokumentov, ktoré sú právnymi nástrojmi ochrany slobody a demokracie pred budúcimi hrozbami.

Pre naše ciele sú z doby vyrovnania sa s nacizmom a v demokratickej povojnovej Európe dodnes platné a účinné dva dôležité dokumenty medzinárodného práva: Zločin proti ľudskosti v medzinárodnom trestnom práve a Listina základných práv a slobôd so svojim článkom 23.

Zločiny proti ľudskosti boli v čase činu pevnou súčasťou všeobecných právnych zásad medzinárodného zvykového práva ako trestné činy.

Štatút Norimberského medzinárodného vojenského tribunálu (MVT) pre trestné stíhanie a odsúdenie hlavných

vojnových zločincov európskych porazených mocností bol prvý medzinárodnoprávny dokument, ktorý definoval „zločin proti ľudskosti“ v pozitívnom medzinárodnom práve. Článok 6(c) Štatútu definuje zločin proti ľudskosti ako vraždu, vyhladzovanie, zotročovanie, deportácie a iné krutosti, spáchané proti civilnému obyvateľstvu pred vojnou alebo počas vojny, alebo prenasledovanie z príčin politických, rasových či náboženských pri páchaní ktoréhokoľvek zločinu spadajúceho pod právomoc Tribunálu alebo v spojení s takým zločinom, bez ohľadu na to, či bolo porušené miestne právo krajiny, kde boli zločiny spáchané. Vedúci, organizátori, podnecovatelia a spoluvinníci, ktorí sa zúčastnili osnova- nia, vykonávania spoločného plánu alebo spiknutia na vykonanie niektorého zo zmienovaných zločinov, sú zodpovední za všetky činy všetkých osôb pri vykonávaní takeého plánu.

Čl. 23 Listiny základných práv a slobôd hovorí: Občania majú právo postaviť sa na odpor proti každému, kto by odstraňoval demokratický poriadok ľudských práv a základných slobôd, založených Listinou, ak je znemožnená činnosť ústavných orgánov a účinné použitie zákonných prostriedkov. Právo na odpor je zaručené v Slovenskej republike článkom 32 Ústavy.

Komunistické štáty popravovali, zabíjali a väznili vlastné civilné obyvateľstvo za prejavy politického nesúhlasu a náboženskej viery, deportovali a väznili v koncentračných táboroch nevinných ľudí, prenasledovali z politických, rasových a náboženských dôvodov. S ľahkosťou a konverzačne počujeme, že komunizmus bol ešte horší ako nacizmus. Dnes komunisti sedia v parlamentoch demokratickej Európy a hrdinovia, ktorí sa postavili komunistickému štátu na ozbrojený odpor, sú vo svojej vlasti označovaní za zločincov. Čítame my, slobodní ľudia, napätie a obavy pred budúcnosťou? Ak áno, je to výzva. Poznať nacistický a boľševický režim vlastnej minulosti a nedopustiť ich recidívu.

Usilujeme sa analyzovať a pochopiť epochu, ktorej charakter určili dve svetové vojny a panstvo fašistických a boľševických režimov, nacistickej a komunistickej ideológie. Epochu, v ktorej boli usmrtené milióny civilných obyvateľov a takmer úplne vyvraždení európski Židia. Fašistické a boľševické režimy v Európe padli, napriek tomu je pre mňa, a verím že aj pre vás veľkou výzvou spoznať podstatu tejto epochy. Je to aj prezieravosť, ako povedal Emanuel Lévinas, je to otvorenie sa ducha smerom k pravde, že ustavične zhliadame možnosť vojny, že vojnový stav suspenduje morálku, zbavuje večné inštitúcie a večné záväzky ich večnosti, a tým nastoľuje provizórium.

Obsah

Štúdie

(6

Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 - 1945

(Vojtech Kárpáty)

Slavy nádeje

(Ján Hlavinka)

Pomsta Prahy – pokus o únos Ctirada a Josefa Mašínových

(Pavel Žáček)

Dokumenty

(33

Praha - Vídeň, Vídeň - Praha

(Pavel Žáček)

ÚPN interne

(54

Úloha represie a politického násillia v komunizme

(Juraj Kalina)

Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 - 1945

(Ján Hlavinka)

V tieni času

Tibor Macák

Správa o preberaní archívnych dokumentov...

Ladislav Bukovszky

Novinky v Archíve Ústavu pamäti národa

Ladislav Bukovszky

Dohoda o spolupráci

Mikrofilmy v Archíve Ústavu pamäti národa

Ladislav Bukovszky

Sprístupňovanie dokumentov v roku 2005

Ján Ondriaš

Obete

(62

Bernard Jaško a spol.

(Vladimír Palko)

Predstavujeme

(59

Historický archív štátnobezpečnostných služieb v Budapešti

(Gábor Strešňák)

Apendix

(63

Bezpečnostný odbor ŠtB pri MV SR

(Ladislav Bukovszky)

Kolektívny portrét vedenia správy ŠtB

(Radoslav Ragač)

Hladomor 1930 - 1932

(Ivan Novytskyj)

Recenzie

(Ivica Bumová, Pavel Žáček, Tomáš Vilímek)

Ohlasy na web

(Michal Dzurjanin)

Publikácie ÚPN

Prehľad článkov

Uvediem tu dve poznámky a predstávím výskumné a dokumentačné projekty a úlohy ústavu.

Prvá poznámka metafyzická.

Moderná doba v dejinách Západu je charakterizovaná filozofickým sporom medzi tradicionalistickým vnímaním človeka a sveta ako integrálneho systému Božieho stvorenia a modernistickým videním človeka a sveta ako konštruktú reálnej totality. V minulom storočí tento filozofický spor viedol k fyzickej likvidácii zástancov zmieneného tradicionalistického presvedčenia.

Pohľad na podstatu moderných dejín zásadne ovplyvnili filozofi Emanuel Lévinas, a predovšetkým Martin Buber konceptom vzťahu Ja - Ty a vzťahu Ja - On. Buber opísal charakter moderných dejín ako Božiu temnotu. Boh je Bohom Abraháma, Jáкова a Izáka, ktorému môže človek povedať Ty. Podľa Bubera je Božia tvár v modernej dobe zahalená temným mrakom, ľudia stratili schopnosť vidieť Božiu tvár a osloviť Boha a iného človeka ako Ty. Znamená to, že druhého vnímam vo vzťahu Ja - On, brutálne povedané, ako užitočnú, neužitočnú alebo nepriateľskú vec...

Druhá poznámka je o metóde.

Dôležité pre pochopenie nacizmu a komunizmu vo svojej dobe je hľadať odpovede na otázky, ktoré položil Ernst Nolte tridsať rokov po vyjdení jeho práce Fašizmus vo svojej epoche

1. Je oprávnené označovať knihu Fašizmus vo svojej epoche za základ historicko-genetickej verzie totalitarizmu a je v tejto súvislosti príslušná téza o Gulagu a Osvienčime iným ako nevyhnutným dôsledkom?

2. Je „komparatívna historiografia“ rovnako legitímny pojem ako „komparatistika“ v literárnej vede a aké miesto v nej zaujíma Fašizmus vo svojej epoche?

3. Môže sa s ohľadom na „tetralógiu“ k dejinám moderných ideológií hovoriť o „filozofickom dejepisectve“ a kde sa nachádzajú jeho ďalšie príklady?

Avšak len keď je prítomná trpezlivosť držať sa jej na dlhej ceste namáhavého skúmania, existuje šanca dospieť k niečomu inému ako k obžalobe naplnenej hnevom alebo k zastierajúcej apológii. (Nolte)

Projekty a úlohy

Slovenský parlament v roku 2002 vniesol prijatím Zákona o pamäti národa do právneho systému Slovenskej republiky definíciu doby neslobody v našich národných dejinách. Doba neslobody je tak vymedzená prijatím nariadenia vlády slovenského štátu o vymedzení pojmu Žid a o niektorých opatreniach voči Židom v roku 1939 a pádom komunistického režimu v roku 1989. Bola zriadená parlamentná inštitúcia Ústav pamäti národa, ktorú štát poveril unikátnou úlohou dokumentovať nacistické a komunistické zločiny ako zločiny proti ľudskosti.

Zákon hovorí, že zločinmi proti ľudskosti pre potreby tohto zákona sú predovšetkým zločiny genocidy, vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti v zmysle Dohovoru o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti, mučenie v zmysle Dohovoru proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu či trestaniu, a tiež iné závažné prenasledovanie z dôvodu príslušnosti prenasledovaných osôb k určitej národnostnej, politickej, spoločenskej, rasovej alebo náboženskej skupine, ak boli vykonávané funkcionármi štátu, nimi inšpirované alebo tolerované. Táto právna úprava znamená, že pri analýze dokumentov je Ústav oprávnený použiť skutkové podstaty medzinárodného trestného práva a dokumentovať osobnú zodpovednosť predstaviteľov strany a štátu za tieto zločiny.

Použitie tejto metódy je legitímne a umožní komparatívnu analýzu fašizmu a komunizmu v likvidačnej praxi fašistického a komunistického štátu.

Takýto spôsob vyrovnania sa s minulosťou nie je vedený odplatou, ale potrebou pravdy o totalitnej minulosti národa. Vedie nás presvedčenie, že poznanie pravdy bude rehabilitovať národ a zbaví ho kolektívnej viny za zločiny fašizmu a bolševizmu, ktorá dodnes rozdeľuje národ a využíva sa mocenskou politikou doma i v zahraničí.

Projekty a úlohy Ústavu pamäti národa, ktoré budú dokumentovať Represie a politické násilie fašizmu a bolševizmu na Slovensku:

Projekt I

Násilie štátu voči civilnému obyvateľstvu

Úlohy

Odpor proti nacizmu

Odpor proti komunizmu

Usmrcovanie civilného obyvateľstva na Železnej opone

Usmrcovanie triednych nepriateľov v rokoch 1945 – 1989

Väznenie triednych nepriateľov vo väznicach

Násilie proti civilnému obyvateľstvu v rokoch 1939 - 1943

Násilie proti civilnému obyvateľstvu v roku 1944

Deportácie civilného obyvateľstva od roku 1945

Väznenie triednych nepriateľov v koncentračných táboroch a nútená práca (TNP, PTP, TP)

Represie proti triednym nepriateľom ako nariadené represie v značnom rozsahu

Projekt II

Represívne zložky štátu a obeť (databázy)

Úlohy

Represívne orgány štátu v rokoch 1939 - 1945

Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 - 1945

Represívne orgány štátu v rokoch 1945 - 1989

Osudy triednych nepriateľov po roku 1948

Archívny informačný systém

Projekt III

Fašizmus a komunizmus vo svojej epoche

Občianska vojna v 20. storočí na Slovensku a v Československu

Mocenský a ideologický vplyv nacistickej Tretej ríše a komunistického ZSSR na štát v rokoch 1938 - 1989

Moc a ideológia štátu v rokoch 1938 - 1944

Moc a ideológia štátu v rokoch 1944 - 1948

Moc a ideológia štátu v rokoch 1948 - 1989

december 2005

Ing. Ján Langoš

Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 - 1945

Vojtech Kárpáty

Mgr. Vojtech Kárpáty (1977), absolvent Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Interný doktorand Historického inštitútu FiF PU v Prešove.

Organizačná štruktúra Hlinkovej gardy (HG) prešla v rokoch 1938 – 1944 dynamickým vývojom prinášajúcim zmeny na jej hlavnom veliteľstve (HVHG) a na jednotlivých úrovniach regionálnych zložiek tejto polovojenskej formácie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ). Bolo to spôsobe- ným riešením aktuálnych kompetenčných sporov na jednotlivých územno-organizačných stupňoch a personálnymi zmenami vo funkcii hlavného veliteľa HG, resp. náčelníka štábu HVHG. Počiatočná živelnosť pri zakladaní HG bola postupne nahrádzaná systematickou prácou, s cieľom dať HG ucelenejší organizačný rámec a jasnú, prehľadnú hierarchickú štruktúru. Fundamentálne organizačné základy HG boli položené koncom roku 1938 a v prvých mesiacoch roku 1939. Toto obdobie môžeme označiť ako zakladateľskú etapu existencie HG. Formovali sa v nej nie len štrukturálne predpoklady jej pôsobenia, ale aj počiatočné ideové a ideologické východiská, ktoré sa prehodnocovali a menili v rokoch 1940 – 1942, v období pokračujúceho konfliktu medzi umierneným ľudáckym krídlom a radikálnymi prívržencami slovenského národného socializmu.

Prvé oddiely a miestne organizácie HG začali vznikať na jeseň 1938 na západnom Slovensku. Chýbala však centrálna koordinácia a cieľavedomé jednotné velenie. Vzniknutou situáciou sa koncom októbra 1938 zaoberalo predsedníctvo slovenskej autonómnej vlády v Bratislave a vydalo oficiálne stanovisko k organizačnej štruktúre HG. V hrubých kontúrach načrtlo jej základné úlohy a kompetencie, ktoré mala v budúcnosti vykonávať. Prvotný návrh organizačnej štruktúry HG schválil predseda slovenskej autonómnej vlády ešte 28. októbra 1938, hoci organizačné rozkazy, ako interné smernice pre HG, vydávalo HVHG už od polovice októbra 1938.

Základom organizačnej formácie HG sa stala stotina, ktorá sa skladala z dvoch polstotín. V každej stotine boli štyri čaty a v každej čate tri družstvá.¹⁾ Zároveň bolo zriadených 40 oblastných veliteľstiev na čele s oblastnými veliteľmi, ktorí mali k dispozícii pobočnika, dôstojníka propagandy a spravodajstva a dvoch pisárov.²⁾

Budovanie HG sa stretlo na jeseň 1938 s viacerými prekážkami. Prvou bola neujasnenosť kompetenčných právomocí jej regionálnych veliteľov. Druhou, podstatnejšou, bola absencia definitívneho štrukturálneho rozvrstvenia HVHG. Internou organizačnou smernicou, ktorá sa stala v tejto oblasti rozhodujúcou, bol krajinský rozkaz HVHG č. 2 z 22. októbra 1938. Odštartoval sa ním rozsiahlejší proces reorganizácie HG, ktorý začal už od polovice októbra a mal sa priamo týkať prestavby všetkých vrstiev horizontálnej i vertikálnej organizačnej štruktúry HG.

Na čele HVHG a zároveň celej HG stál najvyšší veliteľ, ktorým bol v tom čase predseda Ústredného Slovenského národného výboru Karol Sidor, jeden z hlavných kandidátov na predsedníctvo HSLŠ. Koncom októbra 1938 malo HVHG troch náčelníkov a sedem samostatných oddelení. Prvenstvo pred ostatnými náčelníkmi HVHG pri služobných hláseniach patrilo náčelníkovi hlavného veliteľstva kpt. v zálohe Jánovi Dafčíkovi. Náčelníkom organizačného ústredia sa stal neskorší šéf Úradu propagandy Karol Murgaš a náčelníkom politickej sekcie neskorší dlhoročný hlavný veliteľ HG Alexander Mach.³⁾

Samostatným oddelením bola duchovná správa HG, ktorej úlohy boli upravené v roku 1939 osobitným štatútom. Hlavným duchovným HG sa stal bratislavský kanonik Karol Körper a jeho zástupcom, pre gardistov evanjelického vierovyznania, evanjelický farár Ladislav Jurkovič.⁴⁾

Ďalšími oddeleniami HVHG boli propagačné, hospodárske, sociálne a zdravotnícke. Svoje sekcie pri HVHG mali akademická HG (AHG) a železničiarska HG, ktorá sa neskôr transformovala na Hlinkovu dopravnú gardu (HDG). Akademická HG sa regrutovala z radov vysokoškolákov a jej vybraní členovia vykonávali službu ako administratívni pobočníci jednotlivých náčelníkov HVHG a ako pomocný personál propagačného oddelenia HVHG. Priebežne bola dotváraná základná schéma územno-organizačnej štruktúry HG. Oblastné veliteľstvá, ktorých bolo spolu s veliteľstvom HG Bratislava–mesto 40, inštančne podliehali priamo HVHG. V každom okresnom sídle sa malo vytvoriť

1) Štátny archív Bratislava pobočka Trnava (ŠAB T), f. Okresný úrad Trnava (OU T) 1923 – 1945, 2117/1938 prez., Obežník predsedníctva slovenskej vlády v Bratislave adresovaný HVHG z 3. 11. 1938.

2) ŠAB T, f. OU T 2117/1938 prez.

3) Archív múzea SNP v Banskej Bystrici (AM SNP), f. VIII, S 56/2002.

4) *Duchovná správa HG* (štatút). Bratislava 1939, s. 11.

okresné veliteľstvo HG (OVHG). Miestne veliteľstvá mali vzniknúť v každom meste a v každej obci, kde bola založená HG.

Podrobnejšiu organizačnú úpravu o teritoriálnej štruktúre HG však priniesol až krajský rozkaz HVHG č. 3 z 29. októbra 1938, ktorý nariadil, že oblastné veliteľstvá HG budú personálne zložené z veliteľa, pobočníka, propagačného a spravodajského dôstojníka, dvoch pisárov a zbrojmajstra. Hospodárska správa pri každom oblastnom veliteľstve HG zamestnávala jedného veliteľa – účtovníka, dvoch pisárov a skladníka do hodnosti čatára. Oblastným veliteľom mohol byť iba ľudácky aktivista, ktorý vstúpil do HSLŠ pred 6. októbrom 1938 a bol dôstojníkom v zálohe. Oblastné veliteľstvá zároveň viedli kartotéku členstva HG príslušných okresov.⁵⁾

Pred Viedenskou arbitrážou bolo napríklad oblastné veliteľstvo HG na krátky čas i v Košiciach a podliehali mu okresy Košice, Moldava nad Bodvou a Gelnica. Po 12. novembri 1938 sa počet oblastných veliteľstiev HG transformoval na 35 a okresy Dobšiná a Modrý Kameň podliehali priamo HVHG. V mestách s viac ako 5000 obyvateľmi sa vytvárali mestské veliteľstvá HG podriadené priamo oblastnému veliteľstvu HG. Neskôr sa v praxi od mestských veliteľstiev upustilo a v roku 1939 definitívne zanikli.

Obvodné veliteľstvá HG boli zriadené v sídlach obecných alebo obvodných notárskych úradov s bezproblémovým priamym komunikačným spojením so sídlom okresu. Pri väčšej komunikačnej efektívnosti mohlo byť jedno obvodné veliteľstvo HG tvorené i viacerými notárskymi obvodmi.

Najmenšou územnou organizačnou jednotkou HG bola miestna organizácia vedená miestnym veliteľstvom HG (MVHG). Každé MVHG zamestnávalo 5 referentov. Organizačný a osobný referent viedol personálnu agendu miestnej organizácie, spracovával a evidoval korešpondenciu HVHG a dodával podklady a návrhy usporiadaných akcií HG miestnemu veliteľovi HG. Propagačný a politický referent musel zodpovedať kritériám dlhoročného členstva v HSLŠ, istej dávky rečníckeho talentu a patričného vzdelania. Jeho úlohou bolo „sledovať celý život občianstva i gardistov svojej obvodu“.⁶⁾ Hospodársky referent mal byť, podľa možnosti, bankovým úradníkom, poprípade obchodníkom s dokonalou znalosťou účtovníctva a pokladničnej manipulácie. Výchovný a osvetový referent sa staral o prípravu a priebeh všetkých kultúrnych podujatí usporiadaných pod patro-

nátom HG. Zároveň spravoval odbornú knižnicu HG. Výcvikový referent zodpovedal za výcvik jednotlivca a útvaru HG a v ideálnom prípade mal byť záložným dôstojníkom, alebo aspoň absolventom inštruktážnych kurzov.

Pevné kritériá spôsobilosti boli v polovici decembra 1938 stanovené aj pre veliteľov HG na všetkých organizačných úrovniach. Základnou a prvoradou podmienkou bola osobná politická aktivita v ľudáckom hnutí pred 6. októbrom 1938. Táto zásada sa však vo viacerých prípadoch, pre zjavný nedostatok vhodných dôstojníckych kádrov, v neskoršej praxi obsadzovania veliteľských funkcií v HG obchádzala. Druhá podmienka stanovovala, že okresným a oblastným veliteľom HG mal byť dôstojník v zálohe s mimoriadnymi organizačnými schopnosťami.

V polovici decembra 1938 sa začala zavádzať do praxe i ustálenejšia zostava jednotiek HG. Základnou a najmenšou organizačnou jednotkou HG bolo družstvo, zložené z 8 až 15 gardistov. Tri družstvá tvorili čatu a štyri čaty stotinu. Zástava mala štyri stotiny. Podľa organizačných regionálnych možností a aktuálneho personálneho stavu členstva HG v jednotlivých okresoch vytvárali pluk tri až štyri zástavy. Každá divízia HG mala tri pluky.

V tomto čase došlo k stabilizácii v oblasti veliteľských hodností. Vytvorili sa tri poddôstojnícke hodnosti. Slobodník ako zástupca veliteľa družstva, desiatnik, ktorý bol veliteľom družstva a čatár vo funkcii zástupcu veliteľa čaty. Dôstojníckych hodností v HG bolo celkovo osem.⁷⁾

Členská základňa HG sa rozdeľovala na **úderníkov** (19-40 roční), **obrancov** (40-60 roční), **rodobrancov** a **dobrovoľníkov-legionárov**. Počítalo sa aj s perspektívnym vytvorením špecializovaných oddielov v rámci HG. Okrem už existujúcej železničiarkej gardy sa mali v HG samostatne organizovať poštári, letci, jazdci, motoristi a cyklisti. Vlastnú organizačnú štruktúru a štatút upravujúci ich zriadenie a aktivity mohlo schváliť jedine HVHG. Pri každom veliteľstve HG (oblastné, okresné, miestne) boli zriadené z vybraných najspoľahlivejších gardistov spravodajské oddelenia. Početný stav personálneho obsadenia týchto oddelení určoval príslušný veliteľ, rešpektujúc limit (2 až 5 gardisti) stanovený HVHG. V Bratislave mohol byť tento počet väčší.

Od polovice decembra 1938 pribudla HG nová úloha, spojená so získaním monopolného postavenia v oblasti športovej, brannej a predvojenskej výchovy na celom Slovensku. Vládne nariadenie

5) AM SNP, f. VIII, šk. č. 6, S 56/2002.

6) Tamtiež.

7) Od 15. decembra 1938 boli v HG dôstojnícke hodnosti stanovené vzostupne: veliteľ čaty, veliteľ stotiny, veliteľ zástavy, veliteľ pluku, veliteľ divízie, veliteľ oddelenia, veliteľ zboru a hlavný veliteľ. Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. HVHG, šk. č. 99, 604-99-3.

č. 70 z 5. decembra 1938 rozpustilo a zlikvidovalo všetky športové a branné zväzy, spolky a jednoty. Týmto nariadením zanikli na území Slovenskej krajiny s okamžitou platnosťou organizácie čs. Sokola, Orla, FRTJ, skautingu, sedliackej jazdy a ďalších spolkov.⁸⁾ Všetok ich hnuťelný a nehnuteľný majetok bol odovzdaný do vlastníctva HG. Prevod majetku mali zabezpečiť komisie zložené zo starostu obce, predsedu miestnej organizácie HSLS a miestneho veliteľa HG. Personálne obsadenie komisií overovali príslušné okresné úrady alebo nimi poverené notárske úrady. Okrem majetku komisia prevzala všetky aktíva, pasíva, účtovné knihy a korešpondenciu zrušených organizácií. Súpis zabaveného majetku, podpísaný všetkými členmi likvidačnej komisie, sa mal vyhotoviť v dvoch exemplároch a jeden z nich okamžite odoslať na právne oddelenie HVHG do Bratislavy, ktoré apelovalo na jednotlivé veliteľstvá, aby likvidáciu ukončili najneskôr do konca roku 1938.

Ukončenie kurzu okr. veliteľov HG v Skalici 20.4.1941.
Zdroj: Archív Múzea SNP.

Organizačné práce sa v HG zastavili počas rušných marcových dní roku 1939 a naplno sa obnovili až v máji a apríli. Súviselo to čiastočne s výmenou vo funkcii hlavného veliteľa HG, ktorým sa stal od 14. marca 1939 Alexander Mach.⁹⁾ Práce na novej organizačnej štruktúre HG boli ukončené začiatkom júna 1939. Ich výsledkom bol dokument s názvom **Smernice pre reorga-**

nizáciu HG, ktorý mal ešte stále všeobecný charakter a jednotlivé parciálne problémy si vyžadovali podrobnejšie interné inštrukcie v podobe rozkazov HVHG. Preto je možné konštatovať, že proces vnútornej štruktúrálnej reformy HG v podstate pokračoval až do konca roku 1939. Napriek vydaniu základnej smernice pre reorganizáciu ostala prvotným problémom skutočnosť, že HG nemala nijaký legislatívny podklad a takmer ani po roku od jej založenia parlament nevydal nijakú právnu normu, upravujúcu jej existenciu, poslanie a kompetencie. Situácia sa čiastočne zmenila až v septembri 1939, keď bolo vydané vládne nariadenie č. 220, ktoré sa v stručnej forme vyjadrovalo k základným otázkam práce a úlohám HG v Slovenskej republike. Spomínané nariadenie jednoznačne charakterizovalo HG ako organizačnú súčasť HSLS a určilo v piatich základných bodoch poslanie HG, ktorá mala okrem predvojenskej a brannej výchovy „sledovať verejný život v Slovenskom štáte, pozorovať, či zákony, nariadenia a opatrenia štátnych orgánov sú dodržiavané a v tomto smere podávať na príslušné miesta potrebné hlásenia a podnety“.¹⁰⁾

Najvyšším veliteľom HG sa mal stať prezident republiky, ktorý menoval hlavného veliteľa HG. Hlavný veliteľ mal priznané všetky vnútroorganizačné práva a kompetencie, vrátane vydávania záväzných interných predpisov (organizačný, služobný a kárny poriadok HG), udeľovania hodností v HG a určovania služobných povinností príslušníkov HG.

Najpodstatnejším priamym dôsledkom vydania tohto vládneho nariadenia sa stalo povinné členstvo v HG pre každého „občana mužského pohlavia, vo veku od 6 do 60 rokov, vynímajúc židov“.¹¹⁾ Mládež vo veku od 6 do 18 rokov bola organizovaná v Hlinkovej mládeži (HM), ktorá bola v tom čase ešte integrálnou súčasťou HG. Bolo to nepremyslené riešenie získavania členskej základne a vo viacerých okresoch Slovenska sa povinné členstvo v HG stretlo s nesúhlasom a pasívnym odporom. Niektorí občania, či už z politických alebo ideových dôvodov, úradné nariadenia o povinnom prihlasovaní sa do HG ignorovali. V niektorých obciach sa dokonca do HG neprihlásil nikto, čo neušlo pozornosti spravodajcov **Dôverníckej služby Rodobraný (DSR)**,¹²⁾ ktorí podávali o tom-

8) *Úradné noviny*, 17. 12. 1938.

9) **Alexander Mach** (11. 10. 1912 Slovenský Meder – 15. 10. 1980 Bratislava) organizátor a funkcionár HSLS a Rodobraný, publicista, hlavný veliteľ HG. Študoval v rodnej obci a v Nových Zámkoch. Štúdiá v kňazských seminároch v Ostrihome a Trnave neukončil. V rokoch 1922 - 1939 bol miestnym, župným a vedúcim funkcionárom HSLS. Počas existencie prvej ČSR bol jedným z najaktívnejších ľudáckych publicistov a novinárov. Od roku 1926 redaktor, zodpovedný redaktor a v rokoch 1938 - 1939 šéfredaktor Slováka, Slovenskej pravdy, Slovenských ľudových novín a Slovenského týždenníka. V rokoch 1924 - 1929 generálny tajomník HSLS. Po vzniku HG sa stal zástupcom hlavného veliteľa HG K. Sidora a náčelníkom politickej sekcie na HVHG v Bratislave. Od 20. 10. 1938 do 1. 8. 1940 šéf Úradu propagandy. Od 14. 3. 1939 do 21. 5. 1940 a od 29. 7. 1940 do 5. 9. 1944 zastával funkciu hlavného veliteľa HG. Od júla 1940 do apríla 1945 minister vnútra. Národným súdom odsúdený 15. 9. 1947 na 30 rokov väzenia. Neskôr bol trest zmenený na 25 rokov. Na základe amnestie 9. 5. 1968 prepustený z Leopoldova.

10) *Slovenský zákonník*, 20. 9. 1939.

11) *Slovenský zákonník*, 20. 9. 1939.

12) Dôvernícka služba Rodobraný (DSR) vznikla ako samostatná spravodajsko-informačná služba obnovenej Rodobraný v rámci HG

to problému zúfalé hlásenia Ústrednému veliteľstvu Rodobrany (ÚVR) a HVHG, sťažujúc si na komplikácie a náročnú prácu spojenú so zápismi nových členov do HG pre ich „neporozumenie celej našej veci“.¹³⁾ Situácia sa stala neúnosnou predovšetkým z dôvodu nestanovenia sankcií pre osoby, ktoré sa do HG odmietli prihlásiť a zapísať. Riešenie prinieslo až ďalšie vládne nariadenie z mocou zákona č. 310 z 21. decembra 1939 o Hlinkovej garde. Upravilo pôvodné septembrové rozhodnutie o povinnom členstve v HG a v § 3 stanovilo, že „príslušníkmi Hlinkovej gardy môžu byť len osoby mužského pohlavia slovenskej národnosti, prijaté do nej na základe dobrovoľnej prihlášky“.¹⁴⁾ Novinkou v tomto novom vládnom nariadení bolo i stanovenie spôsobu dotovania HG v § 9, ktorý rozdelil zdroje jej peňažného a hmotného zabezpečenia na štátne prídely, príspevky členov a vlastné príjmy. Dozorom nad hospodárstvom v HG bolo poverené ministerstvo vnútra.

Do konca roku sa však štrukturálna výstavba HG uskutočňovala stále podľa primárnej smernice na reorganizáciu zo 7. júna 1939. V súvislosti s novým územno-správnym členením Slovenského štátu vzniklo 12 žúp HG.¹⁵⁾ Župným veliteľom sa mohol stať bývalý funkcionár a člen Rodobrany z rokov 1923 - 1929 alebo gardistický činovník a aktivista z marcových dní vzniku Slovenského štátu a tzv. malej vojny. Musel byť minimálne v hodnosti veliteľa pluku a bol „osobne zodpovedný za disciplínu HG a za vnútorný poriadok v obvode svojej župy“.¹⁶⁾

Otázky vnútornej disciplíny riešili tri typy kárnych výborov, menované hlavným veliteľom HG. Najnižšou inštanciou bol okresný kárny výbor HG, ktorý podliehal župnému kárnemu výboru. Menovanie personálneho obsadenia oboch týchto výborov navrhoval ústredný kárny výbor HG, sídliači v Bratislave.

Ustálili sa i hodnosti HG s ich označením na rovnošatách a rozdelené boli do kategórií predstavených, vyšších samostatných funkcionárov **Hlavného štábu HG** (HŠHG) a veliteľské hodnosti pre dôstojníkov, poddôstojníkov a mužstvo HG. Vonkajšie označenie hodností bolo zjednodušené a malo dvanásť základných stupňov. Tieto golierové výložky boli používané až do roku 1941.¹⁷⁾

Ani v posledných mesiacoch roku 1939 sa HVHG nepodarilo dosiahnuť svoje základné predstavy, vybudovať pevnú a efektívne fungujúcu územno-organizačnú štruktúru HG. Stále častejšie sa vyskytovali prípady nedbalosti, ignorancie smerníc a neplnenia rozkazov nadriadených. Vyšší velitelia si plne uvedomovali akútnu potrebu a nevyhnutnosť zavedenia sankcií za porušovanie disciplíny, ktoré by priamo vyplývali z jednotného predpisu – organizačného a disciplinárneho poriadku. Z okresných veliteľstiev často prichádzali na HVHG do Bratislavy hlásenia, v ktorých sa organizační referenti a okresní velitelia HG sťažovali, že „gardistická situácia nie je celkom uspokojivá, lebo miestni velitelia hlásia, že gardisti ne-

Hlavný veliteľ A. Mach,
načelník HŠHG O. Kubala.
Zdroj: Archív Múzea SNP.

začiatkom roku 1939. Jej ambíciou bolo stať sa tajnou politickou políciou na území celého štátu. DSR si budovala z najspôhlivejších rodobrancov v jednotlivých okresoch sieť dôverníkov, ktorí podávali pravidelné a mimoriadne situačné hlásenia Ústrednému veliteľstvu Rodobrany (ÚVR) v Bratislave. DSR zanikla po rozpustení Rodobrany v lete 1940. Časť jej členov sa stala dôverníkmi nemeckej Sicherheitsdienst (SD) a naďalej plnila spravodajskú úlohu.

13) SNA, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), šk. č. 15, 101-2A-019.

14) *Slovenský zákonník*, 21. 12. 1939.

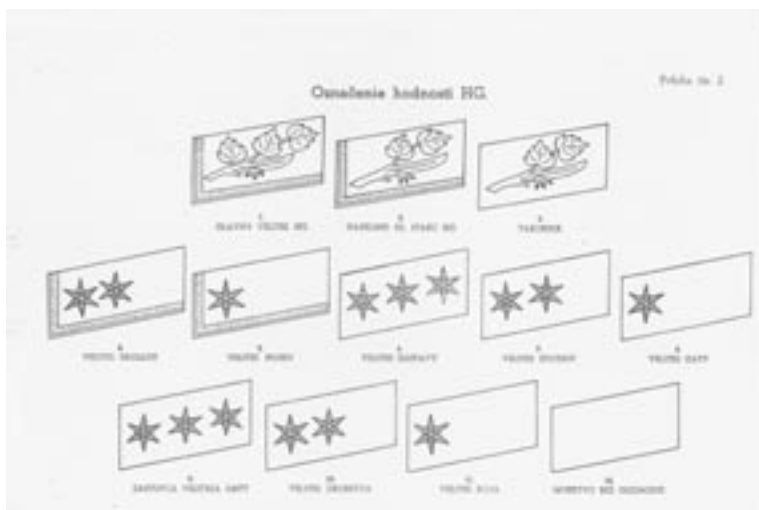
15) Územie Slovenska bolo z hľadiska teritoriálnej organizácie HG rozdelené na župu podunajskú, dolnopovažskú, stredopovažskú, hornopovažskú, fatranskú, oravskú, tatranskú, nitriansku, pohronskú, gemerskú, prešovskú a vihorlatskú.

16) *Smernice pre reorganizáciu Hlinkovej gardy*. Bratislava 1939, s. 5.

17) Radový gardisti nemali na golierových výložkách žiadne označenie. Hodnosti od veliteľa roja po zástupcu veliteľa čaty boli na výložkách označované striebornými šesťstrannými hviezdíčkami. Hodnosti od veliteľa čaty po veliteľa brigády sa označovali na golierových výložkách zlatými šesťstrannými hviezdíčkami. Táborníci, náčelník HŠHG a hlavný veliteľ HG používali na golierových výložkách svojich uniforiem štylizované zlaté lípové ratolesti. *Smernice pre reorganizáciu Hlinkovej gardy*, s. 8 - 9.

dochádzajú na cvičenie, alebo zo 100 ich príde 20“.¹⁸⁾ Mnoho príslušníkov HG sa do tejto organizácie prihlásili práve s vidinou rýchleho zlepšenia svojich sociálnych a životných podmienok. Koncom roku 1939 však už bolo všetkým jasné, že funkcie v HG na regionálnej úrovni sú už viacerou stabilne rozdelené a že táto polovojenská organizácia nezaujala v štáte a v spoločnosti také pozície, aké jej boli v dňoch vzniku Slovenského štátu predstaviteľmi HSLS prisľúbené. Okresní velitelia odôvodňovali apatiu a pasivitu gardistov skúsenosťami, podľa ktorých „v praxi gardisti darmo sa uchádzajú o zamestnanie a o prácu,

Hodnosti HG od júna 1939
do r. 1941.

Zdroj: archív autora.

sú odstrkovaní a zamestnávateľmi strkaní do najlacnejších prác“.¹⁹⁾

Plány na reorganizáciu HG z leta 1939 neboli dôsledné a komplexné. Reorganizácia predovšetkým neriešila problémy, ktoré sa vyskytovali na okresnej a miestnej úrovni a priamo negatívne ovplyvňovali prestíž HG v slovenskej spoločnosti. Stále citeľnejšie sa prejavovala absencia jasných vnútorných organizačných predpisov, smerníc a jednotných direktív, ktoré by jednoznačne stanovili, ako majú postupovať regionálni gardistickí funkcionári pri nedorozumeniach a konfliktoch s úradmi, predstaviteľmi štátnej správy a územnej samosprávy, alebo pri vzájomných kompetenčných sporoch. Neprehľadná situácia vládla i v oblasti priamej subordinácie, služobných intervencií a v služobnom postupe. Gardisti sa dožadovali, bez ohľadu na triviálny predpísaný služobný postup stanovený v rozkazoch HVHG, vybavenia svojich osobných žiadostí a sťažností. Okresní velitelia HG boli nútení vydať osobitné napomenu-

tie a vyzvali miestnych veliteľov, aby dôrazne poučili všetkých gardistov o spôsoboch komunikácie s nadriadenými. Jeden z takýchto rozkazov okresných veliteľstiev HG uvádza: „Najmä v poslednej dobe sa neprestajne vyskytujú prípady, že gardisti takmer hromadne dochádzajú na okresné veliteľstvo HG a obťažujú ma rôznymi žiadosťami o ich umiestnenie. Aby sa predišlo v budúcnosti podobným prípadom, čo najprísnejšie nariaďujem každému miestnemu veliteľovi HG, aby poučil svojich gardistov, že okresné veliteľstvo HG neprijíma vôbec osobné intervencie gardistov. Intervenovať môžu jedine len miestni velitelia, poťažne ich zástupcovia“.²⁰⁾

Sledovaním nedostatkov a ich verejným odsúdením sa do istej miery zaoberalo aj oficiálne periodikum HG s názvom Gardista, ktoré vychádzalo v roku 1939 ešte ako týždenník. Župní, okresní a miestni spravodajskí referenti HG boli povinní podávať týždenne do každého čísla Gardistu príspevky o činnosti HG vo svojom obvode.

Hlavný štáb HG predpokladal, že zlepšenie a utuženie disciplíny v HG sa dosiahne predovšetkým zvýšením úrovne výcviku gardistov. Zároveň si vodcovský zbor na HVHG uvedomoval, že v HG sú jednotlivci, ktorí s jej ideálmi úplne nesúhlasia, alebo k nim zjavne zaujali ľahostajný postoj. Poukazovali na to, že napriek skepse niektorých gardistov Hlinkova garda „nielenže ne Stratila na svojom význame, ale ona je a ostane tou zložkou Slovenského štátu, na ktorú vláda Slovenska vždy bude hrdá a na ktorú sa vždy bude spoliehať“.²¹⁾

V súvislosti s odhalením príprav tzv. pochodu na Bratislavu, ktorý sa mal stať základom štátneho prevratu v SR a ktorý mal eliminovať postavenie predstaviteľov umierneného krídla HSLS v najvyšších štátnych a politických funkciách, došlo v druhej polovici mája 1940 k personálnej výmene hlavného veliteľa HG. Nevydarený „gardistický puč“ sa napriek nepriamej podpore nemeckých spravodajsko-bezpečnostných služieb (SD) stal trápnu epizódou v dejinách HG. Dňa 21. mája 1940 bol A. Mach zbavený prezidentom republiky J. Tisom funkcie hlavného veliteľa HG. J. Tiso sa odvolával na Machove vyhlásenie z 21. februára 1940, podľa ktorého sa sám rozhodol resignovať na svoju funkciu v HG. Za nového hlavného veliteľa HG prezident menoval Františka Galana, podľa ustanovenia § 5 (ods. 1) vládneho nariadenia č. 310 Sl. z. z 21.12.1939.²²⁾ Nasledujúci deň (22.

18) Štátny archív Banská Bystrica (ŠA BB), f. Okresný ľudový súd (OLS) Brezno, šk. č. 5, Tľud 21/45, Situačné hlásenie OVHG Brezno n./Hronom z 11. 11. 1939.

19) ŠA BB, f. Okresný ľudový súd (OLS) Brezno, šk. 5, Tľud 21/45, Situačné hlásenie OVHG Brezno n./Hronom z 11. 11. 1939.

20) AM SNP, f. VIII, šk. č. 6, S 56/2002, Rozkaz OVHG Brezno n./Hronom č. 31 z 24. 11. 1939.

21) Tamtiež, Rozkaz HVHG (HŠHG) z 23. 5. 1939.

22) Štátny archív Nitra, pobočka Bojnice (ŠAN B), f. Okresný úrad Prievidza (OÚ P), 75/40 prez.

mája 1940) F. Galan menovanie prijal a zložil do rúk prezidenta predpísanú prísahu. Na slávnostnom akte bol prítomný aj generálny tajomník HSĽS J. Kirschbaum, ústredný tajomník J. Mikula a šéf kabinetnej kancelárie prezidenta republiky A. Neumann, ktorý prečítal formulu prísahy.²³⁾

Od 31. mája 1940 boli zrušené pôvodné gardistické župy z leta 1939 a ponechali sa iba tie z nich, ktoré sa zhodovali s administratívno-správnym župným členením štátu.²⁴⁾ Majetok ostatných gardistických žúp mali prevziať a administratívne zlikvidovať župní velitelia HG, do obvodu ktorých tieto zrušené župy patrili. Hlásenia o vykonaní likvidácie mali zaslať na HVHG do 15 dní od vydania rozkazu.²⁵⁾

Od začiatku júna 1940 sa začala na všetkých veliteľstvách HG revízia ich majetku a jej priebeh bol upravený osobitným rozkazom HVHG. V tejto súvislosti boli gardisti vyzvaní, aby zbrane a súčasti vojenského výstroja a výzbroje odovzdali bezodkladne na najbližšej žandárskej stanici. Boli to zbrane, ktoré si gardisti ponechali po demobilizácii po skončení tzv. malej vojny a ktoré získali pri vyzbrojovaní HG v dňoch 10. až 14. marca 1939. Nástup Galana do funkcie hlavného veliteľa HG mal viac negatív ako pozitív. Reorganizácia HG, ktorá prebiehala od leta a jesene 1939, sa spomalila a koncom mája 1940 sa úplne zastavila. Rozkazy nového hlavného veliteľa nijakým spôsobom neprispeli k sprehľadneniu situácie vo výstavbe teritoriálnej a organizačnej štruktúry HG. Vnútorne organizačné smernice, podpísané Galanom, sú poznačené silnou snahou v každom smere podriadiť HG rozhodovaniu umierneného krídla ľudskej strany a eliminovať na maximálnu mieru vplyv radikálov, presadzujúcich silnejšie postavenie HG v štáte a spoločnosti. Táto tendencia sa zreteľne prejavila v obmedzení intervencií zo strany funkcionárov HG, odvolávajúci sa na uznesenie vlády v tejto otázke. Všetci gardisti mohli svoje intervencie vybavovať výhradne prostredníctvom HSĽS, pretože, ako sa zdôrazňovalo v odôvodnení tohto obmedzenia, Hlinkova garda „je zbor vojenský a nemôže trpieť, aby u nás bola dvojkolajnosť intervenčná“.²⁶⁾

V roku 1940 sa objavili ťažkosti i s peňažnými dotáciami pre HG, ktoré mali byť pravidelne zákonne vyplácané zo štátneho rozpočtu. Situácia sa komplikovala až to takej miery, že bol v danej veci nútený zasiahnuť minister vnútra A. Mach, ktorý bol v tom čase ešte hlavným veliteľom HG.

Finančná dotácia sa nevyplácala HG priamo, ale prostredníctvom HSĽS. Mach sa osobitným prípisom z 10. mája 1940 dožadoval vydať „úpravu, aby patričná suma bola vyplácaná hospodárskemu oddeleniu Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy, a to vždy bez odkladu“.²⁷⁾ Od júla 1940 sa do praxe zaviedla nová úprava, stanovujúca disponovanie s finančnou hotovosťou funkcionármi HG. Miestny veliteľ HG mohol dať v jednotlivých prípadoch povolenie vyplatiť sumu vo výške 500 Ks a v prípade vyššej čiastky musel mať na túto pokladničnú manipuláciu súhlas príslušného okresného veliteľa HG. Okresný veliteľ HG mohol jednorazovo povoliť vyplatenie 1000 Ks a župný veliteľ HG mohol dať povolenie na výplatu sumy vo výške 5000 Ks.²⁸⁾

Poslednou právnou normou celoštátneho dosahu, upravujúcou základne podmienky existencie

*Hlavný veliteľ HG otvára Veliteľskú školu HG v Bojniciach 2. 8. 1942.
Zdroj: archív autora.*

23) *Gardista*, 31. 5. 1940.

24) Sídla žúp HG po 31.5. 1940 boli: Bratislava, Trenčín, Nitra, Ružomberok, Prešov a Banská Bystrica.

25) ŠAN B, f. OÚ P, 75/40 prez., Rozkaz HVHG č. 21 z 5. 6. 1940.

26) ŠAN B, f. OÚ P, 75/40 prez., Rozkaz HVHG č. 21 z 5. 6. 1940.

27) SNA, f. Ministerstvo vnútra (MV), šk. č. 1167, 23298/40.

28) ŠAN B, f. OÚ P, 75/40 prez., Rozkaz HVHG č. 23 z 9. 7. 1940.

a aktivít HG, bol zákon o HG a HM č. 166, prijatý slovenským snemom 4. júla 1940. Vo svojom úvode nanovo definoval päť základných bodov charakterizujúcich poslanie HG v štáte a slovenskej spoločnosti. Okrem iného sa v nich (§ 2, ods. c) uvádza, že HG má byť „*nápomocnou pri obrane štátu a právnymi predpismi na to určeným orgánom pri udržiavaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti spôsobom, ktorý určí minister národnej obrany alebo minister vnútra, pričom jej členovia používajú rovnakú ochranu ako úradné orgány*“.²⁹⁾ V § 7 tohto zákona sa zároveň potvrdil spôsob získania členstva v HG, ktoré vznikalo na základe dobrovoľnej prihlášky občanov slovenskej národnosti, ktorí dosiahli vek 20 rokov. Zákon č. 166/1940 Sl.z. tiež stanovil, že „*členovia gardy majú pri rovnakých podmienkach prednosť pri obsadzovaní miest vo verejných a súkromných službách*“.³⁰⁾ Toto ustanovenie však v praxi nebolo dodržiavané a pri obsadzovaní miest v štátnej a verejnej službe sa uplatňoval princíp osobných konexií, nie kritérium príslušnosti k HG. Aj to bol jeden z dôvodov letargického prístupu gardistov k plneniu svojich povinností a rapidnému poklesu členskej základne HG v rokoch 1941 - 1942.

V prvej polovici roku 1941 sa skončili práce na prvej a základnej vnútornej organizačnej smernici HG. Ich výsledkom sa stal **Organizačný poriadok Hlinkovej gardy**, ktorý schválil predseda HSLS v septembri 1941 na základe § 5 zákona č. 166/1940 Sl.z. Teritoriálne sa HG i naďalej členila na šesť žúp, ktoré kopírovali obvody politických žúp a boli označované rímskymi číslicami.³¹⁾ Gardistické župy sa členili na okresy HG, ktoré rovnako zodpovedali územno-správnemu členeniu SR. Výnimku predstavoval okres Gelnica, ktorý bol včlenený do Šarišsko-zemplínskej župy. Gardistických okresov na Slovensku bolo 60, vrátane okresu Bratislava-mesto.³²⁾ Predpoklady na prijatie do HG sa stabilizovali a od budúceho gardistu sa požadovala, okrem obligátneho povinného členstva v HSLS, mravná zachovalosť a politická bezúhonnosť i preukázanie árijského pôvodu a telesnej zdatnosti. K prihláške mal žiadateľ o členstvo v HG priložiť vlastnoručne podpísané čestné vyhlásenie o tom, že „*nebol v organizácii slobodomurárov a Rotary klubu*“.³³⁾ Žiadateľ sa okrem toho zaväzoval, že nevykoná „*nič, čo by smerovalo proti HG, Strane, proti záujmom národa a proti záujmom štátu*“.³⁴⁾ Árijský (nežidovský)

pôvod sa dokazoval u jeho rodičov a oboch starých rodičov. Prihlášky sa odovzdávali osobnému referentovi MVHG. Po uplynutí čakateľskej lehoty predložil spravodajský, personálny a výchovný referent miestnemu veliteľovi HG posudky o žiadateľovi a miestny veliteľ rozhodol o jeho zaradení do zboru gardistov. Svoje rozhodnutie o prijatí žiadateľov o členstvo v HG zverejnil miestny veliteľ v aktuálnom rozkaze MVHG. Osobný referent vyplnil kmeňové listy nového gardistu. Jeden ponechal v kartotéke MVHG a dva zaslal okresnému veliteľovi HG. Okresný veliteľ HG vystavil legitimáciu, ktorú podpísal a zaslal príslušnému MVHG a to ju odovzdalo novoprijatému gardistovi. Ak žiadateľ nebol prijatý, poslal mu osobný referent MVHG úradné oznámenie o negatívnom rozhodnutí. Zamietavé rozhodnutie potvrdil miestny veliteľ HG svojim podpisom na prihláške. Neprijatý uchádzač o členstvo v HG sa mohol odvolať predpísanou služobnou cestou na OVHG, ktoré rozhodovalo o prijatí do HG s konečnou platnosťou.³⁵⁾ Členstvo v HG mohlo zaniknúť smrťou gardistu, vylúčením a stratou členstva v HSLS. Vylúčeniu z HG predchádzalo disciplinárne pokračovanie, ktoré inicioval miestny veliteľ. O vylúčení gardistov a poddôstojníkov rozhodoval okresný veliteľ HG a o vylúčení dôstojníkov hlavný veliteľ HG.

Najmenšou administratívnou organizačnou jednotkou ostali miestne veliteľstvá HG, ktoré sa však od roku 1941 rozdeľovali na MVHG 1. triedy (mestá a obce nad 10 000 obyvateľov), MVHG 2. triedy (nad 3000 obyvateľov) a MVHG 3. triedy (do 3000 obyvateľov). Na čele MVHG stál miestny veliteľ s výkonnou, disciplinárnou a administratívnou právomocou. Velil jednotkám svojho MVHG, upravoval službu a povinnosti vydávaním rozkazov, viedol pracovné porady a bol zodpovedný za disciplínu v rámci svojho miestneho veliteľstva. Okrem týchto právomocí a kompetencií menoval miestny veliteľ HG veliteľov družstiev, čiat a stotín HG, podával návrhy na menovanie referentov svojho miestneho veliteľstva a menoval pomocných referentov. Počas neprítomnosti miestneho veliteľa preberal jeho kompetencie vo výchovných a administratívnych otázkach zástupca miestneho veliteľa HG. V otázkach disciplinárnych iba vtedy, keď išlo o konkrétny prípad. V miestnych veliteľstvách HG 1. a 2. triedy bola zriadená funkcia pobočníka miestneho veliteľa HG, ktorý mal okrem reprezentačnej funkcie na starosti vedenie proto-

29) *Príručka pre funkcionárov HSLS*. Bratislava 1944, s. 58.

30) Tamtiež. s. 59

31) Číselné označenie župných veliteľstiev HG: I. Banská Bystrica, II. Bratislava, III. Nitra, IV. Prešov, V. Ružomberok, VI. Trenčín.

32) *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*. Bratislava 1941, s. 3 - 4.

33) SNA, f. HVHG, šk. č. 10, 604-10 - 2.

34) Tamtiež.

35) AM SNP, f. VIII, šk. č. 6, 2888/61, Rozkaz HVHG č. 5. z 9. 4. 1941.

kolu MVHG a kalendár lehôt.³⁶⁾ Osobitné úlohy boli zverené siedmim špecializovaným referentom MVHG. Osobný (personálny) referent viedol kartotéku členov a funkcionárov MVHG, doplňoval ich osobné spisy a vykonával v nich zmeny a zápisy. Sociálny referent evidoval nezamestnaných gardistov a členov HG zo sociálne slabších rodín a podával návrhy na zlepšenie ich existenčných pomerov. Ďalšími referentmi boli spravodajský, výchovno-propagačný, hospodársky a zdravotný. Priebežne bola územno-organizačná štruktúra HG definitívne potvrdená na úrovni okresných veliteľstiev HG, a zároveň boli stanovené úlohy a kompetencie Župných inšpektorátov HG (Ži HG). V roku 1941 mala HG personálne obsadených všetkých šesť župných inšpektorátov.³⁷⁾ Nasledujúci rok HVHG potvrdilo obsadenie župných inšpektorátov.³⁸⁾ Župný inšpektor bol kontrolným a dôverným orgánom HVHG, ktoré určovalo jeho sídlo. Bol povinný minimálne raz za štvrtrok vykonať neohlásenú kontrolu všetkých okresných veliteľstiev HG, patriacich do príslušnej župy. Kontroloval činnosť okresných veliteľov HG a ich veliteľské schopnosti, pracovné výkony jednotlivých referentov štábu OVHG a úroveň administratívy. V osobitných prípadoch mohol župný inšpektor HG vykonať inšpekciu vybraného MVHG, ale iba v prítomnosti príslušného okresného veliteľa HG. Ak boli počas jeho inšpekcií zistené závažnejšie nedostatky, ktoré sa nedali vyriešiť priamo a ihneď, podával okamžité hlásenie na HVHG. Okrem správ z inšpekčných ciest podával župný inšpektor pravidelné štvrťročné písomné súhrnné hlásenia, ktoré museli obsahovať i navrhované účinné opatrenia. Hlásenia z posledného štvrťroka obsahovali kvalifikačnú známku okresných veliteľov za uplynulý rok.³⁹⁾ Každý župný inšpektor HG mal k dispozícii zástupcu a pobočníka, ktorí viedli písomnú a hospodársku agendu Ži HG.

Najvyšším veliteľom HG bol, podľa §3 zákona č. 166/1940 Sl. z., predseda HSLS, ktorý garantoval ideovú stránku výchovy v HG. Na návrh širšieho predsedníctva HSLS menoval a odvolával hlavného veliteľa HG a schvaľoval organizačný, služobný a disciplinárny poriadok HG. V praxi HG viedol jej hlavný veliteľ a v jeho osobe sa koncentrovali najdôležitejšie výkonné, disciplinárne a administratívne právomoci. Stanovoval pracovný program a vydával zásadné smernice, direktívy a rozkazy pre HG a náčelníka HŠHG. Hlavný veliteľ udeľo-

val vyznamenania a pochvalné dekréty, priznával čestné tituly bývalým funkcionárom a zaslúžilým gardistom a zastupoval a reprezentoval HG pred štátnou mocou a v zahraničí. Pomocným orgánom hlavného veliteľa HG bol poradný zbor, ktorý personálne sám zostavoval a jeho stálymi členmi boli náčelník a podnáčelníci HŠHG.⁴⁰⁾ HVHG bolo zložené zo spravodajského, osobného (organizačného), výcvikového, výchovno-propagačného, hospodárskeho, sociálneho a zdravotného oddelenia. Súčasťou HVHG bol pomocný úrad, na čele ktorého bol prednosta (Ludovít Macuriak) ako platený funkcionár HG.⁴¹⁾ Jeho hlavnou a prvoradou úlohou bolo zabezpečovať technické a kancelárske potreby administratívy HG, podávať návrhy na kancelársky poriadok a jeho eventuálne zmeny či doplnky. Pomocný úrad HG sa skladal z podateľne, spisovne, výpravne a pisárne. Kontroloval dodržiavanie lehôt a mesačne podával hlásenia podnáčelníkovi hlavného štábu o nevybavených spisoch jednotlivých oddelení HG.

Funkcionári a zamestnanci HG boli na základe služobného poriadku HVHG podľa úrovne dosiahnutého vzdelania zaradení do štyroch základných skupín. Prvou kategóriou zamestnancov HG boli osoby s vysokoškolským vzdelaním. Po nich nasledovali absolventi stredných škôl s maturitou a odborných škôl. Tretiu kategóriu tvorili zamestnanci s nižším vzdelaním a poslednou skupinou boli zriadení a pracovné sily. Podľa tejto kategorizácie sa zamestnancom určovala nie len výška ich stabilnej mzdy, ale priznávali sa im aj cestovné náklady a celodenné diéty.⁴²⁾

A. Mach otvára veliteľskú školu HG v Bojniciach 2. 8. 1942. Zdroj: archív autora.

36) *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*, s. 13.

37) *Slowakische Rundschau*, 1. 5. 1941.

38) Pohronská župa – Ján Moncol' (Klenovec), Bratislavská župa – František Galan (Bratislava), Nitrianska župa – Peter Bublák (Prievidza), Šarišsko-zemplínska župa – Anton Sabol-Palko (Prešov), Podtatranská župa – Vojtech Kačka (Liptovský Sv. Mikuláš), Trenčianska župa – Pavol Krchňák (Ilava). *Slovenská ročenka 1942*. Bratislava 1942, s. 263.

39) *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*, s. 22 – 23.

40) *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*, s. 25 – 26.

41) *Slovenská ročenka 1943*. Bratislava 1943, s. 273.

42) AM SNP, f. VIII, šk. č. 6, S 57/2002, Obežník HVHG č. 14.871/41-hosp. z 2. 1. 1942.

Od septembra 1940 začal pôsobiť na Slovensku osobitný nemecký poradca pre HG SS-Obersturmbannführer **Viktor Nageler**.⁴³⁾ V súvislosti s jeho aktivitami sa začala v rámci HG organizovať radikálna pronacistická skupina koncentrovaná okolo časopisu *Náš boj* a vedená náčelníkom HŠHG Otomarom Kubalom.⁴⁴⁾ Nageler sa snažil presadiť túto skupinu do vedenia HG, a to aj napriek zjavnej antipatii prezidenta Tisu a hlavného veliteľa A. Macha ku Kubalovi a jeho skupine. Ideologickú indoktrináciu členov a funkcionárov HG národno-socialistickou ideológiou a ich brannú výchovu mali zabezpečovať Nagelerom spoluorganizované inštruktážne kurzy a školenia pre miestnych a okresných veliteľov HG, na ktorých vyučovali inštruktori Zbraní SS z Nemecka.⁴⁵⁾ Na bojníckom zámku bola zriadená Veliteľská škola HG, ktorá pripravovala dôstojnícke kádre v základných športových a branných disciplínach na získanie odznaku brannosti HG.⁴⁶⁾ V zime 1940 - 1941 sa uskutočnil na Slovensku projekt, ktorého hlavnou úlohou boli rasové testovanie príslušníkov HG, s cieľom zistiť podmienky pre ich perspektívne verbovanie za dobrovoľníkov do Zbraní SS. Testy sa konali v 47 okresoch Slovenska na takmer 4 700 gardistoch. Výsledky testov hodnotili 39% preverených gardistov ako rasovo schopných pre službu v Zbraniach SS.⁴⁷⁾ Elita v rámci HG sa sústredila vo vybraných jednotkách HG, ktoré sa od ostatných gardistov odlišovali osobitnou sivozelenou uniformou a samostatným odznakom, tvoreným rovnoramenným gotickým dvojkřížom vo vavrínovom neuzatvorenom venci. Vybrané jednotky HG nezohrali vo vnútropolitickom mocenskom zápase významnejšiu úlohu. Ich členovia však ostali verní režimu až do úplného konca a väčšina z nich sa v septembri 1944 stala personálnou základňou vznikajúcich Pohotovostných oddielov HG (POHG).

Predseda HSLS a najvyšší veliteľ HG J. Tiso schválil 17. decembra 1941 ďalší dôležitý vnútroorganizačný dokument – **Disciplinárny poriadok HG**. Jeho 364 paragrafov je rozdelených do troch základných dielov (všeobecné ustanovenia, disciplinárny poriadok a čestný disciplinárny poriadok). Všeobecné ustanovenia (§§ 1-9) okrem iného stanovili, že „pre súdne, prípadne administratívne trestné činy podliehajú príslušníci HG právomoci príslušných súdov občianskych, prípadne administratívnych úradov“.⁴⁸⁾ Gardisti, ktorí konali vojenskú prezenčnú službu, činnú vojenskú službu alebo vojenskú službu za mobilizácie podliehali výhradne vojenskej disciplinárnej a súdnej právomoci. Disciplinárnym priestupkom bolo konanie alebo zanedbanie, ktoré odporovalo služobným predpisom HG, alebo všeobecným a osobitným nariadeniam HG (rozkazy HVHG, OVHG a MVHG). Ako disciplinárny priestupok sa klasifikovalo konanie, ktoré „sa prieči vojensko-gardistickej disciplíne, alebo kamarátskej súdržnosti“ a správanie sa gardistu v službe a mimo nej, ktoré „poškodzuje vážnosť HG“.⁴⁹⁾ Základnými druhmi disciplinárnych trestov boli napomenutie, pokarhanie, peňažná pokuta, odňatie hodnosti, pozbavenie funkcie a vylúčenie z HG. Za vedľajší trest sa považoval zákaz nosenia odznaku a uniformy HG na dobu šiestich mesiacov. Disciplinárny poriadok vytlačila kníhtlačiareň Andreja v Prešove a okresným veliteľstvám HG ho zasielalo OVHG v Prešove. Jednotlivé okresné veliteľstvá zasielali jeden kus výtlačku príslušným miestnym veliteľstvám.⁵⁰⁾

Poslednou internou organizačnou smernicou, prijatou do vypuknutia Povstania v auguste 1944, sa stal nový organizačný poriadok HG podpísaný najvyšším veliteľom HG dňa 3. marca 1944. Účinnosť nadobudol po 15 dňoch od jeho podpísania. Prijatie tejto úpravy však už nemohlo zmeniť

43) **Viktor Nageler** (nar. 14. 3. 1903, Spittal), dôstojník SS a poradca pre HG. Do svojho príchodu na Slovensko pracoval na doplňovacej správe Zbraní SS vo Viedni a mal na starosti odvody príslušníkov nemeckej národnej skupiny na Slovensku do SS. Od septembra 1940 do polovice januára 1945 pôsobil ako poradca pre HG. V apríli a máji 1941 sa zúčastnil poľného ťaženia na Balkáne. Najaktívnejšie pracoval v čase, keď bol náčelníkom štábu HVHG O. Kubala. Pomáhal pri vzniku a vydávaní časopisu *Náš boj* a zabezpečoval nemeckú podporu pre vybrané jednotky HG a od septembra 1944 pre Pohotovostné oddiely HG (POHG). V polovici januára 1945 bol povolaný na západný front a novým poradcom pre HG sa stal jeho zástupca SS-Obersturmbannführer Hans Klatz.

44) **Otomar Kubala** (26. 1. 1906 Lakšárska Nová Ves – 28. 8. 1946 Bratislava), učiteľ, funkcionár HG. V rokoch 1920 - 1924 študoval na učiteľskom ústave v Modre. Od 1924 do 1934 bol učiteľom v Smoleniciach, Kútoch a Uhorskej Novej Vsi. Od roku 1932 tajomníkom Združenia učiteľov-vojakov na Slovensku. Od 1934 do 1938 bol riaditeľom štátnej meštianskej školy vo Varíne a v rokoch 1939 - 1940 v Rači a Bratislave. Členom HG sa stal v novembri 1938 (miestny veliteľ HG vo Varíne). Od júna 1939 do mája 1940 referentom HVHG. Od 30. 7. 1940 do 20. 5. 1942 zástupca hlavného veliteľa HG a náčelník štábu HVHG. V júli až auguste 1941 sa zúčastnil ťaženia proti ZSSR v hodnosti nadporučíka v zálohe (neskôr povýšený na stotníka). Od 7.9.1944 znovu náčelníkom štábu HG a prakticky hlavný veliteľ HG. Od 11. 10. 1944 šéf ÚŠB. V apríli 1944 ustúpil s jednotkami POHG a Domobrany do Čiech. V máji 1945 pri Strakoniciach zatknutý. Národným súdom 24. 8. 1946 odsúdený na trest smrti a popravený zastrelením.

45) SUŠKO, L.: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 - 1941. In: *Historické štúdie XXIII*. Bratislava 1979, s.18.

46) *Slovenský magazín*, september 1942.

47) KAISER, J.: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 - 1945*. Bochum 1969, s.16 - 17.

48) *Disciplinárny poriadok HG*. Prešov 1942, s. 6.

49) *Tamtiež*, s. 8.

50) AM SNP, f. VIII, šk. č. 6, S 57/2002, Rozkaz HVHG č. 25 z 30. 11. 1942.

skutočnosť, že HG bola v tom čase v úpadku a hlboké vnútornej kríze, čo sa prejavilo v rapidnom poklese početnosti členskej základne a v niektorých okresoch Slovenska v absolútnej pasivite funkcionárov HG a radových gardistov. V prvej hlave nový organizačný poriadok HG nanovo charakterizoval povahu organizácie HG, zdôrazňujúc vojenské zásady a úzku prepojenosť na HSĽS. Zárukou účinnej spolupráce ľudovej strany s HG sa mala stať personálna prepojenosť oboch organizácií. Hlavný veliteľ HG bol členom Ústredného výboru HSĽS a okresní a miestni velitelia boli

členmi výboru príslušnej organizačnej jednotky HSĽS. Generálny tajomník HSĽS sa stal členom štábu HVHG a predsedovia miestnych a okresných organizácií ľudovej strany boli členmi štábu príslušného miestneho a okresného veliteľstva HG.⁵¹⁾ Územné členenie HG na Slovensku ostalo v takom stave ako v predchádzajúcich rokoch, rovnako i štruktúrne a hodnostné zloženie jednotlivých úrovní regionálnych veliteľstiev. Zmeny rozsiahlejšieho charakteru nastali až v septembri 1944 v súvislosti s Povstaním.

RESUME

The Organization Chart Development of the Hlinka Guard in the Years 1938 – 1945

The Hlinka Slovak People's Party (HSĽS) started to organise its own uniformed halfmilitary group in the second half of 1938. The formations were named the Hlinka Guard (HG) after the People's Movement founder and leader Andrej Hlinka. Karol Sidor was the HG's chief commander until 14 March 1939, when he was replaced by long-time people's fighter, journalist and Rodobrana (nation's defence) organiser from the 1920s Alexander Mach. The first organisational structuring of the HG was done before the end of 1938. The main steering authority of the HG was the of Hlinka Guard Central Headquarters (HVHG) situated in Bratislava until 1945. The structure of the HG consisted of local, district and area headquarters. Later, the area headquarters were replaced by regional HG headquarters. At the beginning of June 1939, throughout the Slovak region, reorganization started according to the new organizational instructions. The first legal norms that determined the existence and functions of the HG were government decrees no. 220 and 310 from the year 1939. It took until 4 July 1940 for the special act on HG (no. 166) to be approved by the Slovak assembly. An organizational and disciplinal order from the year 1941 became the guide for internal functions of the HG. Also inside the HG, the Hlinka Guard Prime Corps (VJHG) was created to concentrate on the organization's elite. The originator of the idea was the German advisor for HG SS - Obersturmbannführer Viktor Nageler. The Hlinka Guard maintained its structure until the summer 1944, when changes occurred as consequences of practical reasons, including influence of the Slovak National Uprising in September and October 1944.

51) *Organizačné zvesti HSĽS*, apríl 1944.

VLAKY NÁDEJE

Prípado organizovanej záchrany pred deportáciami

Mgr. Ján Hlavinka
(1979), absolvent FIF PU
Prešov, pracuje v ÚPN.

Prvá Slovenská republika (1939 - 1945) bola neokupovaným štátom vojnovoj Európy, ktorý sa vlastnými legislatívnymi, administratívnymi i organizačnými prostriedkami podieľal na nacistickom „konečnom riešení židovskej otázky“.

Desaťtisíce Židov žijúcich na území Slovenska sa stali obeťami slovenských a nemeckých nacistov. Predmetom tejto štúdie je rekonštrukcia prípadu organizovanej záchrany niekoľkých Židov, ktorý sa odohral na periférii Slovenska na prelome rokov 1942 a 1943.

Medzilaborce alebo „Mižlaborec“

Medzilaborce ležia na severovýchode Slovenska, len pár kilometrov od hranice s Poľskom. Prevažnú väčšinu obyvateľov mesta i okolitej oblasti – Laborecka¹⁾ - tvoria Rusíni, charakteristickí svojím jazykom i východokresťanským vyznaním (gréckokatolíckym a pravoslávny). Táto hospodársky zaostalá oblasť bola od 18. storočia aj domovom Židov, ktorí prichádzali najmä z územia poľskej Haliče, od roku 1772 pripojenej k habsburskej monarchii.

Židia na Laborecku vytvorili niekoľko ortodoxných komunit, napríklad v obciach Čertižné, Vydraň, Krásny Brod, Radvaň nad Laborcom, no predovšetkým v samotných Medzilaborciach. Aj na Laborecku sa Židia zaoberali predovšetkým obchodom a svoj zmysel preň aj tu naplno uplatnili. Malé židovské obchody a remeselnícke dielne lemovali Hlavnú ulicu mestečka Medzilaborce už v 19. storočí a v každej z okolitých obcí boli obchody so zmiešaným tovarom a malé hostince vedené židovskými vlastníkmi. Môžeme povedať, že oblasť Laborecka bola po niekoľko generácií domovom dvoch etník - Rusínov a Židov.

Pri hľadaní odpovede na otázku, aké bolo spolužitie medzi Rusínmi a Židmi na Laborecku, sa môžeme spofaňovať len na pamätníkov.²⁾ Jack Joseph, jeden z mála členov židovskej komunity v Medzilaborciach, ktorí prežili holokaust, o tom povedal: „Čo sa týka vzťahov s Nežidmi, mali sme vždy veľmi dobré vzťahy. Naša rodina sa stýkala s Nežidmi viac ako ktokoľvek iný. Môj otec bol totiž roľník. Väčšina ľudí mala obchody a firmy, ale môj otec pracoval len na pôde. A pokiaľ sa pamätám, vzťahy boli vždy veľmi dobré.“³⁾

Je známe, že spolužitie Židov a nežidovskej populácie sa odráža na situovaní a pozícii židovskej architektúry v oblasti, ako aj na početnosti komunity. V mestečku Medzilaborce stáli dve veľké murované synagógy (Alte schul, Neue schul)⁴⁾ v samom centre a dve drevené na jeho okraji. V dvadsiatych a tridsiatych rokoch minulého storočia tu existovala samostatná Židovská ľudová škola, pôsobili dvaja rabíni⁵⁾ a niekoľko desiatok židovských podnikateľov.

Vo februári 1942, v predvečer začiatku deportácií Židov zo Slovenska, tvorili Židia v Medzilaborciach jednu tretinu obyvateľov. V okolitých obciach žilo ďalších 350 Židov.⁶⁾

Židovská komunita, ktorej členovia hovorili jazykom jidiš, mala pre Medzilaborce svoje vlastné pomenovanie „Mižlaborec“. Celkom nepochybne vzniklo skrátením a pretvorením rusínskeho „Mežlabirci“.⁷⁾

Medzilaborce a „nová doba“

Spolužitie Rusínov a Židov na Laborecku narušili „mocní“. Dňa 14. marca 1939 vznikol samostatný štát Slovákov, ktorý so sebou od počiatku niesol bremeno dominancie nacistickej Tretej ríše.

1) V jazyku Rusínov sa táto oblasť nazýva „Labiřtina“. V texte sa držím zaužívaného prekladu do slovenského jazyka, ktorý už bol použitý inými autormi – pozri napr. HNÁT, A.: Laborecko. Dejiny, príroda, hospodárstvo, kultúra, osobnosti. Trebišov 1999.

2) Počas výskumu som v rokoch 2004 a 2005 realizoval zbieranie svedectiev metódou Oral history. Respondentmi boli členovia bývalej židovskej komunity v Medzilaborciach, ako aj Nežidia – súčasní obyvatelia Medzilaboriec. Ďalšie svedectvá členov židovskej komunity z Medzilaboriec a okolia mi boli v roku 2004 poskytnuté v Survivors of the Shoah Visual History Foundation v Los Angeles, ako aj p. Meyerom Dennom (USA). Oral history svedectvá uvádzam s formou záznamu, miestom, kde bol záznam uskutočnený, dátumom záznamu a súčasným umiestnením.

3) Oral history (ďalej len OH) svedectvo, Jack Joseph, video, Piešťany, 7. 2. 2005, v držbe Ústavu pamäti národa, Bratislava.

4) Dnes je známa len jediná dochovaná fotografia, ktorá zachytáva obe murované synagógy.

5) Poslednými rabínmi Autonómnej ortodoxnej židovskej obce v Medzilaborciach boli Izák Zev Goldman a Mór Rottenberg. Oba boli zavraždení nacistami. Rabín Izák Z. Goldman bol z Medzilaboriec deportovaný dňa 19. 5. 1942 v transporte č. 32 zo Slovenska do Lublinskej oblasti /Medzilaborce – Pulawy/ a bol zastrelený v gete v Konejskej Wole v okrese Lublin /dnešné Poľsko/. Rabín Mór Rottenberg bol z Medzilaboriec deportovaný 4. 6. 1942 a podľa svedectiev zahynul v Osvienčime. Údaje o mieste úmrtia oboch rabínov sú uvedené aj v knihe Cédre Lybanonu. Nitra.1960. K transportu č. 32 pozri: Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), fond Ministerstvo vnútra (ďalej len MV), šk.č. 227a.

6) SNA, f. MV, šk. č. 186.

7) Aj dnes možno vo svete (napr. vo Williamsburgu v New Yorku, USA) stretnúť ľudí, ktorí pre Medzilaborce používajú v jazyku jidiš pomenovanie „Mižlaborec“.

O tom, že Židia boli slovenskými politikmi pranierovaní a vydávaní za nepriateľov slovenského národa už pred vznikom samostatného štátu, nie je potrebné za súčasného stavu poznania veľa diskutovať. Vznik samostatného štátu v marci 1939 len umožnil, aby sa z protižidovského kurzu predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany stala štátna politika.

V medzilaboreckej židovskej komunite bola atmosféra pred marcom 1939 a aj krátko po ňom ovplyvnená pocitom bezpečia malého mesta, veľmi vzdialeného Bratislave a diania v nej.

Opäť sú to spomienky Jacka Josepha, ktoré ilustrujú vtedajšiu náladu: „*Môj brat, ktorý žil v Prahe, nás varoval, že je čas odísť z Československa. Chodil totiž za obchodmi do Nemecka a videl, čo sa tam deje so Židmi. Môj otec ho vysmial, keď povedal, že by sme sa mali zbaliť a odísť. Žili sme v malom meste...*“⁸⁾

V Medzilaborciach, ktoré boli okresným mestom, však po 14. marci 1939 pôsobili noví úradníci poverení uviesť do života politiku Bratislavy. Pre tunajších Židov tak mali v budúcnosti nastať rovnako ťažké časy ako pre ostatných Židov na Slovensku. Prvým okresným náčelnikom po vzniku samostatného štátu v Medzilaborciach bol Dr. Peter Starinský, neskorší prednosta Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave.⁹⁾ Pocit ohrozenia sa v židovskej komunite dostavil, keď 1. septembra 1939 začala 2. svetová vojna a cez Medzilaborce smerom na Poľsko pochodovali jednotky nemeckého Wehrmachtu.

Therese Plasznner, ktorá v tej dobe mala 14 rokov, spomína: „*Pamätám si, že som sa skrývala za svoju matku, aby sa mi nič nestalo... Nič som nevedela o tom, že Nemci prídu do nášho mesta a neviem, či som mala možnosť počuť v rádiu, že keď pochodujú, tak počuť dupot a keď potom pochodovali, skrývali sme sa v pivniciach a oni dupali a dupali a dupali... a zdalo sa, že to nikdy neprestane a vlastne neprestalo to celé týždne, kým pochodovali...*“¹⁰⁾

Ukázali sa už aj otvorené prejavy nepriateľstva zo strany niektorých miestnych obyvateľov. Okná domov na Hlavnej ulici boli povybíjané a na stenách sa objavili hákové kríže.¹¹⁾

Zrejme pod vplyvom prvých protižidovských právnych noriem sa skupina medzilaboreckých Židov pokúsila o z celoslovenského hľadiska výnimočný skutok – zaregistrovanie Spolku pre umožnenie vysťahovania Židov zo Slovenska so sídlom v Medzilaborciach.¹²⁾

Na pozadí prebiehajúcej vojny sa v medzilaboreckom okrese odohrávalo to, čo všade inde na Slovensku. V prvom rade sa slovenská vláda cez svoju predĺženú ruku – Župný úrad v Prešove a Okresný úrad v Medzilaborciach – snažila „vyradiť Židov z hospodárskeho života“. Najprv boli likvidované hostinské a výčapnícke živnostenské oprávnenia v celom okrese Medzilaborce a to v celkovo dvadsiatich šiestich prípadoch do októbra roku 1940.¹³⁾ Týmto zásahom boli poškodení predovšetkým Židia v obciach medzilaboreckého okresu. Neskôr, pod vplyvom arizačného zákona (Zákon č. 113/1940 Sl. z.) a vládneho nariadenia s mocou zákona č. 303/1940 Sl. z. došlo k likvidácii a nútenému prevodu, teda „arizácii“ ďalších podnikov.¹⁴⁾

Ako inde na Slovensku, aj v medzilaboreckom okrese malo „vyraďovanie Židov z hospodárstva“, ako sa v tej dobe nazývalo štátom organizované rabovanie židovského majetku, svoje neblahé dôsledky. Likvidovalo a arizovalo sa narýchlo. Občas si miestni i centrálni predstavitelia moci museli vzájomne pripomenúť rozhodnutia a ich dopad. Tak napríklad 13. augusta 1941 sa medzilaborecký okresný náčelník Kornel Reinhardt obrátil listom na predsedu Ústredného hospodárskeho úradu Augustína Morávka s upozornením, že z pôvodne troch pekárov v okrese Hermana Wolfa, Emanuela Wrubela a Izraela Lanera boli prvým dvom likvidované živnosti a tretiemu bola jeho živnosť arizovaná, no arizátor ju nevykonával. A tak neostalo okresnému náčelníkovi iné len konštatovať: „celý okres ostal bez pekára, ba vojenské dodávky, ktoré mal Emanuel Wrubel, nebudú môcť byť uskutočnené“ a žiadať „suspendovanie“ likvidácie jednej živnosti.¹⁵⁾

Pri arizáciách hrali aj v Medzilaborciach hlavnú úlohu osobné vzťahy arizátorov s predstaviteľmi Hlinkovej gardy a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na miestnej i centrálnej úrovni. A tak napr.

8) OH svedectvo, Jack Joseph, video, Piešťany, 7. 2. 2005, v držbe Ústavu pamäti národa, Bratislava.

9) SNA, f. Národný súd (ďalej NS), Tnľud 49/45 Peter Starinský, mikrofilm A 871.

10) OH svedectvo Therese Plasznner, Survivors of the Shoah Visual History Foundation, Los Angeles, Testimony ID 3344, Interview code 3173, tape 1, 12. 6. 1995, Judith Friedman Rosen, timecode: 17:31.

11) OH svedectvo, Therese Plasznner, Survivors of the Shoah Visual History Foundation, Los Angeles, Testimony ID 3344, Interview code 3173, 12. 6. 1995, Judith Friedman Rosen, timecode: 11:39.

12) SNA, f. MV, šk. č.1167.

13) Štátny archív Prešov, pobočka Humenné, f. OÚ Medzilaborce, šk. č. 2.

14) V Úradných novinách z rokov 1941 a 1942 bolo uverejnených 149 vyhlášok o likvidáciách židovských podnikov v okrese Medzilaborce. Hnuteľný majetok týchto podnikov mal byť v určenej likvidačnej lehote zaistený, spísaný a spešajnený, pričom živnostenské oprávnenia pôvodných majiteľov zanikli.

15) SNA, f. ÚHÚ, šk. č. 36.

obchod s miešaným tovarom Barucha Grünfelda, ktorý bol pre jeho rodinu jediným zdrojom obživy, na jeseň 1941 arizovali, pričom novou majiteľkou sa stala Veronika Kucejová z Humenného, no na zásah generálneho tajomníka Generálneho sekretariátu HSLŠ Dr. Doršica a jeho priame intervenovanie u predsedu Ústredného hospodárskeho úradu Augustína Morávka bolo rozhodnutie zmenené a obchod bol pridelený Michalovi Krutilovi z Volice. Pani Veronika Kucejová bola „odškodnená“ arizáciou firmy Izáka Sruloviča.¹⁶⁾

Domy a byty niektorých Židov boli podrobené „dočasnej správe“, a tak de facto dostali nových majiteľov, pričom tí pôvodní sa museli uchýliť do stiesnených priestorov.¹⁷⁾

Pocit moci nad Židmi nemal najmä u štátnych úradníkov hranice. Pracovník Okresného úradu v Medzilaborciach Adam Slimák bol 6. marca 1941 napomenutý okresným náčelníkom Reinhardtom za to, že býva v podnájme u Židov. Dňa 4. apríla 1941 sám okresný náčelník na napomenutie zaznamenal: „Bezpredmetné, lebo menovaný sa presťahoval, resp. presťahuje do iného židovského domu, kde žid sa vystahuje, lebo menovaný je tam menovaný dočasným správcom.“¹⁸⁾

Ale nielen zbavovaním majetku sa zaoberali miestni predstavitelia moci. Obmedzovanie občianskych práv a ponižovanie Židov bolo tiež na programe dňa. Miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy vykonávalo spolu so žandarmi domové prehliadky. Na niektorých žandárov a gardistov ostali pamätní-

kom temné spomienky. Nándor (Chanandel) Mendlovič na jedného žandára spomína: „Volali ho „čierny žandár“. Pamätám si, že najvyšší dom v Medzilaborciach volali „Spolka“ (budova v centre mestečka, v ktorej sídlil notársky úrad – J. H.). On nám kázal nabrat' päť vedier vody a vyniesť ich hore schodmi Spolky. A keď sme to urobili, tak ju vzal, vylial von oknom a povedal: Chod'te po ďalšiu!“¹⁹⁾

Marta Pataki, dcéra lekárnik Herškoviča, vo svojom svedectve uviedla: „V našom meste nebolo Nemcov, ale boli žandári... To boli žandári. A neskôr boli naozaj strašní... Oni... ak vás stretli na ulici a niekoho nemali radi, nechali tú osobu pocítiť, že oni sú pri moci a on je Žid... A keď sme šli po ulici, oni poznali nás a my sme poznali ich a chovali sa slušne, kým neprišli tie časy, ale potom si robili svoju prácu veľmi horlivo a veľmi dobre. Jeden (rozumej žandár – J. H.) mal psa a kedykoľvek povedal „Žid!“, pes sa rozbehol a skočil. Takže sme sa veľmi báli.“²⁰⁾

Ako už bolo uvedené, v Medzilaborciach bola živá národnostná - rusínska - otázka. Okres Medzilaborce bol spomedzi všetkých okresov, v ktorých Rusíni žili, na vrchole štatistik. Žandárske veliteľstvá v okrese hlásili, že v niektorých obciach sa k rusínskej národnosti hlásilo viac ako 80% obyvateľov.²¹⁾ Slovenská vláda nemala vo veci rusínskej menšiny vôbec jasno a znepokojoval ju neustály súboj medzi pro-rusínskou a pro-ukrajinskou inteligenciou o to, či Rusíni vôbec existujú.²²⁾ Koncom roka 1940 prevzal minister vnútra Alexander Mach priamo v Medzilaborciach memorandum, v ktorom skupina učiteľov, po predchádzajúcich konzultáciách na generálnom sekretariáte HSLŠ v Bratislave, žiadala o povolenie vydávať týždenník pod názvom „Novoje Vremja“ (v preklade „Nová doba“) v upravenom ruskom jazyku. Týždenník začal vo Vydavateľstve Michala Boňka, poslanca Slovenského snemu z Vyšného Svidníka (dnes len Svidník – pozn. J. H.), vychádzať v decembri roku 1940 v náklade 3000 kusov.²³⁾ Pod kontrolou župných cenzorov mal ovplyvňovať Rusínov a viesť ich k poslušnosti k slovenskému štátu. Aj v židovskej otázke sa vydavatelia a redaktori rusínskeho „politicko-kultúrneho týždenníka“ činili.

Hlavná ulica v Medzilaborciach koncom 30. rokov 20. storočia.
Zdroj: archív autora.

16) SNA, f. HG (604), šk. č. 107, zväzok 1. Túto zmenu rozhodnutia zo strany ÚHÚ vyzdvihol okresný náčelník v Medzilaborciach, Dr. Kornel Reinhardt ako prejav hospodárskej podpory Rusínov ďalekosiahleho politického významu. Situačné zprávy za február 1942, Veci národnostné, ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa, štátobezpečnostné oddelenie, kat. j. 842, šk. č. 116.

17) To bol prípad niekdajšieho predsedu medzilaboreckej Autonómnej ortodoxnej židovskej náboženskej obce, staviteľa, Lazara Mendloviča, ktorého dom patril medzi najdrahšie v meste. Keď dom prideliť do „dočasnej správy“ veterinárovi, uchýlil sa s rodinou do garáže. OH svedectvo, Pinchas Mendlovič, audio, Tel Aviv, Izrael, 18. 11. 2004, archív autora.

18) ŠA Prešov, pobočka Humenné, f. Okresný úrad Medzilaborce, šk. č. 2.

19) Svedectvo Chanandel Mendlovič, audio, júl 2004, Williamsburg, New York, USA, archív autora.

20) Svedectvo M. Pataki, Survivors of the Shoah Visual History Foundation, Los Angeles (USA), Testimony ID 30437, Interview code 28333, tape 2, timecode: 5:50.

21) Napr. hlásenie žandárskeho veliteľstva v Radvani nad Laborcom, ŠA Prešov, pobočka Humenné, f. OÚ Medzilaborce, šk. č. 2.

22) Dokumentuje to napr. správa župana Šarišsko-zemplínskej župy Š. Haššika, zo dňa 13.2.1940, v ktorej župan Haššik ministrom vnútra hlási, že ukrajinskej delegácii dňa 9. 2.1940 tichočil nasledovné: „slovenská vláda nevie s kým má vlastne za Ukrajincov a či za Rusínov vyjednávaf. Sú tu rôzne skupiny, ktoré sa na smrť nenávidia.“ ŠA Prešov, f. ŠZŽ, štátobezpečnostné oddelenie, kat. j. 248, šk. č. 106.

23) Prvé číslo týždenníka Novoje Vremja vyšlo 11. decembra 1940.

Deportácie

Od začiatku apríla 1941 boli na základe nariadenia župana Šariško-zemplínskej župy Andreja Dudáša Židia žijúci v tejto župe (a teda aj v Medzilaborciach) povinní nosiť viditeľné označenie vo forme 3 cm žltej pásky na ľavom ramene.²⁴⁾ Župný úrad svojou vyhláškou predstihol o niekoľko mesiacov aj vládu Slovenskej republiky, ktorá povinnosť nosiť označenie Židom uložila v septembri 1941.²⁵⁾ Hlinkova garda organizovane kontrolovala dodržiavanie označovania Židov v Medzilaborciach. Aj deti boli kontrolované, či sú žlté pásky podľa predpisu a či sú prišité dostatočne pevne. Dokonca pod vplyvom dospelých kontrolu židovských detí vykonávali aj ich nežidovskí rovesníci.²⁶⁾ V tom období už väčšina členov židovskej obce v Medzilaborciach, ktorých štát obral o zdroj príjmu a obživy, žila z podpory zhromažďovanej Sociálnym výborom židovskej náboženskej obce. Jeho zoznam zahŕňal vyše 800 ľudí.²⁷⁾

Keďže Slovensko sa pripojilo k nacistickému Nemecku v tzv. „konečnom riešení židovskej otázky“, vo februári 1942 vláda nariadila spisovanie Židov na celom území Slovenska. V samotných Medzilaborciach bolo v dňoch 26. a 27. februára 1942 spísaných 828 osôb.²⁸⁾ V tom čase to bola cca 1/3 obyvateľov mestečka.²⁹⁾ Len malá časť z týchto osôb bola „hospodársky dôležitá“ alebo mala výnimku z protizidovských nariadení.

Dňa 25. marca 1942 sa začali deportácie Židov zo Slovenska. Mladých ľudí v okrese Medzilaborce, ktorí boli prví na rade, zaisťovali v meste a v okolitých dedinách žandári a prevádzali ich na vozoch do okresného mesta, odkiaľ boli po sústredení odvázaní do táborov v Poprade a v Žiline. Odtiaľ boli spolu s tisícmi Židov z iných okresov deportovaní do táborov smrti na území dnešného Poľska.³⁰⁾ Keď pod zámienkou „odchodu na prácu“ v Medzilaborciach zhromažďovali mladé ženy a mužov, mnohým sa podarilo dočasne ukryť. Do 1. apríla 1942 v Medzilaborciach z celého okresu

sústredili a deportovali do Popradu 68 dievčat, no ďalších 80 vyhlásili za „dezertované“.³¹⁾ Pravda, šanca na útek bola malá. Okresný náčelník Kornel Reinhardt hlásil Ústredni štátnej bezpečnosti: „*Sústredovanie Židov išlo hladko, ovšem potiaľ, že za dezertovaných Židov boli sobraní Židia, ktorých orgány mohli prichytiť trebars na ulici. A tejto horlivosti možno pripísať, že v poslednom transporte bolo dodaných o troch Židov viac ako určilo Ministerstvo vnútra. Teraz prichádzajú Židia a Židovky, poschovávané po horách, stodolách, ovšem nachladnutí, sú zaisťovaní a dopravovaní do príslušných stredísk. Ovšem ľahšia by bola práca, keby sa vystaňovali celé rodiny, vtedy by prípadov dezercie vari ani nebolo. Takto sa ťažko lúčia členovia rodín od svojich blízkyh.*“³²⁾

Keď v apríli 1942 zaisťovali aj fyzicky postihnutého Avruma Jamnera, syna medzilaboreckého mlynára Jákoaba Jamnera, ktorý mal poškodené prsty na pravej ruke, niektorí Židia nadobudli podozrenie, že vláda klame.³³⁾ V čase deportácii v už spomínanom medzilaboreckom politicko-kultúrnom týždenníku pre Rusínov „Novoje Vremja“ vyšiel článok „Niečo o Židoch“³⁴⁾, ktorý mal presvedčiť Rusínov o tom, že Židov netreba ľutovať. O niečo neskôr redakcia pridala ďalší článok pod názvom „Naše dediny sa očisťujú od Židov.“³⁵⁾

V židovskej komunite panoval strach. Už koncom apríla Kornel Reinhardt opäť hlásil: „*Židia sú hlavne na to zvedaví, že kde sú odtransportovaní, či sú na živu a či pracovať musia a pod. Bolo prevedené aj zaistenie hnutelného majetku a podľa došlých správ, zisťujem, že v domácnostiach mali Židia veľmi málo cenných vecí. Niečo iste poschovávali, niečo tajne odpredali a len tým sa dá vysvetľovať, že sa dohromady cenných vecí nič nenašlo.*“³⁶⁾

Najväčší transport bol z Medzilaboriec odslaný dňa 19. mája 1942. Smeroval do mestečka Pulawy v lublinskej oblasti a bolo v ňom 880 Židov

24) Vyhláška župného úradu Šariško-Zemplínskej župy č. 144/1941 zo dňa 31. marca 1941, ktorou sa nariaďuje Židom nosiť označenie. Úradné noviny č. 17, 5. 4. 1941, s. 606.

25) Vládne nariadenie č. 408/ 1941 Sl.z.

26) OH svedectvo, Miriam Frankel, video, Yehud, Izrael, 18. 11. 2004, archív autora.

27) Tento zoznam je uložený v archíve Židovskej náboženskej obce Košice. Za jeho poskytnutie ďakujem p. Jossi Steinerovi, rabínovi Košíc.

28) SNA, f. MV, šk. č. 186.

29) Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1940 žilo v Medzilaborciach 2495 ľudí. Súpis Židov z roku 1942 uvádza 828 osôb. K Súpisu pozri SNA, f. MV, šk. č. 186.

30) OH svedectvo, Jack Joseph, video, Piešťany, 7.2. 2005, v držbe Ústavu pamäti národa, Bratislava.

31) Situačné zprávy za marec 1942 - periodické. Židia z hľadiska politického - periodická zpráva za marec. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, Štátobezp. oddelenie. kat. j. 843, šk. č. 116.

32) Tamtiež.

33) OH svedectvo, Jack Joseph, video, Piešťany, 7.2. 2005, v držbe Ústavu pamäti národa, Bratislava.

34) Nečo o židoch, *Novoje Vremja*, roč. 3, č. 14, 11.4. 1942, s. 2.

35) Naši sela očisťajutsja ot Jevrejev, *Novoje Vremja*, roč. 3, č.14, 11.4.1942, s.1.

36) Situačné zprávy za apríl 1942- periodické, ŠA Prešov, f. ŠZŽ, Štátobezpečnostné oddelenie, kat. j. 844, šk. č. 116.

z Medzilaboriec a okolia. V poradí transportov zo Slovenska to bol tridsiaty druhý transport. Najstarším deportovaným Židom v tomto transporte bol 95-ročný Markus (Mordcha) Schwindler z obce Čertižné, ktorého žandári podľa svedectva očitých svedkov vynesli aj s posteľou na dvor jeho rodinného domu, odkiaľ ho previezli do Medzilaboriec, kde ho hodili do vagóna.³⁷⁾ Najmladším deportovaným bol trojmesačný David Sponder z Kalinova.³⁸⁾

Medzilaborecká komunita spočiatku nevedela o osude deportovaných nič. Tak to malo aj podľa organizátorov deportácií ostať. Rabinovi Izákovi Goldmanovi sa však podľa svedectiev podarilo z Lublinu poslať po tajnom kuriérovi odkaz staviteľovi Lazarovi Mendlovičovi. Informoval v ňom, že ľudia umierajú deň čo deň na hlad a choroby a desiatky boli zavraždené.³⁹⁾

Vlaky nádeje

Na jeseň roku 1942 už nikto z tých Židov, ktorí ešte žili, či skôr preživali v Medzilaborciach a na okolí neveril v to, že by vláda v Bratislave nemohla výrazne ovplyvniť ich život. V podstate možno povedať, že v Medzilaborciach boli v tomto období dve skupiny Židov. Jednu skupinu tvorili tí, ktorí sa na území mesta zdržiavali legálne, pretože ich pred deportáciami chránili pracovné povolenia ministerstiev a výnimky spod protizidovských nariadení, druhú skupinu tvorili tí, ktorí boli na úteku pred deportáciou.

Ani jedni, ani druhí nevedeli, čo prinesie nasledujúci deň. Približne v dobe, keď doznievala prvá vlna deportácií zo Slovenska (jeseň 1942) skupina Židov, pracujúcich na železničnej stanici pri nakládke dreveného uhlia v Medzilaborciach, ktorého výroba bola po desaťročia zavedeným odvetvím v tejto oblasti,⁴⁰⁾ prišla na myšlienku využiť zaplombované vagóny smerujúce do Švajčiarska na útek zo Slovenska. Kryté nákladné vagóny (v železničiarstve sa týmto vagónom hovorilo „zetky“ - pozn. J. H.), v ktorých sa expedovalo drevené uhlie do Švajčiarska a ktoré neboli nikdy naplnené po strechu, poskytovali možnosť ukryť sa.

Firmy „Margita Zvolenská“ a „Ing. Bylinský“, ktoré v Medzilaborciach a okolí produkovali drevené uhlie, boli arizované a ich pôvodní majitelia (Pavol Diller a Jozef Mendlovič)⁴¹⁾ v nich naďalej pracovali⁴²⁾. Dokumentácia týkajúca sa expedovania dreveného uhlia bola teda členom medzilaboreckej komunity prístupná.

Bol to však riskantný plán. Vlaky s dreveným uhlím opúšťali Medzilaborce a prechádzali cez Slovensko na územie nacistickej Tretej ríše (dnešné Rakúsko), kadiaľ putovali do neutrálneho Švajčiarska. Náklad, ktorý viezli, nebol strategickou surovinou a ako taký nebol uprednostňovaný pri vypravení v staniciach, kde vlak zastavoval. Každý z vlakov tak prekonával cestu s mnohými zastaveniami. Každé takéto zastavenie sa mohlo pre ľudí, ktorí sa vo vlaku rozhodli ukryť, stať osudné. Švajčiarsko – krajina určenia však bolo neutrálnou demokratickou krajinou, v ktorej nebol dôležitý rasový pôvod, ani politická príslušnosť človeka. Pre Židov, ktorých život závisel od vôle skorumpovaných úradníkov slovenského pronacistického režimu a ktorých súverci boli len pred niekoľkými týždňami odvečení, muselo byť Švajčiarsko spojené s nádejou byť opäť rovnoprávnymi a slobodnými ľuďmi.

Prvý mnou zdokumentovaný vlak s utečencami z Medzilaboriec odišiel dňa 9. novembra 1942.⁴³⁾ Na cestu, na konci ktorej mohla byť sloboda alebo smrť, sa v ňom vydali 23 - roční Henrich Ruder z Medzilaboriec a Alexander Schwarz z Michaloviec a o rok mladší Samuel Trenk tiež z Michaloviec.⁴⁴⁾ Všetci traja dezertovali zo VI. Robotného práporu, teda vojenského pracovného útvaru, sformovaného z brancov židovského pôvodu v januári roku 1941.⁴⁵⁾

Henrich Ruder, Alexander Schwarz a Samuel Trenk spoločne pracovali v jednej z rôt VI. Robotného práporu (nazývanej aj „košerácka rota“) na kopaní kanálov v Lábe v okrese Malacky na západnom Slovensku. Odtiaľ spolu 7. novembra 1942 utiekli. Ich cesta viedla do Medzilaboriec, kde 9. novembra vzali na seba riziko úteku. Vagón, do ktorého nastúpili, bol do výšky cca 1,5 m nalože-

37) OH svedectvo, M. Skreptáč, audio, Čertižné, 1988, majetok p. Meyera Denna, Los Angeles (USA). S povolením majiteľa. Kópia v archíve autora.

38) SNA, f. MV, šk. č. 227a.

39) OH svedectvo, Pinchas Mendlovič, audio, Tel Aviv, Izrael, 18. 11. 2004, archív autora.

40) Ku koncu roka 1940 dosahovala ročná produkcia dreveného uhlia v okrese Medzilaborce objem 800 vagónov. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, kat. j.294, šk. č. 107.

41) Jozef /Joše/ Mendlovič bol vlastníkom najväčšej píly v okrese. Spolu so svojimi synmi zamestnával robotníkov a uhliarov z Medzilaboriec a okolia a obchodoval s rezivom i dreveným uhlím.

42) SNA, f. MV, šk. č. 569.

43) Česká historička K. Čapková v štúdiu Nikdy bychom bývali neutekli (v súčasnosti v tlači), ktorá komplexne mapuje problematiku útekov slovenských Židov do Švajčiarska v rokoch 1942-1943 uvádza, že z Medzilaboriec odišiel jeden vlak s tromi utečencami dňa 17. 9. 1942. O tomto vlaku sa mi počas môjho výskumu nepodarilo získať žiadne informácie. Ďakujem touto cestou K. Čapkovej za poskytnutie štúdie.

44) Schweizerisches Bundesarchiv Bern (ďalej len BAR), E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 587, N 6873, Samuel Trenk.

45) BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 589, N 6883, Henrik Ruder.

ný dreveným uhlím. Po vstupe do vagóna nahrnuli uhlie na dvere a vytvorili si priestor, v ktorom sa zdržiavali počas riskantnej cesty. Vlak prekonával trasu Medzilaborce - Buchs presne 11 dní. V priebehu cesty nemecká polícia urobila kontrolu vlaku, ale utečencov nespozorovala. Henrich Ruder, Alexander Schwarz i Samuel Trenk sa tak dostali do Švajčiarska. Dňa 20. novembra 1942 prekročili švajčiarsku hranicu pri Buchse a ešte v ten istý deň boli aj švajčiarskou políciou zatknutí.⁴⁶⁾

Celá organizácia útekov spočívala na prísnom utajení. Organizátori od počiatku ráтали s tým, že prípadne touto cestou utečie viac osôb. Mysleli aj na dohodnutý signál, ktorým mali utečenci informovať o svojom príchode do Švajčiarska a o úspechu úteku. Tým signálom mal byť telegram s textom: „Uhlie došlo v poriadku.“⁴⁷⁾

Dňa 23. novembra 1942⁴⁸⁾ z Medzilaboriec odišiel ďalší vlak, v ktorom boli ukrytí rodičia Henricha Rudera – Mojzes a Šarlota a spolu s nimi vtedy 17-ročná Mirjam Rubinová.

Mojzes (Mojše) a Šarlota Ruderovci boli roľníci. Dňa 19. mája 1942 boli deportovaní z Medzilaboriec do lublinskej oblasti. Podarilo sa im takmer nemožné – útek. Mojzes Ruder vo svojej výpovedi vo Švajčiarsku uviedol: „*V lete tohoto roku mi úradne oznámili, že budem s manželkou deportovaný do Poľska. Spolu so zhruba tisíc ďalšími Židmi sme boli v zatvorených vagónoch dovezení na hranice, kde nás prevzali Nemci a odkiaľ sme boli odvezení do tábora pri Lubline. Ten, kto mohol pracovať, bol donútený k práci na ulici, na poli alebo inde. Dostávali sme málo jedla, takže mnohí se pokúšali utiecť na Slovensko. Koho na úteku chytili, toho zastrelili. Pretože som mal peniaze, pomocou úplatku som prehovoril poľského sedliaka, aby nám pomohol k ceste naspäť na Slovensko. So ženou sme sa preobliekli do poľských národných krojov a peši a vlakom došli na Slovensko. Tu sme sa zdržiavali „načierno“ v Medzilaborciach u jedného sedliaka. Mohli sme zhromaždiť naše osobné cennosti a veci z domácnosti, ktoré boli schované u niekoľkých miestnych obyvateľov.*“⁴⁹⁾ To

čo prežili, a fakt, že syn Henrik ušiel, muselo Ruderovcov napriek ich vyššiemu veku len povzbudiť k rovnakému pokusu o útek do Švajčiarska.

Mirjam Rubinová, dcéra obchodníka s textilom Žigmunda Rubina, ktorého obchod patrila medzi najznámejšie v okrese, im mala byť nápomocná, keďže Švajčiarsko v minulosti navštívila. Sama Mirjam bola rovnako ako Ruderovci utečencom. Otec Miriam Rubinovej, Žigmund Rubin, bol členom sionistickej organizácie Keren kajemet v Medzilaborciach⁵⁰⁾ a vážený muž, v komunite známy ako dobrý obchodník so stykmi medzi úradníctvom. V roku 1940 bol však zatknutý za údajnú „komunistickú činnosť“ a následne uväznený v Ilave. Až s pomocou úplatkov a intervencie bol prepustený⁵¹⁾. Mašinéria ľudáckeho režimu sa však už nezastavila. Obchod Žigmunda Rubina so strižným tovarom likvidovali.⁵²⁾ Keď v marci 1942 začali deportácie, bol Žigmund Rubin ako „politicky nespoľahlivý“ medzi prvými deportovanými z Medzilaboriec.

Mirjam, najstaršia zo štyroch detí Žigmunda Rubina, sa pred deportáciou zachránila úplatkom okresnému lekárovi Dr. Pedanovi za potvrdenie o podozrení z týfusu a následnú hospitalizáciu v Humennom. Z nemocnice odišla do úkrytu v Medzilaborciach, kde strávila niekoľko týždňov.⁵³⁾ Tu bola postavená pred rozhodnutie, či sa pokúsi o útek vo vlaku s dreveným uhlím. Sama o svojom rozhodovaní povedala: „*Nebolo nič, čo by som mohla stratiť. Alebo sa mi podarí niekde dostať, alebo nepodarí...*“⁵⁴⁾

Švajčiarsko pre Mirjam nebolo neznámou krajinou. Spolu s otcom ho raz navštívila a liečila sa v švajčiarskom sanatóriu na chorobu, ktorá ju postihla v útlom detstve.⁵⁵⁾

Cesta Ruderovcov a Mirjam Rubinovej bola tiež strastiplná. Ich vlak bol väčšinou odstavený na niektorej zo staníc. Utečenci si so sebou zobrali množstvo jedla, ale podľa svedectva Mirjam Rubinovej nemohli veľmi jesť. V čase, keď vlak stál, sa báli pohnúť alebo čo i len zakašľať. Stiesnený priestor, ktorý si v uhlí vyhlúbili, ich obklopoval celých 10 dní. Po príchode do Salzburgu bol vlak kontrolovaný nemeckými SS, ktoré otvorili dokon-

46) Tamtiež.

47) O tomto signále sa dodnes hovorí medzi členmi bývalej medzilaborcekej židovskej komunity. Priamo o ňom svedčí Chana Geffner vo svojom svedectve. Yad Vashem Archive, Jerusalem, No. 03/3616.

48) Dátum odchodu vlaku bol stanovený len na základe porovnania výpovedí Mozesa Rudera a Mirjam Rubinovej, ktoré poskytli švajčiarskej vojenskej polícii krátko po svojom zadržaní. Ani jedna z výpovedí nestanovuje presný dátum, ale obaja zhodne vypovedali, že cesta trvala desať dní. BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 589, N 6883, Moses Ruder.

49) BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 589, N 6883, Moses Ruder.

50) OH svedectvo, Therese Plasznner, Survivors of the Shoah Visual History Foundation, Los Angeles, Testimony ID 3344, 12. 6. 1995, Judith Friedman Rosen, Interview code 3173, timecode : 13:25.

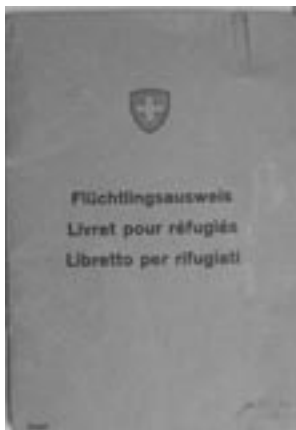
51) OH svedectvo, Miriam Frankel, video, 18. 11. 2004, Yehud (Izrael), archív autora.

52) Úradné noviny, č. 17, 5. 4. 1941, s. 609, číslo rozhodnutia ÚHÚ 17.141-III-4-1941.

53) OH svedectvo, Miriam Frankel, video, 18. 11. 2004, Yehud (Izrael), archív autora.

54) Tamtiež.

55) Tamtiež, údaj sa uvádza aj v spise Mirjam Rubinovej v Švajčiarskom spolkovom archíve v Berne. BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 658, N 7597, Mirjam Rubin.

ca aj vagón s utečencami, ale nezbadali ich. Až 3. decembra 1942 dorazil vlak s dreveným uhlím a tromi utečencami zo vzdialených Medzilaboriec do Švajčiarska. Na stanici v Oltenne začula Mirjam železničný personál hovoriť švajčiarskou nemčinou. Predrala sa k okienku a poprosila o vyslobodenie z vagóna.⁵⁶⁾

Doterajšie pokusy o útek vo vlakoch sa vydarili a to povzbudilo ďalších Židov k úteku.

Švajčiarsky utečenecký preukaz M. Rudera z Medzilaboriec.

Zdroj: Švajčiarsky spolkový archív Bern.

Hugo (Chajim) Reich, 19-ročný mladý muž, ktorý pracoval na železničnej stanici v Medzilaborciach pri nakládke dreveného uhlia, začal svoje prípravy. Pri nákupe väčšieho množstva potravín vzbudil pozornosť svojho priateľa Eugena Grünfelda z Humenného, ktorý sa v Medzilaborciach ukrýval u rodiny.⁵⁷⁾ Zaslätel ho teda do svojho plánu újsť v ďalšom vlaku do Švajčiarska. Neprezradil, že spolu s ním sa o útek pokúsi aj ďalší človek - Herman Herškovič zo Sterkoviec, ktorý sa na úteku pred deportáciou ukrýval na povale domu Reichovcov a celým jeho osobným majetkom boli šaty, ktoré mal na sebe.⁵⁸⁾

A tak sa v noci zo 4. na 5. decembra 1942 v jednom vagóne dreveného uhlia stretli traja utečenci, aby sa ráno 5. decembra o 6:30 vydali na cestu. Počas cesty, keď 9. decembra 1942 vlak stál v Bratislave, sa do inej časti vlaku zavrel Leopold Schwarz, učiteľ náboženstva, tiež pôvodcom z Medzilaboriec. Dňa 14. decembra, keď vlak dorazil do Švajčiarska, Leopold Schwarz sa rozhodol,

že z vlaku vystúpi. Bol však podozrivý a zadržala ho švajčiarska polícia. Z vlaku následne vystúpil aj Eugen Grünfeld, ktorého tiež zadržali. Ohlásil, že vo vlaku s uhlím sú ešte ďalší dvaja utečenci a sám im spolu s políciou prišiel povedať, že môžu vyjsť, keďže sú skutočne vo Švajčiarsku.⁵⁹⁾

Dňa 24. decembra 1942 sa v Medzilaborciach do vlaku ukryli ďalší ľudia. Tentoraz to boli Jozef Rochlitz, správca miestnych parných kúpeľov, jeho manželka Lea a ich desaťročná dcérka Hella, ako aj Leopold a Nándor Mendlovičovi, bratia Ley Rochlitzovej

Jozef Rochlitz bol tiež na úteku pred deportáciou. Pred švajčiarskou vojenskou políciou uviedol: „Dňa 27 marca, v noci, ma v mojom byte prekvapivo zadržala Hlinkova garda a bol som odvedený do koncentračného tábora v Žiline. Moju ženu a dieťa nechali na pokoji. V tomto tábore boli Židia denno-denne strašne bití a nedostávali takmer nič jesť. Pretože, ako som už uviedol, som bol ako nájomca kúpeľov nepostrádateľný, mestský úrad adresoval žiadosť vláde, v ktorej vládu požiadal, aby som sa mohol vrátiť do kúpeľov. Žiadosti bolo vyhovievané a 8. apríla som bol prepustený domov. Po dvoch až troch týždňoch došlo opäť k zatýkaniu. Videl som, že ma tentokrát, bez ohľadu na okolnosti, chcú dostať so ženou a dieťaťom. Aby sme sa vyhli zatknutiu, ukryli sme sa vo veľkom zásobníku na vodu, ktorý sa nachádzal na povale. Tu sme sa ukrývali štyri dni a potom sme vyhľadali rodičov mojej manželky. Po niekoľkých dňoch sme sa odobrali ďalej ku jednej žene (je gréckokatolíčka), ktorá nás ukryla v pivnici svojho domu. Tu sme sa zdržiavali osem mesiacov a nikto nás nespozoroval. Z pivnice sme nikdy nevyšli.“⁶⁰⁾

Rovnako aj Leopold a Nándor Mendlovičovi, synovci už spomínaného bývalého majiteľa arizovanej drevárskej firmy Jozefa Mendloviča, sa v Medzilaborciach ukrývali pred deportáciami viac ako sedem mesiacov. Ich rodinní príslušníci boli deportovaní.

Vlak s týmito utečencami prešiel švajčiarsku hranicu v Buchse 1. januára 1943 a dorazil do Olteny, kde boli všetci vyslobodení z úkrytu a zatknutí. Zo svedectva Jozefa Rochlitzu vieme, že o úteku do Švajčiarska vo vlakoch s dreveným uhlím (minimálne v tomto prípade) s určitou vedeli a spolupracovali aj Nežidia - pracovníci drevárskych firiem, ktorí na vagóny dávali úradné plomby.

56) OH svedectvo Miriam Frankel, video, 18. 11. 2004, Yehud (Izrael), archív autora.

57) BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 641, N 7455, Eugen Grünfeld.

58) Tamtiež, N 7456, Hermann Herškovic.

59) Tamtiež, N 7455, Eugen Grünfeld.

60) Tamtiež, šk. č. 250, N 4206, Josef Rochlitz.

Odhalenie

Úspech predchádzajúcich pokusov bol zrejme motiváciou k zvýšeniu počtu utečencov, ktorí mali v ďalšom vlaku opustiť Medzilaborce. Možno bol motívom aj fakt, že v okolí Medzilaboriec bola v lese ukrytá skupina ľudí, ktorí sem ušli z územia bývalého Poľska, teda z Generálneho gubernátu.

Medzi utečencami bola aj 20-ročná Chana Willnerová zo Wzdova pri Sanoku. Táto dievčina poznala Medzilaborce a ich okolie veľmi dobre. Jej rodina obchodovala pred vojnou s miestnymi podnikateľmi a Chana v zime, či v lete chodievala do Medzilaboriec po tovar a peniaze. Medzi Sanokom a Medzilaborcami sa často pohybovala aj na lyžiach.⁶¹⁾

Na jeseň roku 1942 so zámerom prejsť do Maďarska, prekročila so skupinou ďalších jedennástich Židov poľsko-slovenskú hranicu. Ukrývali sa v lesoch v okolí Medzilaboriec a chceli postúpiť smerom na juh, ale v chladnom počasí sa dostali iba po 40 kilometrov vzdialené Humenné. Vrátili sa, lebo v okolí Medzilaboriec sa cítili bezpečnejšie. Medzilaborecká komunita ich materiálne podporovala a zadovážila im aj falošné doklady. Doklady Chany Willnerovej boli vystavené na meno Róza Karlová.

Na prelome rokov 1942 a 1943 bola aj týmto utečencom ponúknutá možnosť ujsť vo vlaku s dreveným uhlím. Chana Willnerová sa ako jediná zo skupiny rozhodla pre túto možnosť. V jej svedectve, ktoré je uložené v archíve Yad Vashem v Jeruzaleme, sa uvádza, že s ňou vo vagóne boli štyria ľudia – súrodenci Balbirerovi, Jozef Stern a muž, ktorého meno si nezapamätala. Vagón prešiel so zastávkami celým Rakúskom. Na hranici so Švajčiarskom sa zastavil na jednu noc. Ráno všetci ukrývajúci trpeli hrôzou, keď do vagóna, v ktorom bola Chana Willnerová, vstúpili Nemci. Tí vyľiekli všetkých utečencov von a poviažali ich reťazami. Vtedy si Chana všimla, že vo vlaku boli ešte ďalšie skupiny utečencov v iných vagónoch. Sama za príčinu odhalenia považovala fakt, že na streche vagónu sa topila námraza, zatiaľ čo všetky ostatné strechy boli zmrznuté. Nasledovalo väznenie v Bregenzi, v Innsbrucku a napokon deportácia do Osvienčimu v apríli 1943.⁶²⁾

Dňa 22. februára 1943 Nemecké vyslanectvo na Slovensku informovalo Ministerstvo zahraničných vecí o tom, že 7. januára 1943 zastavili nemecké policajné orgány vlak s dreveným uhlím vo Feldkirchu, prakticky na poslednej stanici pred švajčiarskou hranicou. V troch vagónoch, ktoré boli do jedného nákladného vlaku

postupne zapájané v Medzilaborciach (v dňoch 29. 12. 1942 a 30. 12. 1942) a Vyšnej Radvani (31. 12. 1942) bolo podľa nemeckej verbálnej nóty nájdených „13 židov a 1 židovka“. ⁶³⁾ Pre Nemcov bola situácia neakceptovateľná. Nevedeli, koľko Židov mohlo podobným spôsobom utiecť do neutrálneho Švajčiarska. Veď každý z utečencov mohol podať informácie o „konečnom riešení židovskej otázky“, teda o vraždení nevinných ľudí na území Generálneho gubernátu (dnešného Poľska).

Vyšetovanie v Medzilaborciach a Vyšnej Radvani sa začalo v marci 1943 a Ústredňa štátnej bezpečnosti o jeho výsledku podala 1. apríla 1943 správu priamo ministrom vnútra Alexandrovi Machovi. Zo správy vieme, že ÚŠB v Medzilaborciach a Vyšnej Radvani vypočúvala pracovníkov firiem, ktoré expedovali drevené uhlie. Vyšetrovatel ÚŠB však tápal, lebo nemecká strana neposkytla slovenskej ÚŠB mená osôb, ktoré vo Feldkirchu zadržali. Vyšetovanie sa napokon opieralo o svedectvo svedkov Petra Vojtka a Cyrila Pacochu, ktorí vypovedali o úteku skupiny neznámych Židov vedenej Hugom Reichom a udali, že pri vlaku spolu s Reichom videli Hermana a Leopolda Wrubelových (synov už spomínaného pekára Emanuela Wrubela – pozn. J. H.) a im neznáme židovské ženy. Bratov Wrubelových, ani Huga Reicha, ktorých ÚŠB označila za organizátorov úteku, však v Medzilaborciach nenašli, čo mal byť podľa názoru vyšetrovateľa dôkaz ich viny. Správa ÚŠB konštatuje, že nebolo preukázané, že by ktokoľvek z pracovníkov drevárskych firiem, alebo iných osôb bol spoluorganizátorom úteku.⁶⁴⁾

Študentský preukaz Mirjam Rubinovej, ktorá mohla vo Švajčiarsku študovať aj vďaka podpore Československej obchodnej a priemyselnej komory. Zdroj: osobný archív Mirjam Rubinovej-Frankelovej.

61) OH svedectvo, Jack Joseph, video, Piešťany, 7. 2. 2005, v držbe Ústavu pamäti národa, Bratislava.

62) Svedectvo Channy Geffner, rod. Willner, Yad Vashem Archive, Jeruzalem, No. 03/3616.

63) SNA, f. NS, Tn/ľud 45/46 F. Goltz, mikrofílm A 937.

64) Tamtiež.

S výsledkami vyšetrovania zrejme nebola v Bratislave spokojnosť a preto nebolo ukončené. Ústredňa Štátnej bezpečnosti dostala od nemeckého policajného ataše na Slovensku Franza Goltza v máji 1943 mená zadržaných Židov⁶⁵⁾. Vo veci sa dlhšie nekonalo a preto nemecké orgány cestou svojej ambasády v Bratislave vyšetrenie prípadu viackrát urgovali.⁶⁶⁾ Koncom januára 1944 sa začala druhá fáza vyšetrovania.⁶⁷⁾ Agent III. oddelenia ÚŠB (národnostné oddelenie) Filip Lisý vypočúval v Medzilaborciach a Vyšnej Radvani pracovníkov firiem vyvážajúcich drevené uhlie, ako aj členov židovskej komunity, ktorých rodinní príslušníci mali byť podľa Nemcami dodaných údajov „pašovaní“ do Švajčiarska.⁶⁸⁾ Z dokumentov o vyšetrovaní vyplýva, že agent Lisý predkladal vypočúvaným v Medzilaborciach zoznam s menami 13 osôb, ktoré, ako tvrdil, boli zadržané Nemcami. Aj keď sa zoznam nezachoval, vieme, že medzi menami utečencov bolo uvedené aj meno Srulyho Galeta, syna bývalého obchodníka Alexandra Galeta, ktorého napokon taktiež vypočúvali s cieľom zistiť, čo vie o mieste pobytu svojho syna.

Pri vyšetrovaní, ktoré viedol agent Lisý viacerí z vypočúvaných svedkov zmenili svoje výpovede z roku 1943. Počas vyšetrovania sa zistilo, že dva vagóny s dreveným uhlím odoslané v dňoch 29. 12. 1942 – 30. 12. 1942 z Medzilaboriec,

v ktorých nemecká polícia našla dňa 7. 1. 1943 ukrytých Židov, boli určené pre švajčiarsku firmu Haefliger & Kaeser S. A.⁶⁹⁾

Vyšetrovanie napokon skončilo 23. januára 1944, keď agent ÚŠB Filip Lisý zadržal v Medzilaborciach bratov Hermana Wrubela a Leopolda Wrubela, ktorí sa už neukrývali. Obaja bratia zhodne vypovedali, že sa na jeseň roku 1942, po uplynutí platnosti ich pracovného povolenia, zo strachu pred deportáciou ukryli v lese pri Medzilaborciach a prespávali v drevárskych kolibách. V zime 1942 sa pre nepriaznivé počasie vrátili domov k rodičom, kam medzičasom došlo pre nich nové pracovné povolenie, a tak pracovali s otcom v pekárni. Leopold Wrubel sa však stretol s Hugom Reichom a ten mu ponúkol možnosť ujsť do Švajčiarska vo vlaku s dreveným uhlím. V osudnú noc, keď spolu s bratom Hermanom, ktorý priniesol z domu zásoby jedla (Herman Wrubel trval na tom, že sám nemal v úmysle ujsť) pomáhali Hugovi Reichovi s prípravou vagóna na útek, boli vyrušení nočným strážnikom Cyrilom Pacochom a Petrom Vojtkom. Zľakli sa, že sú prezradení, a obaja sa vrátili domov.⁷⁰⁾

Leopold a Herman Wrubelovci boli po zadržaní na krátku dobu prepustení medzilaboreckým okresným náčelníkom Viliamom Skalníkom na slobodu, no na rozkaz ÚŠB ich znovu zatkli a 4. marca 1944 odovzdali do pracovného strediska Židov v Novákoch.⁷¹⁾ V ten istý deň minister vnútra Alexander Mach, nevediac, že vyšetrovanie už bolo skončené, adresoval Ústredni štátnej bezpečnosti vlastnoručne napísanú poznámku: „Mená židov prepašovaných do Švajčiarska boli Goltzom dané ÚŠB 13. mája 1943. Aj zpráva Gestapa v Innsbrucku. Prečo ÚŠB túto vec nechytla prísne?“⁷²⁾

Ústredňa štátnej bezpečnosti neodhalila podstatu prípadu. Jej agentom sa nikdy nepodarilo zistiť, že vo vlakoch s dreveným uhlím organizovaným spôsobom uniklo z Medzilaboriec najmenej pätnásť osôb a že skupina Židov, v ktorej bol aj

Návšteva prezidenta Jozefa Tisa v Medzilaborciach dňa 17. 7. 1942. Prvý sprava okresný náčelník Dr. Kornel Reinhardt. Zdroj: osobný archív autora.

65) NA, f. NS, Tnľud 45/46 F. Goltz, mikrofilm A 937.

66) Z upozornenia Ministerstva zahraničných vecí zaslaného Ústredni štátnej bezpečnosti vieme, že v novembri 1943 bola z nemeckého vyslanectva doručená tretia urgencia. SNA, f. NS, Tnľud 45/46 F. Goltz, mikrofilm A 937.

67) Vyšetrenie prípadu útekov z Medzilaboriec bolo spojené s vyšetrovaním obdobných útekov vo vlakoch s dreveným uhlím z iných miest Slovenska. Tamtiež.

68) Alexander /Šaja/ Galet, ktorého obchod so železným tovarom arizovala Mária Veliačiková bol ponechaný na Slovensku na základe pracovného povolenia. SNA, f. NS, Tnľud 45/46 F. Goltz, mikrofilm A 937.

69) SNA, f. NS, Tnľud 45/46 F. Goltz, mikrofilm A 937.

70) Presný dátum incidentu sa vo výpovediach neuvádza, ale keďže vieme, že útek Huga Reicha sa začal 5. 12. 1942, jedná sa najväčšou pravdepodobnosťou o noc zo 4. na 5. decembra 1942.

71) Okresný náčelník Skalník musel následne podať ÚŠB vysvetlenie k prepusteniu Wrubelovcov. O osude oboch bratov nemám ďalšie informácie. SNA, f. NS, Tnľud 45/46 F. Goltz, mikrofilm A 937.

72) SNA, f. NS, Tnľud 45/46 F. Goltz, mikrofilm A 937.

Hugo Reich, bola len jednou zo skupín utečencov, ktoré riskovali život pre slobodu.

Namiesto záveru

Pre tých, ktorým sa útek vo vlaku s dreveným uhlím podaril, sa neutrálne Švajčiarsko, ktorého sa vojna akoby netýkala, stalo miestom oslobodenia. Pravda, predchádzali tomu vypočúvania a iste nie bezdôvodné obavy pred vyhostením a vydaním do rúk nacistov, ktoré vyjadrujú aj slová výpovede Hermana Herškoviča: „*Útek sa uskutočnil preto, že som sa chcel vyhnúť deportácii. Keby ma chceli vrátiť, stratil by som svoj život. Prosím Vás preto, aby ste ma vo Švajčiarsku ponechali a budem sa v každom smere držať predpisov.*“⁷³⁾ Napokon však boli všetci, ktorí prišli do

Švajčiarska ukrytí vo vlakoch s dreveným uhlím z Medzilaboriec, po karanténnej väzbe rozdelení do rôznych internačných utečeneckých táborov, kde im bola poskytnutá základná pomoc. Tu sa snažili začať znovu, informovať rodinu v zámorí, no aj pomôcť tým, ktorých zanechali v antisemitizmom ovládaných štátoch.⁷⁴⁾ Život vo švajčiarskych utečeneckých táboroch s prísnyim režimom, ktorému sa museli utečenci podriaďovať, sa nemôže porovnať so životom, aký museli títo ľudia žiť na nacistami ovládanom Slovensku.

Ostáva faktom, že to bola predovšetkým osobná statočnosť členov židovskej komunity v Medzilaborciach i kresťanov, ktorí sa na príprave útekov podieľali, ako aj obrovské odhodlanie a nádej utečencov samých, čo zachránilo najmenej pätnásť ľudských životov.

RESUME

The Trains of Hope

The case of organized rescue from the transportations.

Around the turn of the years 1942 – 1943 there was a group of Jews in the district of Medzilaborce in the east of Slovakia, who were able to save themselves thanks to goods trains with charcoal travelling to Switzerland. This was necessary due to the local Slovak conditions where the pro Nazi regime considered Jews as low-grade people without any civil and human rights. Members of the Jewish community and Christians co-operated in organizing this unique escape. In January 1943 unfortunate circumstances meant that there were no more people saved. An essay 'The Trains of hope' is a reconstruction of one of these cases, its sources are a combination of Slovak and foreign archive documents and personal testimonies.

73) BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 641, N 7456, Hermann Herškovic.

74) Leopold Schwarz napríklad dostal do utečeneckého pracovného tábora Bourignon bei Délémont pohľadnicu, ktorú napísala jeho príbuzná ukrývajúca sa s rodičmi v Budapešti, len aby ho informovala o krycej adrese, na ktorú mal poslať peniaze. BAR, E 4264 (-), 1985/196, šk. č. 622, N 7268, Leopold Schwarz.

Pomsta Prahy – pokus o únos Ctirada a Josefa Mašínových

PhDr. Pavel Žáček, PhD.

(1969), absolvent
FSV UK Praha,
bývalý náměstník
řaditele ÚDV ZK v Praze,
od roku 1999 pracuje
v ÚSD AV ČR,
v současnosti působí
v Ústave paměti národa.

Nemálo literatury se v poslední době objevilo o činnosti ozbrojené skupiny bratří Ctirada a Josefa Mašínových, která se před říjnem 1953 postavila v Československu a východním Německu komunistické moci.¹⁾ Totalitní režim neukožený krví popravených členů skupiny se snažil lapit iniciátory, kteří mezitím vstoupili do speciálních jednotek americké armády s tím, že budou mezi prvními doma „až to praskne“ a západní armády osvobodí Československo ze sovětského područí. Vše však dopadlo jinak. Aparát čs. tajné policie připravoval jejich únos a posléze je i zařadil do seznamu adeptů k fyzické likvidaci.

Dne 19. června 1957 vyplnil náčelník oddělení 351 z 5. odboru politické kontrarozvědky por. Karel Tůma dožádání k pátrání po Josefu Mašínovi, schválené náčelníkem III. správy MV mjr. Jaroslavem Bartoněm, které zdůvodnil zavedením agenturně-pátracího svazku.²⁾ Pátrání se vyhlášovalo s odkazem na zjištění z poslední doby, že oba bratři Mašínové „navštěvují záp. Německo“.

U Josefa Mašína konkrétně stálo, že „se nachází v USA, ale v poslední době podniká časté cesty do záp. Německa... Při případném návratu by se mohl pohybovat hlavně na Poděbradsku, kde má nejvíce známých, a lze předpokládat, že bude ozbrojen, neboť se jedná o několika násobného vraha.“ Posledním požadavkem politické kontrarozvědky bylo: „zadržet + předat III. správě“.³⁾

Až do poloviny dubna 1959 se III. správa MV domnívala, že po Ctiradovi a Josefu Mašínových je vyhlášeno celostátní pátrání. Zástupce náčelníka Správy mjr. Josef Beneš, jemuž podřízený 5. odbor se mj. zabýval odha-

lováním tzv. teroru souvisejícího s představiteli předchozího „buržoazního režimu“, požádal I. zvláštní odbor ministerstva vnitra o změnu adres, na nichž by se „uprchlí teroristé“ mohli zdržovat: „V případě ilegálního návratu Mašínů do ČSR, budou se ti pohybovat hlavně na okr. Kolín, kde mají nejvíce vzdálenějších příbuzných.“

Překvapivě se spolu se svými podřízenými dozvěděli, že žádné pátrání není zavedeno, ba dokonce požadované údaje ani nelze nikam doplnit, neboť uvedené osoby „ani nejsou vedeny jako styky v oper. svazcích...“⁴⁾

Dne 17. dubna 1959 mjr. Beneš doplnil formulář o požadavek vyhlášení celostátního pátrání oběžníkem; stalo se tak 4. května pátracím oběžníkem č. 4/1959.⁵⁾ Krátce nato byl pplk. Bedřich Radoň opětně upozorněn, že jeho I. zvláštní odbor MV při vyhlášení celostátního pátrání uvedl nesprávné adresy babičky Emy Novákové a sestry Zdeny Mašínové, resp. nedoplnil chybějící adresy dalších příbuzných. „Z těchto důvodů žádáme o vydání doplňku k pátracímu oběžníku, v němž provedte změnu adres u jejich babičky a sestry... Nynější bydliště obou jmenovaných je v Praze 6 – Dejvicích, Ždanova ul. čp. 726/9... Dále doplňte pátrací oběžník o adresy osob, u kterých by se Mašínové nebo jejich společník Paumer z Poděbrad mohli v případě ilegálního návratu do ČSR, zdržovat.“⁶⁾ Zvýšená aktivita 5. odboru III. správy MV se jednoznačně odvozovala od získaných informací o ukončení aktivní vojenské služby bratrů Mašínových i Milana Paumera.

V listopadu 1959 shrnul kpt. Antonín Brabec aktuální pohled III. správy MV na akci „Bratři“: „V roce 1950 byla založena na území ČSR protistátní organizace, jejímiž členy byli Josef a Ctirad Mašínové, Milan Paumer, Václav Švéda a Zbyněk Janata, za účelem provádění politicky zaměřených teroristických a diverzních akcí.“ Skupina dle výčtu tajné policie v letech 1951 – 1953 spáchala následující „teroristické“ akce: „1/ Přepadení stanice SNB v Čelakovicích, při kterém zavraždili příslušníka SNB Honzátko a odcizili všechny střelné zbraně na stanici se nacházející. 2/ Přepadení stanice SNB v Chlumci n/Cidl., na které zavraždili příslušníka SNB Kašíka... 3/ V srpnu [1952] uvedeného roku provedla skupina přepadení osádky auta patřící np. Kovolis v Hedvíkově, zavraždění pokladního tohoto podniku Rošického a odcizení 380.000,- Kčs, které autem vezl Rošický ze závodu... 4/ V září [1953] odcizili členové teroristické skupiny z dolu „Kaňk“ 100 kg donaritu, kterého chtěli použít při provádění destruktivních činů... 5/ Členy skupiny bylo taktéž zapáleno 11 stohů

Otec Josefa a Ctirada podplukovník Josef Mašín před II. světovou válkou. Fotografie k štúdiu boli použité s láskavým dovolením Barbary Masin, autorky knihy Odkaz.

1) Srov. např. NĚMEČEK, Jan: *Mašínové. Zpráva o dvou generacích*. Praha 1998; MAŠÍNOVÁ, Zdena – MARTIN, Rudolf: *Čtyři české osudy. Tragický úděl rodiny Mašínovy*. Praha – Litomyšl 2001, s. 247-303; KALOUS, Jan: *Mašínové*. In: *Za svobodu a demokracii*. III. Hradec Králové 2002, s. 90-116; MASIN, Barbara: *Odkaz. Pravdivý příběh bratří Mašínů*. Praha 2005.

2) K registraci agenturně - pátracího svazku č. 292 k J. Mašínovi (1932) ovšem u I. zvláštního odboru došlo až 11. 6. 1958.

3) Archiv Ministerstva vnitra ČR (AMV), H-698, formulář Rozhodnutí – dožádání (k pátrání) z 19. 6. 1957.

4) *Tamtéž*, žádost III. S-MV z 10. 4. 1959, odpověď 2. oddělení I. zvláštního odboru MV z 15. 4. 1959.

5) Na formuláři je razítko „PŘEREGISTRACE 1958“, dále poznámky: „Žádám o přeregistrování na pozorovací svazek a převést na odd. 312. 14. 9. 61 kpt. Tůma. Souhlasím: mjr. Zalabík“, „Cel. pátrání zastaveno v červnu 1963“ a „Nevztahuje se amnestie vyhlášená v r. 1965. Steklý 24. 5. 1965.“

6) *Tamtéž*, přípis mjr. Beneše ze III. správy MV, 21. 5. 1959.

slámy a při této činnosti byl postřelen člen PS VB Lecián.”

Snad nejpodstatnější informaci obsahoval následující odstavec: „Kromě již uvedené činnosti připravovali členové této protistátní organizace další teroristické a diverzní akce jako zničení vlaku vedoucí vládní delegaci, únosy některých vládních činitelů, vraždy členů KSČ apod.” Podle příslušníků Státní bezpečnosti však členové skupiny „realizaci” (tj. zatčení) unikli v říjnu 1953 přechodem hranic do Německé demokratické republiky, s cílem dostat se na Západ za železnou oponu. „Na území NDR uskutečnili další teroristické akce, při kterých byli Václav Švéda a Zbyněk Janata dopadeni. Bří Mašínům a Milanu Paumerovi se podařilo do západního Berlína uprchnout.”

Více než pět let Státní bezpečnost nebyla schopna soustředit jiné než druhotné informace. III. správa MV věděla o jejich společném vstupu do americké armády. „Sledováním písemné korespondence Mašínů i Paumera s příbuznými v ČSR bylo zjištěno, že navštívili Belgie, Francii, Itálii, Švýcarsko a hlavně pak západní Německo.” Pozorně byla extrahována vzájemná korespondence, z níž se podařilo zjistit údaje o Ctiradově svatbě; přes rodiče manželky viděli příslušníci politické policie možnost dostat se k nim co nejbliže. „Podle poznatků z korespondence jest zřejmé i to, že bří Mašínové společně s Paumerem hodlají si na Floridě, kde nyní žijí, založit obchod se dřívím.”⁷⁾

Zpráva npor. Jana Antoše z konce února 1960 konstatovala, že i nadále jsou informace získávány pouze prostřednictvím kontroly poštovního styku. „Dle našeho zjištění v současné době žije Ctirad Mašín se svou manželkou a Milanem Paumerem na Floridě [v] USA... Josef Mašín je v současné době... v NSR a se svým bratrem udržuje písemný styk přes rodiče jeho manželky[,] kteří žijí v NSR.”⁸⁾

V listopadu 1959 byl zřejmě náhodně do akce zapojen agent s krycím jménem „Tomáš“, kterého již rok řídilo okresní oddělení ministerstva vnitra Olomouc.⁹⁾ „V listopadu loňského roku se Zdenka Mašínová při návštěvě Olomouce na uvedeného spolupracovníka napojila a zvala jej až pojedje do Prahy, aby jí a babičku navštívil.” III. správa MV kontrolou pošty získala jistotu, že Josef Mašín žije ve Spolkové republice Německo;

vyjádřila dokonce „podezření, že pracuje pro některou kapitalistickou rozvědku proti ČSR”. Tím zdůvodnila vyslání tajného spolupracovníka „Tomáše” do Německa (pod legendou vyřízení pozůstalosti). „Z důvodu, že spolupracovník TOMÁŠ svým buržoasním původem má velmi blízko k Novákové a Mašínové, bylo dohodnuto jeho využití k jmenovaným.” Za důležité npor. Jan Antoš považoval, že agent v předchozím roce soukromně navštívil západní Německo a další výjezd plánoval. „Spolupracovníkovi se již při cestě

do Prahy podařilo získat důvěru obou jmenovaných. Je předpoklad, že při dalších návštěvách které mu budou umožněny, požádají TOMÁŠE, aby Josefa Mašína v NSR vyhledal, případně mu předal nějaké zprávy. Celé řízení a úkolování bude prováděno, dle reakce Novákové a Mašínové.”

5. odbor III. správy MV se vážně zabýval možností provedení úkonu 103 (instalace dlouhodobého odposlechu) v bydlíšti Emilie Novákové v Praze 6, Ždanova 9. „Zamontování uvedeného úkonu bylo by velkou pomocí pro kontrolu agentury a hlavně by jsme měli pod stálou kontrolou Novákovou a Mašínovou, které jsou ve stálém písemném styku s brí Mašíny a Paumerem.” Dalším úkolem se stalo rozpracování nejbližší přítelkyně Zdeny Mašínové s cílem její verbovky (získání k tajné spolupráci). Jako podmínku úspěšného agenturně operativního postupu III. správa MV považovala průběžné odhalování veškerých styků a tzv. přepážek korespondence Mašínů i Paumera, „abychom byli včas o jejich činnosti

Radek, Josef a Milan Paumer přibližně v roce 1951 v Poděbradách.

7) Tamtéž, zpráva kpt. Brabce, 20. 11. 1959

8) Tamtéž, zpráva do akce: MAŠÍNOVÉ: a úkoly na I. pololetí 1960, 29. 2. 1960.

9) Bezpartijní lékař KÚNZ Olomouc MUDr. Oskar Černý (1935 - 200?) byl 00-MV Olomouc získán ke spolupráci 8. 11. 1958 na základě kompromateriálu. „Od počátku spolupráce podává poznatky charakteru státněbezpečnostního k reakčnímu studentstvu a olomoucké buržoazii. Na základě jeho zpráv byli někteří studenti jako Strohovský a další vyloučeni ze studií...” Archiv Úřad pro zahraniční styky a informace (AÚZSI), 20781-AS 08895. Návrh na využití spolupracovníka „Tomáše” při jeho cestě do NSR, 5. odbor III. správy MV, 10. 11. 1960.

informováni.“ Agenturní síť zapojená do akce měla být neustále vytěžována a „zjištěné signály“ ihned prověřovány.¹⁰⁾

V březnu a dubnu 1960 se o zjištění adresy rodičů manželky Ctirada Mašina v Kolíně n/Rýnem neúspěšně snažil pramen správy zahraničně - politické rozvědky (I. správa MV) s krycím jménem „Havran“; centrála v Praze obdržela tři alternativní adresy.¹¹⁾

V polovině roku 1960 shrnul npor. Antoš v přehledném hlášení vývoj akce. „Spolupracovník TOMÁŠ byl pod vhodnou legendou napojen na Novákovou a Mašínovou. Podařilo se mu plně získat jejich důvěru[,] což] bylo prověřeno jak PK [prověrkou korespondence,] tak i úkonem 103.“ Z pohledu 5. odboru III. správy MV bylo výhodné, že agent „Tomáš“ tehdy vykonával vojenskou prezenční službu v Komorním Hrádku u Chocerad. Po dohodě s náčelníkem okresního oddělení MV Olomouc i náčelníkem příslušného útvaru vojenské kontrarozvědky nebyl omezován v možnosti navštěvovat Prahu. „Spolupracovník TOMÁŠ končí vojenskou službu v srpnu 1960 a po jejím ukončení bude rozhodnuto příslušnými náčelníky, zda bude předán k dalšímu řízení OO MV Olomouc neb zda si jej nepřevzmem k vlastnímu řízení.“

Václav Švéda (naľavo) a Zbyněk Janata, členovia odbojovej skupiny bratov Mašínovcov, ktorí boli zatknutí počas útoku východonemeckou políciou. Spoločne odsúdení na trest smrti a popravení.

Npor. Antoš si také pochvaloval, že 20. května instalovaný odposlech v bytě E. Novákové umožnil nejenom kontrolu agenta „Tomáše“, ale také „Ekonomu“ a „Pepy“.¹²⁾ „U EKONOMA a PEPY byla zjištěna jejich neserioznost vůči řídicímu pracovníkovi.“ Příslušník Státní bezpečnosti poněkud překvapivě komentoval, že se podařilo odhalit „pravý“ postoj sestry Mašínových ke komunistickému režimu. „Těž jsme zjistili[,] jaký je skutečný

stav (postoj) Zdeny Mašínové k dnešnímu zřízení a její názor na teroristickou činnost jejich bratří.“ Operativní orgán byl konfrontován i s faktem, že se „zájmové osobě“ podařilo odhalit jednu tajnou spolupracovnici. „Odkud se uvedené poznatky dověděla se nepodařilo zjistit.“ Celkově hodnotil 5. odbor III. správy MV uplynulé období poměrně úspěšně. „Hlavním úkolem na II. pololetí 1960 je příprava spolupracovníka TOMÁŠE pro vyslání do NSR a napojení na Josefa Mašína.“¹³⁾

Další hlášení náčelníka 5. odboru mjr. Antonína Brabce z 30. srpna 1960 s výhledem do budoucna prošlo nejenom rukama náčelníka III. správy MV mjr. Bartoně, ale bylo odsouhlaseno ministrem vnitra Rudolfem Barákem. Člen komunistické věrčuchy se mj. dozvěděl: „Josef Mašín žil krátkou dobu se Ctiradem Mašínem a Milanem Paumerem na Floridě a přibližně v druhé polovině roku 1959 odjel do NSR. Podle našich, dosud neproověřených poznatků je podezření, že v NSR pracuje rozvědně proti ČSR. Udrzuje písemný styk se svým bratrem na Floridě přes rodiče jeho manželky v Kolíně n. Rýnem, které také, jak máme z dopisů zjištěno, navštěvuje. Pro písemný styk se svou sestrou a babičkou v ČSSR užívá v Praze přepážky, která je námi kontrolována...“

Zpráva také obsahovala důvod zvýšeného zájmu Státní bezpečnosti o Josefa Mašína. S odkazem na svědeckí tajného spolupracovníka - akademického malíře¹⁴⁾ - správy sledování (VII. správa MV) z 30. listopadu 1959, podpořené jeho vyobrazením tajemného muže z bydlíště E. Novákové, bylo prověřováno, zda se zde Mašín neobjevil. „Na základě toho bylo ihned provedeno střežení bytu Novákové a další opatření, avšak bez kladného výsledku.“ Dalším signálem byla nepříliš šťastná informace Věry Kučikové, která se pochlubila npor. Cochlarovi, příslušníkovi správy ochrany stranických a státních činitelů (VIII. správa MV), že před čtvrt rokem u ní Mašín přespál; zároveň Státní bezpečnost zjistila, že přes ní jde část korespondence ze zahraničí.

Nejvyšší funkcionáři resortu byli ujištěni, že úkolování agenta „Tomáše“ bylo realizováno „s cílem, aby byl Novákovou požádán o návštěvu rodičů manželky Ctirada Mašina v Kolíně n. Rýnem, případně o přímé napojení se na Josefa Mašína.“

Dne 5. srpna 1960 byl tajný spolupracovník skutečně na návštěvě v pražském bytě obou žen. „Při této příležitosti se jej Nováková vyptávala, kdy uskuteční cestu do NSR a zda by mohl vzít

10) AMV, f. H-698, Zpráva do akce :MAŠÍNOVÉ: a úkoly na I. pololetí 1960, 29. 2. 1960.

11) A ÚZSI. 20781, Výpis z HAVRANA, zásilka 151, 8. 3. 1960.

12) K identifikaci agentů srov. MAŠÍNOVÁ, Z. - MARTIN, R.: Čtyři osudy, s. 269 ad.

13) AMV, H-698, Zpráva do akce :MAŠÍNOVÉ: za I. pololetí 1960, 24. 6. 1960.

14) K identifikaci srov. MAŠÍNOVÁ, Z. - MARTIN, R.: Čtyři osudy, s. 270.

s sebou nějaké peníze, případně zlato pro její vnuky. Spolupracovník přislíbil, že by toto mohl provést, ale uvedl, že ještě neví přesně, kdy cestu uskuteční. Tímto jsou dány předpoklady," konstatoval mjr. Brabec, „že k napojení spolupracovníka na Josefa Mašína dojde. Celá návštěva byla kontrolována úkonem 103.“

Nově získané poznatky v akci „Bratři“ umožnily zpracovat nový plán agenturně operativního rozpracování, jehož cíl byl formulován: Rozpracovat zájmové osoby na čs. území „do té míry, aby chom znali jejich záměry, [získat] kontakt na uprchlé Mašíny, Paumera“ a vytvořit takové podmínky, „abychom byli včas informováni o případném návratu některého z uvedených uprchlíků a mohli tak připravit podmínky pro jejich realizaci.“ Stanovenými úkoly byla stále sledována i možnost „napojení vlastní agentury“ na rodiče Ctiradovy manželky v SRN, případně na samotného Josefa Mašína.

I přes zapojení rozvědky, kontrarozvědné II. správy MV i krajských součástí, zůstala klíčová úloha v rukou agenta „Tomáše“. I nadále byl „podle svých možností... využíván k obsazení Novákové a Zdeny Mašínové z Prahy, případně k dalším osobám s nimiž bude prostřednictvím jmenovaných seznámen. Půjde hlavně o to, aby od nich získával veškeré poznatky o činnosti i pohybu brí Mašínu v zahraničí...“ Státní bezpečnost již byla přesvědčena, že se jí napojení „Tomáše“ v Německu podaří. 5. odbor III. správy MV však nechtěl nechat nic náhodě. Ve spolupráci s krajskými správami ministerstva vnitra Praha, Brno a Ostrava měla být získána nová vhodná agentura, „zvláště k těm osobám [mimo Prahu], které dosud nejsou obsazeny...“

Dne 27. srpna 1960 byla projednána spolupráce s náčelníkem 4. odboru I. správy MV mjr. Milanem Michelem – „Mozrem“. Rozvědka byla požádána o prověření poznatků z kontroly korespondence, včetně zjištění „možností pohybu Josefa Mašína v NSR, případně prověření jeho činnosti proti ČSSR“. S ohledem na svůj trvalý charakter nebyly úkoly terminovány. Odhadem do dvou měsíců, „po dosažení hlavního cíle, tj. možnosti přímého kontaktu naší agentury alespoň na rodiče manželky Ctirada Mašína v NSR“, měl být předložen konkrétní plán dalšího postupu.¹⁵⁾

Podle předpokladu byl 20. září 1960 na 1. oddělení 5. odboru III. správy npor. Jaroslava Kaudera zpracován návrh převzetí agenta „Tomáše“ do vlastního řízení. Náčelník odboru mjr. Brabec o tři dny později odsouhlasil výjezd na krajskou sprá-

1000 DM Belohnung
für zweifelhafte Angaben, die zur Ergreifung der drei wegen mehrfachen Mordes und Raubüberfalls gesuchten Banditenführer!

Maczin, Czirard
etwa 27 Jahre alt
Gestalt: untersetzt; etwa 1,85 groß;
Haar: blond; Augen: blau; Nase: normal;
Gesichtsform: oval; Bekleidung: grauer Anzug, schwarze Schuhe, graues Hemd

Maczin, Joseph
29 Jahre alt
Gestalt: untersetzt; 1,75 groß;
Haar: dunkel; Gesicht: oval; Nase: normal; Bekleidung: grauer Anzug, graue Halbschuhe, graues Hemd

Baumer, Milian
etwa 31 Jahre alt; etwa 1,76 groß;
Haar: schwarz; Gesicht: länglich;
Augen: grau-grün; Nase: normal; Bekleidung: brauner Anzug, braune Halbschuhe, hellgrünes Hemd

Die drei Mörder sprechen nicht deutsch, sind schon mehrere Tage im Freien und sind verhaftet. Bekleidung kann gewechselt sein.
Die Bevölkerung wird aufgefordert, bei der Festnahme der drei gemeingefährlichen Verbrecher mitzuhelfen. Zweifelhafte Angaben sind bei der nächsten VP-Dienststelle oder VP-Angehörigen zu machen.
Achtung! Die Mörder sind im Besitz von Schusswaffen!
Chef der Deutschen Volkspolizei
Warsau

vu ministerstva vnitra v Ostravě, nadřízené složce okresního oddělení Olomouc. „Po převzetí spolupracovníka ‚TOMÁŠE‘ pokračovat v jeho úkolování k Novákové a Mašínové v Praze a na základě výsledku připravit jeho výjezd do NSR.“¹⁶⁾

Již 28. října 1960 byl agent úkolován, aby si začal vyřizovat žádost pro návštěvu SRN. Okresní oddělení MV Olomouc bylo instruováno, aby mu při podávání žádosti nečinilo žádné potíže. V návrhu 5. odboru III. správy MV, který ovšem signovali i náčelníci krajské a okresní úrovně, z 10. listopadu 1960, bylo definitivně potvrzeno dočasné převzetí „Tomáše“ do řízení s vyloučením vzájemného styku v Olomouci. Funkcionáři Státní bezpečnosti konstatovali, že jeho spolehlivost zaručovala částečná kompromitace „mezi zdejší buržoasií a studentstvem, dále jeho vztah ke svým rodičům, na kterých jako jediný syn doslova lpí a v poslední řadě jeho kladným poměrem k socialistickému zřízení, což dosvědčuje na pracovišti jeho kladné hodnocení a také to, že mu závodní organizace KSC, ROH a závodní rada cestu do zahraničí doporučují“. Vedení III.

Plagát z októbra 1953, ktorým východonemecká Volkspolizei ponúkala 1000 mariek odmeny za „informácie vedúce k zatknutiu troch vodcov banditov prenasledovaných za niekoľkonásobnú vraždu a ozbrojenú lúpež“.

15) AÚZSI, 20781, zpráva o současném stavu šetření a plán dalšího opatření do akce „Bratři“, 30. 8. 1960.

16) AMV, H-698, akce BRATŘI – operativní plán, 20. 9. 1960. Agenturní svazek byl na III. správu MV administrativně přeregistrován až 29. 11. 1960 (reg. č. 11777).

správy MV ještě kromě speciální instruktáže za účasti příslušníka I. správy požadovalo zpracování podrobného společného plánu. „Není vyloučena ani ta okolnost, že u TOMÁŠE dojde v NSR k verbovce ze strany západoněmecké rozvědky, neboť jako lékař se svým třídním původem je pro západoněmeckou rozvědku zajímavý.“¹⁷⁾

Počátkem roku 1961 vyslala I. správa MV svého rozvědčíka z rezidentury Frankfurt prověřit adresu v Gelsenkirchenu. Při obhlídce jednoho domu byl zastaven neznámým mužem, který observanta po určitou dobu sledoval. „Rezident, aby nevzbudil jeho pozornost, odešel i do sousedních domů, při čemž zjistil, že muž se za ním stále dívá... Rezidentu byla předložena fotografie Josefa Mašína, za účelem zjištění, zda uvedený muž není s tímto totožný. Totožnost nepotvrdil, neboť v průjezdě bylo šero a mimo toho muž měl klobouk stažený do čela.“¹⁸⁾

V březnu 1961 zpracoval starší referent 4. odboru I. správy MV npor. Aleš Nádvořník - „Netuka“, schválený zástupcem náčelníka rozvědky pplk. Bohumírem Molnárem - „Drábkem“ a náčelníkem plk. Jaroslavem Millerem návrh na provedení kontaktu Josefa Mašína: „V prosinci 1960 vyrozuměly ZDENKA a bába JOSEFa, že ho v NSR navštíví jejich dobrý známý. JOSEF se stykem souhlasil a uvedl, že si s ním rád popovídá, podotkl však, že ho musí TOMÁŠ sám vyhledat. K tomu účelu mu předá ZDENKA adresu na JOSEFa (pravděpodobně adresu na rodiče manželky Ctirada MAŠÍNa v Köln /R., s kterými dle PK je JOSEF ve styku) a svou fotografií s věnováním, aby JOSEF TOMÁŠovi věřil. Adresu i toto mu však předá až těsně před odjezdem do NSR, rovněž tak i vzkazy pro JOSEFa.“

Během třítydenního pobytu v SRN měl agent vlastním pozorováním zejména zjistit „přesný popis JOSEFa, jeho oblečení, chůze, účes, zvláštní znamení, jeho způsob jednání, vystupování, co pije a v jakém množství, jaké kouří cigarety...“, včetně jeho bydliště, telefonního čísla a značky s číslem vozu. Státní bezpečnost pochopitelně zajímaly i Mašínovy plány do budoucna. „Hovor s JOSEFem i zjišťování výše uvedených požadavků bude TOMÁŠ provádět nenásilným způsobem, v průběhu rozhovoru a nebo, aby jeho dotazy byly logické a odůvodněny jeho pověřením příbuznými v ČSSR. Bude uvádět jen skutečnosti, které zná od ZDENKY a báby a pravdivě bude

líčit svůj styk s nimi. Poměry v ČSSR bude líčit s měšťáckého hlediska, v žádném případě je však nebude přehánět, protože JOSEF, pracuje-li špionážně, jistě bude mít dobrý přehled.“

Agent byl instruován průběžně zasílat smluvená hesla na krycí adresu. „TOMÁŠ při tom změní svůj rukopis a před vhozením lístku provede procházkou po městě sebekontrolu.“ Veškeré výdaje mu měly být hrazeny zpětně.¹⁹⁾

Npor. Tůma z 1. odboru III. správy MV zachytil „Tomášovo“ hlášení, které podal na půlnoční schůzce ihned po svém návratu do Prahy, s jehož obsahem bylo seznámeno vedení I. správy MV i ministr Barák. Dne 8. května 1961 se agent s Josefem Mašínem konečně sešli v Oettingenu. „Mašín se ke spolupracovníkovi při tomto jednání a všech dalších schůzkách, které následovaly a byly uskutečněny po předchozím ujednání neb za pomoci telefonu choval přátelsky a snažil se získat jeho plnou důvěru... Spolupracovníkovi vyprávěl minulost svého života, ve které popisoval útěk do zahraničí přes NDR a službu v USA armádě... Vychvaloval způsob života v USA a kriticky hovořil o Němcích. Mašín nejprve před spolupracovníkem hovořil o tom, že by se do ČSSR nechtěl již vrátit i když by měl k tomu možnosti. Později, pod vlivem menšího množství alkoholu uváděl, že by se přece jen rád do ČSSR podíval.“²⁰⁾

Státní bezpečnost, která navíc obdržela aktuální Mašínovy fotografie, zhodnotila „Tomášův“ výjezd jako dobře splněný úkol. Ještě koncem května 1961 zpracovalo 2. oddělení 4. odboru I. správy MV nové pokyny pro rezidenturu, které měly vést k identifikaci Mašínova bydliště.²¹⁾

Politická kontrarozvědka počátkem roku 1962 zjistila, že Josef Mašín několikrát navštívil Západní Berlín. „Této skutečnosti hodláme využít k agenturně operativní kombinaci, jejímž cílem je, aby spolupracovník „TOMÁŠ“, vešel znovu ve styk s Josefem Mašínem a doplnil předchozí zjištěné údaje, nutné pro konečné opatření proti Josefu Mašínovi.“ Zbytek už bylo pro kpt. Tůmu pouze hledání vhodné formy k naplnění stanoveného plánu.²²⁾

Koncem května 1962 převzal plánování „konečného opatření“ 1. odbor II. správy MV. Cíl byl formulován naprosto otevřeně: „Zjistit podmínky pro provedení tajné odlučky Josefa MAŠÍNa na naše území a jeho realizaci. Podle zjištěných

17) Tamtéž, návrh na využití spolupracovníka „TOMÁŠE“ při jeho cestě do NSR, 5. odbor III. správa MV, 10. 11. 1960.

18) Tamtéž, Akce „BRATŘI“ – poznatky, npor. Karel Tůma, 7. 3. 1961.

19) AÚZSI, 20781, Věc: MAŠÍN Josef – návrh na kontakt, 22. 3. 1961.

20) Tamtéž, Napojení spolupracovníka 1. odboru III. správy MV na teroristu Josefa MAŠÍNa v NSR – zpráva, 19. 5. 1961.

21) Tamtéž, záznam npor. Netuky, 30. 5. 1961.

22) AMV, H-698. Akce „BRATŘI“ – návrh dalšího opatření, III-1, 12. 2. 1962.

podmínek na základě rozpracování jmenovaného v zahraničí bude předložen vlastní návrh na provedení akce.“ Motivy byly i nadále vedeny: „1/ Možností politicky tento případ využít k zosvětlení nenávisti vůči americkému imperialismu. /Několikanásobný vrah – pak důstojník US armády – nyní chycen na našem území jako agent americké rozvědky./

2/ Zpravodajským přínosem, neboť podle našich neproověřených poznatků Josef MAŠÍN nadále zpravodajsky pracuje proti ČSSR.

3/ V neposlední míře naší morální povinností učinit vše, aby byl vyneseno a vykonán rozsudek nad jedním z členů teroristické skupiny, která má na svědomí celkem 7 životů (z toho 4 příslušníci lidové policie NDR, 2 příslušníci SNB a jedna civilní osoba) a která prováděla a připravovala činnost nesmírné společenské nebezpečnosti.“

Analýza opět uváděla, že Josef Mašín měl podle neproověřených poznatků rozvědně pracovat proti ČSSR. „Tento závěr je dělán na základě toho, že několik roků sloužil v americké armádě, kde dosáhl hodnosti kapitána a podle jeho prohlášení prodělal speciální výcvik, kterého se zúčastnila pouze omezená část lidí. Rovněž při styku s agentem „TOMÁŠEM“ (agent III. správy MV) projevoval rozvědný zájem... soustředěný na orgány min. vnitra a armádu.“ Pasáž končila nepřiliš jasnou formulací: „Otázka nespolehlivosti, kvůli které byla většina uprchlíků od rozvědky propuštěna, nepřipadá u MAŠÍNA v úvahu, neboť s kapitalismem stojí a padá v pravém slova smyslu.“

Pátrání mjr. Jiří Mašát, autor elaborátu z 1. oddělení 1. odboru II. správy MV, navrhoval obnovit na adrese v Kolíně nad Rýnem, dále pak v Gelsenkirchenu a nakonec ve Stuttgartu. „V první fázi půjde o ustanovení jeho skutečné adresy, místa zaměstnání a zjištění jeho celodenního režimu. Na základě zjištění těchto poznatků bude s konečnou platností předložen návrh vedení ministerstva na provedení tajné odluky.“

Konkrétní rozpracování schválené náčelníkem 1. odboru mjr. Milanem Makovým bylo svěřeno osvědčenému zahraničnímu spolupracovníkovi „LEO“, jehož řídil náčelník 1. oddělení 1. odboru II. správy MV pplk. Jan Peřina.²³⁾ K instrukcím tajného spolupracovníka došlo na čs. území po

čátkem června 1962. Jako forma jeho seznámení s „objektem“ byla plánována kontrola schůzky „Tomáše“ s Mašínem, jejíž průběh se předpokládal v červenci.²⁴⁾ Zprvu bylo v rámci plánu „tajné odluky“ počítáno s variantou, že by do Vídně s „Tomášem“ jela i E. Nováková. Nakonec do Rakouska zamířil pouze spolupracovník „Tomáš“, který Mašina po schůzce 25. července 1962 popsal slovy: „Neměnil se, že jen poněkud delší vlasy, než dříve, opět na pěšinku, prvý dolní řezák je zlatý.“²⁵⁾ Agent „LEO“ zůstal ze zdravotních důvodů doma. Zpráva 1. odboru III. správy končila: „Mašín po TOMÁŠOVI poslal běžné vzkazy a různé dárky jako např. čokoládu svým příbuzným, a fotografie, které TOMÁŠ zhotovil, protože Mašín měl porouchaný fotoaparát. V akci bude dále postupováno dle vypracovaného plánu ve spolupráci s 1. odborem II. správy MV.“²⁶⁾

Koncem ledna 1963 zjevně vedení Státní bezpečnosti chtělo až dosud neúspěšnou akci zastavit. 4. odbor III. správy MV zpracoval novou zprávu, v níž znovu zopakoval veškeré argumenty. „Akce ‚Bratři‘ je zpracovávána společně s II. správou MV a jejím cílem je tajná odluka MAŠÍNA a převezení do ČSSR...“ Jako poslední argument byla použita sovětská karta: „Odluka bude i zpravodajským přínosem, neboť podle neproověřených poznatků, má Josef Mašín zpravodajsky pracovat. Tomu nasvědčuje... v neposlední řadě [jeho] zájem o osobní poznání čs. státních hranic a zájem navštívit SSSR.“ A proto: „Před zakončením akce je nutnost prověřit, zda nyní MAŠÍN zpravodajsky pracuje a zda jeho zájem o návštěvu SSSR má souvislost s jeho eventuální zpravodajskou činností. V tomto směru by nám velmi pomohlo, kdyby byly využity i agenturní možnosti sovětských bezpečnostní orgánů.“²⁷⁾

Zdálo by se, že rozpracování akce je u konce. Náčelník 4. odboru III. správy MV pplk. Alois Zalabák totiž 28. března 1963 požádal I. zvláštní odbor o zrušení celostátního pátrání jako po bratrech Mašinových, tak i M. Paumerovi.²⁸⁾ Koncem října 1963 však 3. oddělení 4. odboru III. správy MV kpt. Karla Vodrážky předalo pozorovací svazek č. 292 kontrarozvědné správě MV se zdůvodněním, že 3. oddělení 1. odboru II. správy MV „má lepší možnosti k dalšímu rozpracování případu v zahraničí a k prověření, zda Josef Mašín pracuje zpravodajsky proti ČSSR...“²⁹⁾

23) Agenturní svazek „Arno“, „Leo“ a nakonec „Karl“ s reg. 5151 byl veden na špičkového agenta II. správy MV Huberta Schiestla (1928 - 1991), který v roce 1957 unesl Jozefa Vicena a o rok později Nikiřora Horbanjuka; na přípravě dalších odluk se podílel.

24) AMV, H-698. Návrh na rozpracování akce „BRATŘI“ v zahraničí, II -1, 30. 5. 1962.

25) Tamtéž, agenturní záznam „TOMÁŠ“, 26. 7. 1962.

26) Tamtéž. Akce BRATŘI – napojení agentury na objekta v zahraničí, III-1, 28. 7. 1962.

27) Tamtéž. Akce BRATŘI – zpráva, 29. 1. 1963.

28) Tamtéž, přípis náčelníka 4. odboru III. správy MV, 28. 3. 1963.

29) Tamtéž. Návrh na předání pozorovacího svazku č. 292, 27. 10. 1963.

Nový operativní orgán kpt. Jindřich Steklý sepsal 11. prosince 1963 stručné vyhodnocení všech čtyřech pozorovacích svazků (sv. č. 292 k J. Mašínovi, sv. č. 293 k C. Mašínovi, sv. č. 735 k Z. Mašínové, sv. č. 2048 k M. Paumerovi), vedených v rámci akce „Bratři“. Z jeho závěru je zřejmé, že akce ani zdaleka zrušena nebyla: „S Josefem Mašínem, se kterým se již dvakrát setkal náš spol. ‚TOMÁŠ‘ v zahraničí, připravujeme agenturně operativní kombinaci na rok 1964, jejímž cílem je jeho zatčení. V případě, že některý z předu uvedených se kdykoliv vyskytne na našem území, navrhuji zatčení a předání soudu k potrestání. V případě mimořádných událostí Zdenku Mašínovou izolovat od veřejného života.“³⁰⁾

V květnu 1964 opravdu 1. odbor II. správy MV zorganizoval další návštěvu agenta „Tomáše“ v SRN s cílem sejít se osobně s Mašínem a projednat „s ním další styk v Rakousku nebo zprostředkovat setkání se sestrou Zdenkou z Prahy, v Maďarsku, případně v jiném socialistickém státě.“ Je zřejmé, že se ho Státní bezpečnost snažila vylákat do prostoru, kde by se ho mohla i nadále zmocnit. Ještě před odjezdem však „Tomáš“ od Zdeny Mašínové zjistil, že její bratr tráví celý květen v Anglii. Za této situace mohl být tedy „Tomáš“

pouze instruován, aby mu v Německu napsal pozdrav se zpáteční adresou na jeho starou adresu. Zároveň byli náčelník 3. oddělení pplk. Jan Peřina i náčelník 1. odboru II. správy MV plk. Milan Makový v červenci 1964 nuceni konstatovat, že „Tomáš“ u Mašínové ztrácí svoji pozici. Přesto se ještě nevzdávali naděje, že by „Tomáš“ do Německa vyjel později, slovy kpt. Steklého: „*jakmile se situace stane konkrétní*“.³¹⁾ Z dostupné dokumentace však není jasné, zda se tak stalo.

Z následujících let jsou v zachovaném svazku založeny pouze informace o pokračujícím zachytávání pošty, které prováděl 6. odbor VI. správy hlavní správy StB. Tehdy již Ctirada a Josefa Mašiny převzala do kompetence služba zvláštního určení, resp. její referát „Vlast“, který oba bratry zařadil do seznamu osob určených k tzv. výkonu socialistické zákonnosti v zahraničí, tj. k fyzické likvidaci. Až do Pražského jara se však nepodařilo určit kompetentní orgán, který by tuto ostrou akci schválil.³²⁾ Akce „Bratři“ již nebyla obnovena a skončila po více než deseti letech neúspěchem. Komunistický režim se nadále mohl mstit pouze rodinným příslušníkům a přátelům na území Československa, případně dezinformovat veřejnost prostřednictvím médií.

RESUME

Prague's Revenge – The Planning of the Mašín Brothers' Abduction and Murder

In response to the communist takeover in 1948, the brothers Ctirad and Josef Mašín and their friends formed a resistance group, carrying on the legacy of the Mašín's father, Brigadier General Josef Mašín, a World War II Czechoslovak resistance hero. During a raid on State Security members, the group's sabotage actions brought about the demise of some supporters of the Communists. As a result of their sabotage operations, the Mašín brothers, Milan Paumer, and two other members of the group were forced to attempt escape in October 1953. By fleeing through the German Democratic Republic and in one instance escaping through the lines of thousands of soldiers who had surrounded them in the woods, the Mašín brothers and Milan Paumer were able to reach West Berlin. The other two men attempting escape were killed by the Volkspolizei before reaching freedom. The Communists never pardoned the escaped men, and some of their accomplices and friends in Czechoslovakia were convicted and executed by the state. In 1957, State Security launched a formal hunt for the Mašín's and Paumer. When it became evident that their hunt was futile, they began expanding it and in 1959 began an operation called „Brothers,“ the object of which was to abduct the escapees and bring them back to Czechoslovakia to be punished there. The Espionage and Second and Third Counter-intelligence Administrations worked together on the action. One of its agents, Oskar Černý (known as Agent Tomáš), won the trust of Mašín relatives Ema Nováková and Zdena Mašínová and successfully and repeatedly contacted Josef Mašín in Germany and Austria. Using Tomáš's detailed reports, the Second Administration was able to continue expanding its plans for the kidnapping and transfer of Josef Mašín to Czechoslovakia. Plans called for the abduction to be undertaken by Austrian expert Hubert Schiestl (Agent LEO), but circumstances never allowed the plans to be realized. In the mid-1960s, the Special Assessment Administration (part of the First Administration of the Ministry of Interior) took over the mission. They placed the Mašín brothers on the list of people meant for physical elimination. Even with the later assistance of the KGB, the State Security representatives could not agree on one person to oversee carrying out what this article's author calls a „harsh action.“ During the Prague Spring of 1968, the case was deemed no longer relevant and was closed.

30) *Tamtéž*. Akce BRATŘI – vyhodnocení poz. sv., 11. 12. 1963.

31) Dílčí agenturně operativní plán do akce „Bratři“. Současná operativní situace, II-1, 2. 7. 1964.

32) K činnosti 7. odboru I. správy MV srov. ŽÁČEK, Pavel: Agentem svobodného světa. Kariéra zpravodajského důstojníka Františka Tišlera. In: *Historie a vojenství*, 2004, č. 1, s. 104 - 105.

Praha – Vídeň, Vídeň – Praha

Operativní korespondence nelegální rozvědky, 1989 – 1990

Od převzetí sovětského modelu rozvědné činnosti byla specifickou součástí správy zahraničně politické rozvědky ve všech jejích podobách nelegální rozvědka (NR).¹⁾ Zásady práce nelegální rozvědky, schválené v květnu 1983 ministrem vnitra ČSSR Jaromírem Obzinou, v úvodu připomínaly, že její postavení v rámci hlavní správy rozvědky SNB (I. správa SNB) vychází ze zvláštnosti forem a metod činnosti „*uplatňovaných jak v dobách relativního klidu (míru), tak zejména v době mimořádných událostí, branné pohotovosti nebo válečného konfliktu*“. Prostřednictvím nelegálního aparátu měly být získávány poznatky vojensko-strategického významu, tajné informace, signály a dokumenty o politickém, vojenském, vědecko-technickém a hospodářském potenciálu zemí hlavního nepřítele, tzv. ideodiverzi a speciálních službách protivníka, o jejich záměrech, plánech a připravovaných akcích proti komunistickému bloku.

Základním stanoveným úkolem bylo rozpracování určených objektů, osob z objektů, typování perspektivní agentury, případně další rozvědné činnosti, realizované v koordinaci s ostatními úseky I. správy SNB. Nelegální rozvědka dle směrnice plnila taktické i perspektivní rozvědné úkoly, „*především v těch zemích, kde činnost legální rozvědky je ohrožena, omezena či znemožněna obrannými opatřeními protivníka*“. Podle potřeby a svých možností přebírala v zemích hlavního protivníka anebo zájmových oblastech k řízení „*centrou a prověřenou agenturu*“. Paralelně se tento zvláštní aparát preventivně připravoval na vznik mimořádné situace anebo přímo válečného konfliktu, budoval v zájmových zemích tzv. nelegální rezidentury či skupiny určené k řízení nejlepších tajných spolupracovníků z agenturní sítě a plnění dalších úkolů nezbytných pro rozvědnou činnost za mimořádných podmínek.

Základní metodou činnosti nelegální rozvědky byla příprava a vysílání nelegálních rozvědců rekrutovaných z řad příslušníků Sboru národní bezpečnosti anebo čs. občanů přijatých do řad bezpečnostního aparátu „*pod vhodným krytím do zájmových kapitalistických států k provádění rozvědné činnosti z nelegálních pozic podle pokynů centrály*“. Tito rozvědčíci zpravidla působili „*v legalizaci občanů některého kapitalistického státu, krytí před úřady, institucemi a veřejností*

vhodným zaměstnáním“, vybavováni za tím účelem „*odpovídající bezpečnou dokumentací a potřebnými legendami*“. Kromě dokonalého zabydlení a sžití se s cizím prostředím, dodržování místních zvyklostí a ustanovení platných v příslušné zemi, pochopitelně dokonalého ovládnutí jazyka příslušné země, museli dodržovat přísná pravidla konspirace a maximálně utajovat své vztahy ke komunistickým zemím. Jejich morálně politické a charakterové vlastnosti měly být přímo úměrné „*vysokým, náročným a odpovědným úkolům, které jsou kladeny na nelegální rozvědčíky žijící osamocené pod vlivem kapitalistického prostředí a nepřátelské ideologie*“.

Nelegální rozvědka pracovala také se zvláštní kategorií tajného spolupracovníka „agent – nelegál“, jímž se mohl stát i cizí státní příslušník, případně s další „*prověřenou a vyškolenou agenturou, kterou podle potřeby umísťuje v zájmových zemích, zaměřuje ji k rozpracování a pronikání do objektů hlavního nepřítele*...“ Kromě toho centrála do zájmových zemí krátkodobě i dlouhodobě vysílala „*speciální agenturu*“ s vlastními či krycími doklady, případně bývalé nelegální rozvědčíky a kádrové příslušníky centrály, k plnění specifických úkolů, jako např. navázání přerušovaného spojení, předání nových osobních dokumentů, převzetí materiálů, instruktáž, splnění speciálních technických úkolů atd.

Organizační struktura nelegální rozvědky sestávala ze dvou základních pracovních úseků: centrály v ČSSR a nelegálního rozvědného aparátu v zahraničí. V centrále se členila na pracoviště zástupce náčelníka I. správy SNB se skupinou speciálního spojení (AŠO), odbor výběru, přípravy a řízení NR (23. odbor), odbor dokumentace (18. odbor), odbor agenturně-operativního spojení (28. odbor) a samostatné analyticko-obranné oddělení (13. oddělení). Nelegální rozvědka vysílala do zahraničí své příslušníky legalizované ve funkcích u čs. úřadů a institucí, kteří byli v rámci legálních rezidentur při čs. zastupitelských úřadech podřízeni příslušnému rezidentovi a plnili určené úkoly „*dle potřeb čs. rozvědky*“.

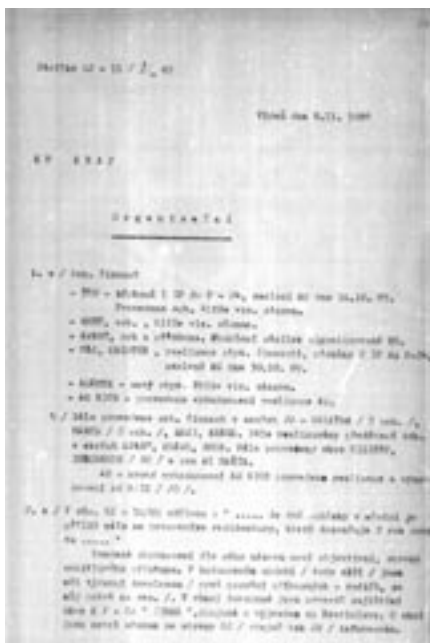
Nelegální aparát v zahraničí oproti tomu tvořili samostatně pracující nelegální rozvědčíci anebo rozvědčíci zapojení v nelegálních rezidenturách či nelegálních rozvědných skupinách, agenti-nele-

Pavel Žáček

1) Srov. ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra 1953-1959*. Brno, 2004, s. 31, 148 - 149.

gálové a speciální agentura. Charakter a složení nelegálních rezidentur, zpravidla složených ze tří až pěti členů, vycházelo z operativní potřeby a podmínek určené země.

Na základě dlouhodobých a střednědobých úkolů čs. rozvědky, rozkazů a nařízení náčelníka hlavní správy rozvědky SNB rozpracovaných do ročních plánů, konkretizovalo vedení nelegálního úseku plány rozvědných operací do jednotlivých akcí a navrhovalo vhodná opatření a prostředky k jejich splnění. Nelegálním rozvědkářům se zpravidla neukládalo „*osobně pronikat do určených objektů zpravodajského zájmu, ale organizovat rozvědnou činnost v zemi působení za využití vlastní stykové báze, řízení agentů-nelegálů nebo prověřené agentury či nasazení operativní techniky*“.

Řízení nelegálních rozvědkářů vysazených v západních (kapitalistických) zemích se realizovalo neosobním stykem. „*Osobní styk pracovníků centrály s nelegálními rozvědkáři v zahraničí se provádí zpravidla ve třetí zemi, případně na území ČSSR formou krátkodobých stažení, jestliže to podmínky umožňují, aniž by došlo k narušení akce nebo ohrožení nelegální práce. V odůvodněných případech jsou vysíláni pracovníci centrály na „fals-pas“ k provedení osobního styku s NR.*“ Tento styk řídicího orgánu s nelegálním rozvědkářem v zahraničí musel být schválen přímo náčelníkem I. správy SNB. V neposlední řadě se za nepřipustné z konspirativních důvodů považovalo řízení nelegálního rozvědného aparátu prostřednictvím legálních rezidentur. Případné výjimky opět povoloval náčelník hlavní správy rozvědky SNB.²⁾

Konkrétní činnost dokumentačního odboru byla upravena vnitřními normami útvaru, které pre-

cizovaly hlavní zaměření a úkoly. Kromě podkladů pro vhodnou legalizaci kádrových nelegálních rozvědkářů rozpracovával 18. odbor v zahraničí i v ČSSR „*dokumentační objekty a báze*“, tzv. v nich budoval řádnou i pomocnou agenturu, získával „*tak doklady a materiály nutné pro dokumentační činnost*“ a prováděl „*potřebné operativní opatření k obraně dokumentací*“, za tím účelem vysílal na šest pracovišť v ČSSR i deset vybraných rezidentur v zahraničí své příslušníky.

Dokumentační úsek v počtu 37 příslušníků NR se v centrále členil na vedení odboru, dva agenturně operativní úseky, které mj. řídily pracovníky 18. odboru na legálních rezidenturách v zahraničí, operativně dokumentační úseky, dokumentační středisko, pracoviště trvalých legalizací a zahraniční (nelegální) rezidentury. Příslušníci dokumentačního odboru působící na legálních rezidenturách v zahraničí podléhali v plné šíři rezidentovi, „*při zachování priority dokumentačních úkolů a metodického řízení dokumentačním odborem.*“³⁾

V rámci hlavní správy rozvědky SNB byly v roce 1989 její složky v centrále, tj. analyticko-obranné oddělení NR (13. oddělení), odbor dokumentačně operativní NR (18. odbor),⁴⁾ odbor výběru, přípravy a řízení NR (23. odbor)⁵⁾ a odbor agenturně operativní techniky a prostředí (28. odbor),⁶⁾ přímo řízené zástupcem náčelníka pro nelegální rozvědku plk. Jindřichem Nekolným.⁷⁾

Z pohledů statistik se za první pololetí roku 1989 aktivity nelegální rozvědky nedaly hodnotit nijak přehnaně. Při budování a obnově agenturní sítě vykazoval její přírůstek pouze jeden registrovaný styk (z celkového počtu 103 styků), navíc zaměřený mimo objekty hlavního nepřítele (USA), NATO a Japonska. Podle výkazu odboru plánování a analýzy se stávající agenturní síť NR podílela na informační činnosti čs. rozvědky pouhými 4 informacemi (z celkového počtu 140 IP), vyhledávací a reprodukční činnosti agenturní sítě 1 informací (celkem 25) a námětové či realizační činnosti také jedním příspěvkem (z 30). Zajímavým kritériem pro zhodnocení je podíl odborů I. správy SNB na politické informaci - index kvality 3,50 (18. odbor) a 3,21 (23. odbor), externí využitelnost získaných informací 46,1% (18) a 100% (23) a jejich množství 104, z toho tajných 20 (18) a 13 (23).⁸⁾

2) Rozkaz náčelníka I. S-SNB č. 12 „Zásady práce nelegální rozvědky“ z 27. 5. 1983.

3) Základní zaměření 18. odboru, předložené v květnu 1981 náčelníkem odboru pplk. Josefem Srbou, doporučené zástupcem náčelníka správy plk. Jindřichem Nekolným a schválené 19. 6. 1981 náčelníkem I. S-SNB gen. Karlem Sochorem.

4) V čele 18. odboru od 1. 10. 1983 působil kpt. (od 1. 8. 1986 mjr.) JUDr. Jozef Sabo – „Bartek“ (1943).

5) V čele 23. odboru od 1. 4. 1984 působil pplk. (od 1. 5. 1989 plk.) JUDr. Andrej Kuzmík – „Levinský“ (1940).

6) V čele 28. odboru od 1. 4. 1987 působil mjr. Ing. Oldřich Jesenský – „Andrle“ (1945).

7) Rozkaz náčelníka I. S-SNB č. 22 „Organizační struktura a podřízenost I. S-SNB“ z 22. 8. 1988. J. Nekolný (1933) zodpovídal navíc i za řízení odboru spojení – radio, šifra, kurýrní služba (50. odbor), organizačního a operačního odboru (12. odbor) a objektu Kahan.

8) Nejvyšší index kvality měla kupodivu vědeckotechnická rozvědká (69. odbor) – 4,76, nejnižší 23. odbor; největší množství informací (dokumentů) získal odbor zahraniční kontrarozvědky, ideodiverze a emigrace (odbor 26) – 2131. Srov. Hodnocení činnosti I. správy SNB za 1. pololetí 1989, podklad pro jednání operativní porady náčelníka I. S-SNB z 28. 6. 1989.

V průběhu roku 1989 se hlavní správa rozvědky SNB pod vedením I. zástupce náčelníka správy pověřeného řízením pplk. Viléma Václavka – „Kainara“⁹⁾ ubránila snahám oddělení státní administrativy ÚV KSČ o plošné třicetiprocentní snížení stavů svého zahraničního aparátu. V podstatě se jí nijak zvláště nedotkly ani podzimní zásadní politické změny. Přestože I. správa SNB nebyla mezi příjemci tzv. pokynu I. náměstka ministra vnitra ČSSR genpor. Ing. Alojze Lorence, CSc., zničili její příslušníci v centrále velké množství svazků a podsvazků (nejenom tzv. živých, ale také archivovaných).¹⁰⁾ Můžeme zatím jen předpokládat, že fyzická likvidace svazků se s největší pravděpodobností netýkala svazkové agendy nelegální rozvědky, neboť na ní mnohdy záviselo fyzické přežití nelegála; jak vyplývá z prezentovaných dokumentů, jinak se rozvědčící zachovali ke korespondenci s rezidenturami.

Teprve v souvislosti se změnami v resortu federálního ministerstva vnitra po jeho převzetí Richardem Sacherem zpracovalo vedení I. správy SNB počátkem ledna 1990 návrh na reorganizaci čs. rozvědky. Tento koncept sice předpokládal až 30% snížení stavů, zachovával však všechna stávající pracoviště v podstatě v nezměněné podobě. Organizační úpravy nelegální rozvědky lze označit za kosmetické: technická a kontrolní skupina NR měla být sloučena s dokumentačním odborem; nelegální součást by tak nadále sestávala pouze z 18., 23. odboru a skupiny spojení NR.¹¹⁾ Obdobné redukce se dočkal i rozvědný aparát v legalizacích (I. záloha) i zahraničí (II. záloha); stálá záloha byla zrušena úplně.¹²⁾ Dne 1. února 1990 nahradil pověřeného náčelníka I. správy SNB reaktivovaný příslušník SNB pplk. JUDr. Přemysl Holan – „Hanousek“,¹³⁾ jenž se k 16. únoru 1990 stal náčelníkem nové čs. rozvědky - Zpravodajské služby FMV. Její úkoly byly zprvu formulovány značně povšechně: kromě plnění zpravodajských úkolů odhalovat a zneškodňovat „nepřátelskou činnost“ vedenou proti ČSSR z jiných států.¹⁴⁾ Jak vyplývá z posledního prezentovaného dokumentu, v dub-

nu 1990 došlo k zastavení činnosti příslušníků NR na legálních rezidenturách. Definitivní účet nelegální formě rozvědné práce sovětského typu v čs. podmínkách vystavila nová čs. ofenzivní služba někdy v polovině roku 1990 v informaci pro ministra vnitra ČSFR: „*Nelegální rozvědka budovaná podle modelu SSSR ztratila své opodstatnění a jen v minimálním procentu bude v budoucnu využitelná. Je zbytečné, aby se někdo 5 let školil a byl na politický azyl vysazen např. do USA. Tento ruský vzor, který byl převzat I. správou, má své kořeny v době před II. světovou válkou, kdy SSSR neměl své zastupitelské úřady ve světě. V tomto [Sověti] pokračovali i po válce, kdy po r. 1955 již naprosto tento válečný způsob agentury ztratil zcela opodstatnění a význam. Nelegální rozvědku v současné době dekonspiruje a potírá vlastní evidence obyvatel. Na počítači nelze tuto osobu ukrýt, jak u nás, tak již vůbec ne v zahraničí, kde je tento systém zaveden již dávno. Číselný kód na kartě na Západě není možné technicky padělat. Tudíž nelegální agentura likviduje sama sebe propojením na různé počítače, jako je zdravotnictví, pojištění, banka apod. Vzhledem k blížícímu se sjednocení Německa vyvstává pro ČSFR problém nelegální rozvědky v SRN, a to proto, že nelegálové používali pro své krytí dokladů NDR. Sjednocením získají speciální služby SRN přístup k základním evidencím, např. obyvatel, a tím bude docházet k dekonspiraci nelegálů.*“¹⁵⁾

V příloze editované dokumenty představují zachovaný zbytek operativní korespondence 23. odboru hlavní správy SNB s pracovníkem nelegální rozvědky Ladislavem Jarošem – „Knapem“,¹⁶⁾ jedním z devatenácti příslušníků I. správy SNB působícím na rezidentuře Vídeň, oficiálně legalizovaným ve funkci úředníka FMZV na konzulárním odboru zastupitelského úřadu ČSSR ve Vídni, z přelomu roku 1989-1990.

Druhá část podsvazku operativní korespondence¹⁷⁾ byla 7. prosince 1989 značně proskarto-

9) Pplk. V. Václavka-„Kainar“ (1944) byl řízením I. Správy SNB pověřen od 1. 7. 1989 do 31. 1. 1990.

10) Likvidace svazkové agendy se však zřejmě netýkala mobilizačních mikrofilmových kopií uložených v tzv. hlavní a náhradní centrále. K prosincovým skartacím 1989 srov. ŽÁČEK, Pavel: „Můžou přijít, jsme hotovi...“ Tzv. Lorencova „skartace“ z prosince 1989 v dokumentech. *Paměť národa*, október 2004, s. 28-41.

11) Návrh reorganizace a koncepce čs. rozvědky, 8. 1. 1990, čj. A-001/10-90.

12) Reorganizace a snížení stavu čs. rozvědky v legalizacích a v zahraničí – doplněk, 17. 1. 1990, čj. A-002/10-90.

13) P. Holan – „Hanousek“ (1931) byl dočasně pověřeným náčelníkem ZS FMV až do 31. 5. 1990, poté do 31. 8. 1990 náměstkem ředitele; je pravděpodobné, že přímé řízení nelegální rozvědky převzal buď jeho I. zástupce mjir. Ing. Pavel Tonhauser (1937) anebo zástupce plk. JUDr. Zdeněk Jodas – „Juran“ (1925).

14) ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov*. ÚPN. Bratislava 2005, s. 214.

15) Informace pro ministra vnitra ČSFR o současném stavu a situaci ve Zpravodajské službě FMV. In: *Necenzurované noviny*, 3/2001, s. 9.

16) L. Jaroš (1953) působil v letech 1974-1981 na 23. odboru I. S-SNB, v 1985-1986 absolvoval rozvědnou školu KGB v Moskvě.

17) Do II. části svazku se ukládaly materiály, týkající se spojení centrály s rezidenturou, plány práce rezidentury, organizační dopisy, dožadání jiných složek MV o prověrky v zahraničí, nákupů apod., dožadání „přátel“ a všeobecné informace a pokyny.

vána.¹⁸⁾ Z období před studentskou demonstrací v něm zůstala zachována jediná písemnost (ze 6. 11. 1989), která však umožňuje zčásti nahlédnout do operativní administrativy NR před vypuknutím „mimořádných událostí“, aniž by ovšem byly rozkryty konkrétnější údaje o schůzkách a identitě TS, dalších pramenů a styků. Ze šesti následujících hlášení sepsaných KP „Knapem“ (8. 11., 5. 12. 1989, 10. 1., 6. 2., 6. 3., a 4. 4. 1990) a stvrzených také parafou rezidenta Oldřicha Vacy - „Drtiny“ (1939) jsou patrné výkyvy v agenturně operativní práci závislé na vyřízení legalizačním zaměstnáním a postojích centrály. Z neúplné kolekce organizačních dopisů vedení 23. odboru pak zjistíme, že 28. 11. 1989 např. vyžadovalo - i přes „zvláště složitou dobu“ - plnění stanovených

A	agent
AL	krycí označení 37. odboru I. S-SNB
AO	aktivní opatření
C	centrála
CJ	krycí označení 18. odboru I. S-SNB
ČSSR	Československá socialistická republika
FMZV	federální ministerstvo zahraničních věcí
IP	informační produkce
JO	krycí označení 23. odboru I. S-SNB
KC	korespondence centrály
KNR	kádrový nelegální rozvědčík
KO	konzulární odbor
KP	kádrový příslušník
MR	Maďarská republika
NO	náčelník odboru
OBO	obchodní oddělení
RS	registrovaný styk
ŘO	řídící orgán
TS	tajný spolupracovník
VLK	vojenský a letecký přidělenec
VO	vnitřní odbor
VŠ	vysoká škola
ZKD	zahraniční kandidát (?)
ZÚ	zastupitelský úřad

úkolu, 3. 1. 1990 kladlo důraz na maximální konspiraci a konzultace s rezidentem, 31. 1. 1990 optimisticky nařizovalo prohloubení činnosti v Rakousku, počátkem března 1990 naopak zakázalo jakoukoliv agenturně operativní (konspirativní) činnost a k 30. 4. 1990 stáhlo svého rozvědčíka do Prahy.

1. 1989, 8. listopadu, Vídeň. Organizační zásilka Ladislava Jaroše - „Knapa“ z rezidentury Vídeň hlavní správy rozvědky SNB (CJ-11/2-89).

1. a/ Sch[ůzková] činnost
 - TEO - získaná 1 IP do P - 24,¹⁹⁾ zasláná KC dne 16. 10. [19]89. Provedena sch[ůzka]. Blíže viz. záznam.²⁰⁾
 - KMET, sch[ůzka], blíže viz. záznam.
 - APART, sch[ůzka] a předávka. Obdržení zásilek signalizované KC.
 - TÁC, KRISTEN, realizace styk[ové] činnosti, získány 2 IP do P-24, zasláné KC dne 30. 10. [19]89.
 - ADÁMEK - nový styk.²¹⁾ Blíže viz. záznam.
 - AO NICE - provedeno vyhodnocení realizace AO.²²⁾

b/ Dále provedena sch[ůzková] činnost v akcích JO - VALKÝRA /2 sch[ůzky]/, MAHED /2 sch[ůzky]/, HAZI, KRÁGL. Dále realizovány předávací sch[ůzky] v akcích APART, KRÁGL, BOSA. Dále provedeny akce CIZINEC, INNSBRUCK / JO/ a pro AL MAŘÍK.

AO - kromě vyhodnocení AO NICE provedena realizace a vyhodnocení AO ASIE /JO/.

2. a/ V zásilce CJ - 10/89²³⁾ sděleno: „..... že dvě schůzky v měsíci je příliš málo na pracovníka rezidentury, který dokončuje 2 rok pobytu.....“

Uvedené zhodnocení dle mého názoru není objektivní, s prvky necitlivého přístupu. V hodnoceném období /tedy září/ jsem měl týdenné dovolenou /prvé pozvání příbuzných - rodičů, za můj

18) Podle seznamu dokumentů bylo v podsvazku /014 před prosincem 1989 uloženo 32 položek - organizačních dopisů CJ-1 C až CJ-3 C z r. 1989 (čísla listů 1-10), CJ-3 R do CJ 9 C, CJ 10 R až CJ [15?] R z r. 1990 (č. l. 13-34), dva záznamy o jednání s Knapem (č. listu 11-12, 35-39), skartační protokoly sv. 12413 z 18. odboru a 80829/120 a /303 z 7. 12. 1989 (č. listu 40-44, 45-49) a skartační protokol sv. 80829/303 (č. listu 50). Přes jeho ukončení odhadem v polovině roku 1990, záznam o ukončení signován až 14. 1. 1991.

19) Projekt zpracování a hodnocení infoprodukce politické rozvědky pod označením P-24 od roku 1975 provozoval 17. odbor I. S-SNB. Srov. Sborník pokynů a informací (SPI) č. 8 „Automatizovaný informační systém I. správy SNB“ z 11. 3. 1988.

20) Záznamy nebyly ve svazku přiloženy.

21) Podle odst. 1 čl. 9 „Směrnice pro rozvědnou práci I. správy SNB“ (čj. A-0040/10-83-ZD) byl „styk“ osobou cizí nebo čs. státní příslušností, bezdomovcem či čs. emigrantem, s nímž příslušník rozvědky přímo či prostřednictvím tajného spolupracovníka „navázal kontakt s cílem využití pro rozvědné účely nebo k zakrytí rozvědných zájmů před nepřitelem“.

22) Aktivní a vlivová opatření (AO) návazně na rozvědné zpravodajství plnilo podle čl. 47 „Směrnice pro rozvědnou práci I. správy SNB“ významnou a nedílnou aktivní politickou funkci rozvědky. „Děje se tak v souladu se stranickými, strategickými a taktickými cíli zahraniční politiky ČSSR a socialistických zemí a v rámci schváleného zaměření činnosti rozvědky“. Konkrétněji řečeno: „Rozvědka různými formami AO přímo či nepřímo ovlivňuje vybrané osoby, vrstvy nebo veřejné mínění v zemích svého operačního působení ve prospěch zájmů ČSSR a světového socialistického společenství a usiluje o usměrnění vývoje v tomto smyslu. Dalšími cíli AO jsou odhalování, diskreditace a narušení činnosti nepřátelských speciálních služeb, ideodiverzních a emigrantských center, revanšistických organizací, pravicových i krajně levých politických stran a seskupení, paralyzování nebo zeslabování účinků jejich aktivní činnosti proti ČSSR, mezím socialistického společenství, mezinárodnímu komunistickému a osvobozeneckému hnutí“ (čl. 48).

23) Tuto zásilku podsvazek neobsahoval.

pobyt na rez[identuře]/. V rámci dovolené jsem provedl zajištění akce KP – CJ „JIRKA“, spojené s výjezdem do Bratislavy. O akci jsem nebyl předeem ze strany CJ /stejně jako JO/ informován.

Dále v dalším dnu dovolené provedena sch[ůzka] s TS HAZI /JO/. V důsledku zajišťování těchto akcí /rád provedu, chci pobytu využít maximálně pro splnění úkolů/ jsem nemohl realizovat plánovaný výjezd s rodiči po Rakousku.

Navíc mé časové i fyzické vyčerpání je značné /viz. výkaz činnosti/ a v září prováděna i další činnost. Je pravdou, že pro CJ by mohla být činnost vyšší /sám se stavem nejsem spokojený/, avšak od vlastní činnosti mě odvádí řízení TS²⁴) a úkoly JO /časově náročné/, které ve většině nesouvisí s úkoly CJ dle nařízení NO. Současný stav je takový, že provádím činnost za dříve vyslané 2 KP z odb[orů] CJ a JO. Z fyzických a časových důvodů nejsem schopný plnit 100% úkoly pro oba odb[ory].

Dále činnost značně ovlivňuje již známé neadekvátní kádrové obsazení KO a prudce narůstající legalizační problematika /např. od září 4 úmrtí čs. občanů, 2 čs. turisté vzati do vazby, nemocniční hospitalizace čs. turistů, .../ K zajištění činnosti KO je nutno hledat rezervy, vytvořit odpovídající strukturu na změny situace. Domnívám se proto, že sdělení z CJ – 10/89 „.....v naší moci však zatím není změnit kádrové sestavy na KO a tím Ti ulehčit postavení“, nemůže být tak jednoznačně charakterizován. Zamýšlel jsem v rámci ZÚ provést po objektivním zhodnocení a analýze mobilizaci rezerv na KO. Tento můj záměr byl však KC z 2. 1. 1989 náč[elníkem] CJ zastaven a dosud neodvolán.²⁵) Prosím proto o přezkoumání tohoto rozhodnutí. Blíže rád rozvedu při vlastním ústním jednání. Nechci si stěžovat. Pro CJ chci udělat „kus“ práce. Musí k tomu však být vytvořeny podmínky /časové i fyzické/.

3. a/ Prosím o sdělení souhlasu CJ k navrhovaným termínům:

- 23. – 28. 12. 1989 – pobyt ČSSR – Písek, Nádražní 1783 s použitím sl[užebního] vozidla.

Důvod dovolená.

- ve dnech 20. – 22. 12. 1989 zdravotní prohlídka rodiny ve Vinohradské nemocnici. Termíny již pevně fixovány.

- 21. 12. 89 – jednání na CJ.²⁶)
[...]²⁷)

Archiv ÚPN, fond I. správa SNB, podsvazek 80829/14, č. l. 55-56.

2.

1989, 28. listopadu, Praha. Organizační dopis náčelníka 23. odboru hlavní správy rozvědky SNB pplk. JUDr. Andreje Kuzmíka – „Levinského“ (CJ-1) pro rezidenturu Vídeň (zásilka č. 11/89).

1) Potvrzujeme příjem zás[ilky] CJ-11, která došla v pořádku. Zásilku hodnotíme jako dobře zpracovanou, postihující všechny operativní akce. K jednotlivým příspěvkům jako obvykle zasláme zvláštní stanovisko. Jako velmi dobře a vyčerpávajícím způsobem zpracovanou hodnotíme zprávu o Tvé činnosti za r[ok] 1989. Vzhledem k nedostatku času nereagujeme na tento rozbor bezprostředně v této CJ, stanovisko zašleme v příští. Jako pozitivní signál hodnotíme zvýšenou aktivitu v rozpracování báze garantů (viz signál²⁸) ADÁMEK a samostatný záznam).

K Tvému stanovisku v došlé poště k necitlivému přístupu k Tobě jsme toho názoru, že pracovník čs. rozvědky je povinen plnit povinnosti, pro které byl do zahraničí vyslán. V dnešní zvláště složitě době, kdy zápasíme o zachování socialismu a vedoucí úlohy strany ve společnosti²⁹) je to zvláště důležité. Proto i nadále budeme vyžadovat plnění těch úkolů, které Ti byly uloženy v nařízení. Zvláště budeme tlačit na rozvoj stykové základny, typování garantů a na další úkoly, které Ti byly a budou uloženy. Mnohdy se tento postup bude zdát necitlivý, nerespektující Tvou legalizační práci, neuvažující skutečnost, že pracuješ pro dva odbory. Situace je však taková, že se bez plnění skutečně rozvědných úkolů neobejdeme.

24) Rozvědná kategorie tajných spolupracovníků (TS) se členila na agenty (A), důvěrné styky (DS), ideové spolupracovníky (IS) a důvěrníky (D). Specifičnost práce nelegální rozvědky postihovaly „Zásady práce nelegální rozvědky“ vydané rozkazem náčelníka I. S-SNB č. 12/1983: „Nelegální rozvědky pracuje také s kategorií TS typ „agent-nelegál“ i s další prověřenou a vyškolenou agenturou, kterou podle potřeby umísťuje v zájmových zemích, zaměřuje ji k rozpracování a pronikání do objektů hlavního nepřítele a využívá ji zejména ve všech těch případech, kdy nelegální rozvědky z důvodů ať již operativních, osobních nebo dokumentačních nemůže sám přímo proniknout, aniž by riskoval své odhalení a ztrátu své pozice jako organizátora rozvědné činnosti v ilegálních podmínkách.“

25) Tato věta byla rukou podtržena, po levé straně doplněna: „!?!“. Čtenář v centrále se pozastavil nad faktem, že KP rezidentury si ponechával staré organizační zásilky (viz dokument č. 6).

26) Vlevo podél bodu 3.a/ byla rukopisná poznámka pravděpodobně funkcionáře z centrály: „doporučuji“.

27) Vpravo se nacházel strojopisný podpis „K N A P“ spolu s jeho parafou, vlevo o řádek níže parafa rezidenta „Drt“.

28) Podle odst. 7 čl. 9 „Směrnice pro rozvědnou práci I. správy SNB“ mohlo být samostatnou předetapou „navázání styku... kategorizace „vyhledání signálu“ – v případě vyhledání zájmové osoby z objektu, se vztahem k objektu nebo osobám z objektu bez osobního styku KP nebo TS.“

29) Již druhého dne 29. 11. 1989 bylo Federální shromáždění ČSSR nuceno změnit ústavu, z níž vypustilo články o vedoucí úloze KSČ a marxismu-leninismu jako státní ideologii.

- 2) Materiálová produkce do P 24/N³⁰⁾
 Tebou předané materiály do P 24/N byly hodnoceny takto:
- režim při příletu USA-Miami (APART) - 4
  - rakousko-maďarské přechody - 4
  - postup při vyřizování vstupního víza USA (APART) - 3
  - využívání evidencí ke zjišťování údajů k osobě - 3

Krátce ještě k Tvé připomínce, že špatně hodnotíme informace, které si sami vyžádáme. Je to způsobeno tím, že potřebujeme některé informace získané z jiných zdrojů ověřit, k čemuž využíváme všech možností, včetně Tvých pramenů. Tuto problematiku budeme praktikovat i nadále[,] ovšem budeme Tě o takovýchto prověřkových úkolech předem informovat, aby nedocházelo k rozhořčení a nepochopení našeho záměru.

- 3) Projekt P 24
 Informace od TEA (KC 07881/1789) hodnoceno - 3.

- 4) AO NICE - byla snaha projednat hodnocení, které jsi zaslal na patřičném odboru, ale vzhledem k nemoci příslušného KP, nebylo provedeno a bude zasláno v příští CJ.
 Archiv ÚPN, fond I. správa SNB, 80829/014, č. I. 57-58.

3. 1989, 5. prosince, Vídeň. Organizační zásilka Ladislava Jaroše - „Knapa“ z rezidentury Vídeň hlavní správy rozvědky SNB (CJ-12/2-89).

- 1/ a) V hodnoceném období realizovány sch[ůzky]
 s TS:
 - NÓBL, předběžně stanoven termín sch[ůzky] s KP centrály pro možnost konkrétního projednání

- ni zamýšlené účasti KP centrály na veletrhu. Bližší viz. záznam.
 - APART - předána zásilka, jejíž obdržení sdělenu KC. Bližší včetně zaslání obdržené zásilky, viz. záznam.
 - HAZI - pramen JO
 - BOSA - pramen JO
 s typy:³¹⁾
 - FERA - provedeny 2 sch[ůzky], získány 3 IP do P-24/N.
 - ADÁMEK - realizovány 2 sch[ůzky]. Bližší viz. záznamy.

- se styky:
 - TÁC - získána 1 IP do P-24
 - prac[ovník] KO - ZÚ ve Vídni - získána IP do P-24/N

- b) Akce centrály: realizována KAREL (JO), IKAR (JO), dále nákup materiálu pro JO.
 Dále opatření v akci HAFÍZ (JO).

- c) Informační činnost:
 P-24 - K názorům čs. emigrace v Rakousku v souvislosti s čs. událostmi. Zasláno KC.

- K názorům rak[ouské] strany v oblasti cestování, humanitárních případů a čs. emigrace v souvislosti s čs. událostmi. Pramen TÁC, zasláno KC.
 P-24/N - Kanadská praxe při přijímání čs. emigrantů. Pramenem pracovník KO - ZÚ Kanada, EALES.
 - Studium cizinců na VŠ v Rakousku. Pramen BOSA, zasiláno v zásilce] JO-12/89.
 - portugalské cestovní pasy - vystavování na port[ugalském] ZÚ v zahraničí.
 - portugalské nové cestovní pasy - způsob jejich vyplňování a evidence.
 - portugalská vízová praxe - praktické provádění na port[ugalském] ZÚ v zahraničí.
 24/21³²⁾ - Materiály k společnému podniku AGROSTOP. Pramen BOSA (JO)
 - Výsledek soudního sporu TOPHAM - POOR. Pramen BOSA (JO)

- d) Aktivní opatření:
 AO ATRIX - provedeno vyhodnocení AO.

- e) Ostatní:

30) Projekt zpracování a hodnocení infoprodukce nelegální rozvědky provozoval od roku 1983 pod označením P-24/N 18. odbor I. S-SNB. Srov. SPI č. 8 „Automatizovaný informační systém I. správy SNB“ z 11. 3. 1988.
 31) Podle čl. 10 „Směrnice pro rozvědnou práci I. správy SNB“ byl „typ na TS“ osobou cizí nebo čs. státní příslušnosti, která měla „podle prověřených předběžných údajů předpoklad k využití pro plnění některých úkolů čs. rozvědky... Rozvědka vyhledává typy buď mezi zájmovými osobami, které již jsou, nebo reálně mohou být zapojeny do oběhu žádaných informací (zpravodajská síť) nebo mezi zájmovými osobami, které mohou plnit organizačně operativní úkoly podmiňující a zabezpečující zpravodajskou činnost (specializovaná pomocná síť).“
 32) Projekt P 24/21 hodnocení infoprodukce ke speciálním službám od roku 1982 provozoval 26. odbor I. S-SNB.

- provedeno vyhodnocení činnosti po linii JO za rok 1989.

2/ a) Celková činnost značně ovlivněna některými mimořádnými událostmi, jež si vyžádali [sic!] větší časovou náročnost po legalizační linii, jako např. krádež manžela sekretářky velvyslance ZÚ, čs. události a s tím spojené demonstrace před čs. ZÚ či obsazení KO – ZÚ čs. emigrací.....

[...]³³⁾

Archiv ÚPN, fond I. správa SNB, 80829/014, č. I. 59-60.

4.

1990, 3. ledna, Praha. Organizační dopis náčelníka 23. odboru hlavní správy rozvědky SNB pplk. JUDr. Andreje Kuzmika – „Levinského“ (CJ-1) pro rezidenturu Vídeň (zásilka č. 1/90).

Vážený soudruhu!

Se vstupem do Nového roku 1990 Ti přežeme hodně osobních úspěchů, pevně zdraví a hodně spokojenosti i Tvé rodině.

Vzhledem k delší nepřítomnosti ŘO na pracovišti ze zdravotních důvodů nereagujeme na Tvoji poslední zásilku. Stanovisko obdržíš v další poště. Po vyjasnění úkolů na centrále obdržíš i plán práce. Ve své práci zatím vycházej z dosavadního Tvého zaměření a úkolů, které Ti byly stanoveny koncepcí práce před výjezdem.

S ohledem na současnou složitější vnitropolitickou i zahraničně politickou situaci dodržuj v operativní práci maximálně konspirativní zásady. Svoji činnost konzultuj pravidelně s rezidentem s ohledem na situaci v teritoriu působení. I přes očekávané určité změny vycházíme z toho, že po linii naší problematiky se bude pracovat intenzivně i nadále.

Archiv ÚPN, fond I. správa SNB, 80820/104, č. I. 61.

5.

1990, 10. ledna, Vídeň. Organizační zásilka Ladislava Jaroše – „Knapa“ z rezidentury Vídeň hlavní správy rozvědky SNB (CJ-1/4-90).

Přílohy: č. 1 – Opatření k zajištění konzulární

činnosti ve dnech 6. – 17. 12. 1989³⁴⁾

č. 2 – Fotokopie článku z „Kurieru“ ze dne 14. 12. [19]89³⁵⁾.

1.

Hodnocené období bylo poznamenáno mimořádnou aktivitou po legalizační linii. Náhlé uvolnění cestování čs. občanů do Rakouska přineslo téměř 1 mil[ion] návštěvníků. To znamenalo obrovský nárůst konzulární činnosti. V Rudém právu byl sice zveřejněn článek, že v souvislosti s umožněním cestování bylo posíleno KO Vídeň.³⁶⁾ To však neodpovídalo pravdě. Na plnění úkolů jsme zůstali pouze 3, tak jako dříve. Měl se podle pokynu FMZV sice podílet celý ZÚ, avšak vedení ZÚ odmítlo poskytnout pracovníky na zajišťování konzulární činnosti s odůvodněním, že tito jsou dostatečně vytiženi vlastní činností. Zástupce velvyslance s. HUBKA v této souvislosti na poradě vedení ZÚ 4. 12. [19]89 prohlásil: „Ve státní správě bývalo vždy zvykem, že úkoly si plnilo to oddělení, jež je pro to určené.“ Stejně tak bylo odmítnuto poskytování řidičů ZÚ a jejich vozidel. Současně stanoveno, že úkoly máme zajišťovat svými vozy, s čímž vyslovil s. rezident souhlas. Najeté k[ilo]m[etry] uvedeny ve výkazu činnosti. Na zajišťování konzulárních úkolů za tohoto mimořádného období se odmítlo podílet i VO. Pomocnou ruku dostalo KO od OBO /s. Volec/, který na soboty a neděle poskytl vozy se řidičem + pracovníka OBO. Obdobně i VLK /vojenský a letecký přidělenec/.

Jednalo se o obrovské nasazení. Jen pro informaci uvádím: K dnešnímu dni vzato 37 čs. občanů do vazby za tr[estnou] činnost, 9 mrtvých a desítky dalších případů. To znamenalo nasazení všech 3 pracovníků KO od ranních do nočních hodin. Nemohl jsem proto kromě naplánovaných schůzek vyvíjet žádnou jinou operativní činnost. Jednalo se o otázku bytí a nebytí. Při nezajištění konzulárních úkolů, bych neudržel místo na ZÚ.

V souvislosti s plněním konzulárních služeb čs. ZÚ si vyžádala redakce „Kurýru“ se mnou rozhovor. Důvodem k tomu bylo zjištění rak[ouských] úřadů, že konzulární služby čs. ZÚ jsou vůči čs. turistům poskytovány na daleko vyšší úrovni, jak tomu bylo a je ze strany ZÚ Polska a MR³⁷⁾ vůči občanům uvedených zemí. Fotokopii článku + rozpis, ze kterého patrné, kdo se podílel na zajišťování úkolů, zasílám pro informaci v příloze.

33) Pod strojopisným textem a nad rozvědkovým podpisem (Knap) je vlastnoruční poznámka: „PS. Děkuji za upřímná a povzbudivá slova: „Budu se držet!“; pod ním již jen parafa rezident „Drt“.

34) Ve tři a půl stránkovém elaborátu z 5. 12. 1989 se L. Jaroš zjevně snažil ovlivnit vedení svého legalizačního pracoviště ve prospěch posílení KO v nadcházejícím období; zároveň ho poslal centrále rozvědky. Viz 80829/14, č. I. 65-68.

35) Článek „Hilfe, wir haben unsere Oma in Wien verloren“ byl připojen k dopisu centrále jako příloha č. 2. Viz sv. 80829/014, č. I. 69.

36) Srov. článek „Do Vídně bez víza“, In.: *Rudé právo*, č. 286, 5. 12. 1989.

37) Původně napsal „MLR“, pak prostřední písmeno škrtnul.

Z důvodu plnění zvýšených legalizačních úkolů jsem zrušil i plánovaný odjezd do Prahy ve dnech 20. – 22. 12. [19]89 /zdravotní prohlídka + jednání na centrále/ a následnou plánovanou dovolenou. Z rez[identury] jsem se vzdalil pouze na období vánočních svátků 23. – 26. 12. [19]89, odsouhlaseno KC CJ dne 21. 12. [19]89.

[...]³⁸⁾

2.

Realizovány následující akce:

- IKAROS /JO/ - požadavek KC – JO k zajištění a provedení

- HULMANOVÁ /CJ/ - styk /bliže výkaz činnosti³⁹⁾/

- TÁC /CJ/ - styk

- ADÁMEK /CJ/ - styk

- BRÜCKL /CJ/ - typy ZKD – styk

- KMET /CJ – RS/ - styk

- DAN /CJ – RS/ - styk

- JALLOUL /CJ/ - nový typ na „C“ – styk a návrh dalších perspektiv

- TEO /CJ/ - typ, styk

- APART /CJ/ - A, schůzka

- KRÁGL /JC/ - A, schůzka

- VALKÝRA /JO/ - typ, 2 schůzky

- HAZI /JO/ - A, sch[ůzka].

[...]⁴⁰⁾

Archiv ÚPN, fond I. S-SNB, 80829/014, č. I. 62-64.

6.

1990, 31. ledna, Praha. Organizační dopis náčelníka 23. odboru hlavní správy rozvědky SNB pplk. JUDr. Andreje Kuzmíka – „Levinského“ (CJ-1) pro rezidenturu Vídeň (zásilka č. 2/90).

1/ Potvrzujeme příjem zásilky CJ-1/90,⁴¹⁾ která došla v pořádku. Zásilku hodnotíme jako průměrnou, odrážející všechny problémy součas-

né situace. Rozpory se zástupcem velvyslance hodnotíme jako závažnou skutečnost. V této situaci musíš vyloučit jakékoliv vyostření. Je třeba postupovat velmi uvážlivě, kontrolovat svoje chování vůči ostatním pracovníkům čs. kolonie, zejména vůči vedení ZÚ. Choulostivé otázky projednávej nejdříve s rezidentem a vycházej z jeho pokynů.

Rakousko vzhledem k jeho dlouhodobému rozpracování se jeví jako jedno z mála teritorií, kde je možno pracovat po linii ZKD. Naši činnost v současné době při práci na domácí bázi⁴²⁾ negativně ovlivňuje nevyjasněnost kompetencí v rámci státní správy, MNV, matrik a pod., což nás staví před těžko řešitelné problémy. Vzhledem ke zrušení emigrace⁴³⁾ se podstatně zkomplikovalo vysazování KNR a formy získávání cizího st[átního] občanství. Nejasnou zůstává forma spolupráce s kontrarozvědnými správami FMV, postavení StB na okresech a td.⁴⁴⁾ Přes tyto problémy se budeme snažit plnit ty úkoly, které na nás budou kladeny.

Přehodnocujeme náhled na variantu „živý dvojník“,⁴⁵⁾ která se nám směřem na Rakousko, kde je největší rozpracovanost správního systému[,] zdá realizovatelná. Zaměř se proto na vytypování rak[ouského] st[átního] občana, nar[oz]oz[eného] 1965-70, u kterého je předpoklad zjištění potřebných informací k jeho životu, ustanovečná data rodiny apod. Cílem by mělo být odublovat jeho život a základní dokumenty – pas, policejní přihlášku, Krankenkassennummer a pod. a pokusit se na tyto doklady vysadit KNR buď do Rakouska, nebo další země. Ke zjištění informací využij KMETA. Jde nám o zjištění:

- jaké jsou třeba doklady pro život v Rakousku
- vytypovat místo, kde je největší chybovost při zasílání zpětného hlášení při přestěhování se
- zda je možné v evidencích zjistit /a v kterých/, že existují osoby stejného jména /totožné/.

Informace je třeba zjišťovat se zřetelem k to-

38) Zde rezident poznamenal: „- pozn. rez. na str. 3“.

39) Výkaz činnosti nebyl přiložen.

40) Pod Knapovým podpisem a parafou se nacházela rukou psaná poznámka rezidenta: „k vyjádření s. Knapa nutno dodat, že navíc také vypomohli pracovníci VO, včetně našich KP. A od 27. 12. jsou trvale zařazeni KP HANÁK a MALOŠ + vyslaná pracovnice FMZV NĚMCOVÁ na KO. Drtina, 10. 1. 90“. Pod krycími jmény „Hanák“ a „Maloš“ se skrývali příslušníci rezidentury Vídeň JUDr. Lubomír Forro (1954) a Aljoša Dřímál (1954).

41) Srov. předchozí dokument.

42) Směrnice to formulovala: „Dokumentační odbor nelegální rozvědky uskutečňuje... na teritoriu ČSSR i v zahraničí potřebné operativní opatření k získání pravých matričních, osobních cestovních i jiných dokladů. Zhotovuje krycí dokumenty, provádí úpravy a zápisy do matričních, školních a zaměstnaneckých spisů a osobních evidencí. Soustřeďuje potřebné srovnávací podklady a vzory pro výrobu různorodých falsdokumentů. K uskutečnění těchto cílů buduje dokumentační odbor v ČSSR i v zahraničí agenturu z řad cizinců i čs. občanů, vyhledává a rozpracovává dokumentační objekty a báze.“ Viz rozkaz náčelníka I. S-SNB č. 12 „Zásady práce nelegální rozvědky“ z 27. 5. 1983.

43) S největší pravděpodobností jde o narážku na rozkaz ministra vnitra ČSSR R. Sacher a č. 6 „Opatření na úseku vnitřního zpravodajství“ z 12. 1. 1990, kterým byly napodruhé zrušeny útvary boje proti vnitřnímu nepříteli. ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu*, s. 211-212.

44) Situace se „vyjasnila“ ještě téhož dne, neboť R. Sacher vydal rozkazy MV ČSSR č. 16 a 17/1990, kterými zrušil útvary složky StB (součástí FMV i SNB), stejně jako jejich územní odnože, a zřídil k 16. 2. 1990 v rámci FMV jejich nástupce. *Tamtéž*, s. 213-216 a 280-281.

45) Slovy směrnice: „Dokumentace v nelegální rozvědné práci je souhrn agenturně-operativních a operativně technických opatření..., aby vysazený nelegální rozvědkář mohl pod příkrytím občana určitého kapitalistického státu provádět v zahraničí rozvědnou činnost z nelegálních pozic...“ Obdobně u agentů-nelegálů: „Typy na agenty-nelegály jsou vyhledávány zpravidla z báze osob žijících v zahraničí i v ČSSR, [jejichž] výběru napomáhá mj.]... plná prověřitelnost jejich osoby, případně schopnost přizpůsobit se obdobnému kapitalistickému

mu, že chceme odublovat Rakušana a vyslat jej do třetí země na tyto doklady, případně jej nechat v této zemi studovat. Potřebujeme proto zjistit, co je třeba učinit, aby Rakušan mohl v cizině studovat /hlavně z hlediska dokumentů/. Dále potřebujeme znova prověřit, se kterými zeměmi má Rakousko smlouvu o výměně matričních událostí, st[átního] občanství apod.

Jednou z bází vhodnou pro typování ZKD jsou manželé našich st[átních] občanek, případně žen, které byly z našeho svazku propuštěny. Tito muži by měli být narozeni v letech 1966-70 a splňovat alespoň základní kritéria pro odbor ZKD. Z tohoto hlediska proved' prověrku evidencí na KO.

Dále nás zajímá otázka emigrace z pohledu Rakouska. Jak budou rakouské úřady reagovat na žádost čs. st[átního] občana o politický azyl, žádost o trvalý pobyt, případně pracovní povolení. Existuje totiž reálné nebezpečí, že čs. občan již nedostane povolení k pobytu, v příznivém případě dostane omezené pracovní povolení, kde mu však nenabíhá naturalizační lhůta.

2/ Nevěsty – pokyny.

Vzhledem k tomu, že pojem emigrant v ČSSR prakticky vymizel, a čs. občané budou jezdit do KS na pracovní a pobytové povolení – pokud je dostanou, odpadají důvody pro emigraci, žádost o azyl apod. Jako perspektivní pro získání cizího st[átního] občanství se jeví vystěhování se za nevěstu. Soustřeď se proto na tuto problematiku.

3/ Rozborem Tvé korespondence a hlavně vyhodnocení činnosti je zřejmé, že si schováváš kopie CJ poslaných na C a zásilky z centrály, mimo dalších materiálů. Podle směrnic toto není povolené a proto Tě žádáme, abys tyto materiály, pokud je máš, okamžitě zničil. Pokud se tak již stalo, nebo byla naše domněnka mylná, považuj výše uvedené za bezpředmětné.

Archiv ÚPN, fond I. S-SNB, 80829/014, č. I. 70-71.

7.

1990, 6. února, Vídeň. Organizační zásilka Ladislava Jaroše – „Knapa“ z rezidentury Vídeň hlavní správy rozvědky SNB (CJ-2/1-90).

1./ a. Provedeny schůzky:

NÓBL – získány materiály pro 3. odd[ělení] CJ

TEO – provedeny tři styky, získány 3 IP do P-24. Dále 1 IP do P - 24/N.

BAUMGARTNER – styk, získány 2 IP do P-24.

HULLMANOVÁ – styk.

TÁC – získána 1 IP do P-24.

KRISTEN – získána 1 IP do P-24.

VALKÝRA – styk.

BOSA /JO/ - získány materiály do P - 24/N /ke studiu němčiny a dalších jazykových kursů na UNI Vídeň.

HAZI /JO/ - sch[ůzka].

2./ a. Za hodnocené období získáno a zasláno v infoprodukcí

P - 24 ... 7 IP /vše[chny] zaslány KC.

P - 24/N ... 2 IP /viz. zásilka CJ - TEO a JO - BOSA/

3./ Děkuji za obsáhlé zaslání stanovisek v zá[sílce] CJ - 2/90⁴⁶⁾. Úkoly zohledňuji v další své činnosti.

Materiály ke Grunding vyžádány, zašlu.

[...]47)

Archiv ÚPN, fond I. S-SNB, 80829/014, č. I. 72.

8.

1990, 6. března, Vídeň. Organizační zásilka Ladislava Jaroše – „Knapa“ z rezidentury Vídeň zpravodajské služby FMV (CJ-3/2-90).

1)

a) V souladu s příkazem CQ nebyla v hodnoceném období prováděna konsp[irativní] operativní činnost. Z tohoto důvodu nebylo ani možné realizovat styky a typy a provádět jejich vytěžování k zájmovým úkolům.

Zaměřil jsem se na legální stykovou činnost⁴⁸⁾ (v KC povolena) a pokrytí některých požadovaných úkolů ze zásilky CJ - 2/90.

Získány informace

- současný stav čs. asylantů v Rakousku

- budoucí přístup Rakouska k žádostem o asyl z řad čs. občanů

- možnost pracovního zařazení čs. občana v Rakousku.

Uvedené informace zasílám v zásilce do P-24/N.

Dále na základě úkolu CQ provedeno vyhod-

mu prostředí v jiné zemi, kde by z operativních důvodů musel žít agent-nelegál na krycí dokumentační doklady jiné osoby..." Viz rozkaz náčelníka I. S-SNB č. 12 „Zásady práce nelegální rozvědky“ z 27. 5. 1983.

46) Viz předchozí dokument.

47) Pod Knapovou parafou se nachází i rezidentova „Drt“.

48) Čl. 10 „Směrnice pro rozvědnou práci I. správy SNB“ to precizoval: „Kategorie oficiálních styků využívá KP jednak k potvrzení a upevnění své legalizační činnosti a současně využívá informovanosti této kategorie styků k získávání politických, vojenských, vědeckých, ekonomických informací a jiných sledovaných problematik, případně k agenturně operativnímu prostředí.“

nocení činnosti na rezidentuře – viz samostatná zpráva v zásilce.

Požadovaný úkol (JO) ke stanovení plánu neosobního spojení do budoucí doby nebylo možné splnit v důsledku pokynu výše uvedené KC. K realizaci úkolu je nutné posoudit zákaz konsp[irativně] operat[ivní] činnosti.

2) Doposud mám nevyčerpanou dovolenou za rok 1989, celkem nevyčerpano 10 pracovních dnů.

Žádám proto o schválení návrhu dovolené v termínu 24. 3. – 1. 4. [19]90, 15. a 16. 3. [19]90, pobyt v Rakousku a ČSSR, za využití služebního vozidla.⁴⁹⁾

[...] ⁵⁰⁾

9.
**1990, 4. dubna, Vídeň. Organizační zá-
silka Ladislava Jaroše – „Knapa“ z rezi-**

**dentury Vídeň zpravodajské služby FMV
(CJ-4/1-90).**

1) V hodnoceném období nebyla v souladu s pokynem KC vyvíjena operativní činnost.

Na legální činnost využíváno vozového parku ZÚ.

2) V souladu se sdělením ze dne 30. 3. 1990 o ukončení mé činnosti na rezidentuře k 30. 4. [19]90[,] žádám o sdělení, jakým způsobem ukončit spolupráci s dosavadními prameny.

3) Žádám o souhlas k vyčerpání zůstatkové dovolené za rok 1989 (3 dny).⁵¹⁾ Místo čerpání Rakousko, termín bude upřesněn dle osobní situace.

[...] ⁵²⁾

*Archiv ÚPN, fond S-SNB, 80829/014, č. I.
74.*

RESUME

Prague-Vienna, Vienna-Prague

The operative correspondence od illegal espionage, 1989 - 1990

This article addresses illegal espionage, a specific part of Czechoslovak communist espionage that saw its end during the turn of the years 1989-1990. In the central office of the I. Administration of the National Police Force, departments participating in illegal espionage were the Analysis and Defense Department (13. Department), the Documentary Operational Section (18. Section), the Selection, Preparation and Control Section (23. Section) and the Intelligence Operational Vehicles and Setting Section (28. Section). It was directly operated by Col. Jindřich Nekolný, the Deputy Chief Constable of Illegal Espionage. Apart from illegal residencies, isolated illegal spies and illicit agents overseen by the National Police Force, there was also a special agency operated by dropped members of the 18. and 23. Sections. Ladislav Jaroš (as „Knap“) worked for this special agency at a Vienna residence. His correspondence with the central office before and after changes in November 1989 shows how significant the influence of political changes on the communist and post-communist espionage machine was. After the creation of the Federal Intelligence Service, there was a revival of illegal espionage for a short time, but in April 1990 illegal espionage was finally broken up.

49) Poslední dva řádky byly po levé straně zaškrtnuty s poznámkou: „doporučuji“.

50) Kromě Knapovy parafy zprávu pro centrálu 6. 3. 1990 signoval rezident „Drtina“.

51) Časový údaj potvrzen, vlevo poznámka: „souhl.“ a dále jinou rukou: „KC“.

52) Pod Knapovu parafu rezident „Drtina“ 4. 4. 1990 poznamenal: „bod č. 2 – sdělte urychleně KC“.

Úloha represie a politického násillia v komunizme

Správa o medzinárodnom seminári ÚPN

V dňoch 10. - 11. novembra 2005 sa v Bratislave s podporou Konrad-Adenauer-Stiftung uskutočnil medzinárodný seminár Ústavu pamäti národa „Úloha represie a politického násillia v komunizme“, ktorý bol venovaný analýze úlohy politicky motivovanej represie realizovanej komunistickým režimom v bývalom Československu, Poľsku a východnom Nemecku od konca druhej svetovej vojny až do pádu sovietskeho satelitného bloku v Európe.

Seminár otvoril svojim príhovorom predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa (ďalej ÚPN) Ing. Ján Langoš, ktorý na úvod privítal hostí, pánov Josefa Mašína a Milana Paumera, predstaviteľov protikomunistickej odbojovej skupiny bratov Mašínovcov, panie Zdeny Mašinovou a Barbaru Masin, autorku knihy o osudoch odbojovej skupiny, pána Milana Piku, syna popraveného divízneho generála Heliadora Piku a podpredsedu Senátu Českej republiky pána Jiřího Lišku.

Na úvod zdôraznil, že seminár, ktorý sa koná na slobodnej a nestrannej pôde ÚPN, si zvolil nemalú ambíciu otvoríť verejnú diskusiu o dvoch zásadných problémoch, ktoré zostali dedičstvom pred roka 1989. Ide o problém naplnenia právneho štátu, ako ho deklaruje Ústava Slovenskej a Českej republiky spolu s problémom charakteristiky komunistického režimu z pohľadu trestného práva a problém legitimity ozbrojeného odporu proti komunistickému režimu, keďže ide o pojem, ktorý ešte stále nie je naplnený obsahom. Podotkol, že hrubá čiara za minulosťou, o ktorej sa hovorí snaha po roku 1989, „predhodila spoločnosti agentov štátnaj bezpečnosti“, ale nepripustila nič ďalšie, keďže nad ňou stojí trestnoprávna zodpovednosť predstaviteľov komunistického režimu, ale aj ozbrojený odpor, tzv. III. odboj. Ten môže byť legitímny až vtedy, keď bude spoločnosť vyrovnaná s osobami zodpovednými za zločiny v komunistickom režime. „Neurobili sme to, čo urobila Európa po druhej svetovej vojne, teda nepotrestali sme vinníkov“, zdôraznil vo svojom príhovore Ing. Ján Langoš.

Ako prvý prielom, ktorý v tejto problematike vidí, je podľa neho uznesenie vyšetrovateľa Policajného zboru opierajúce sa o skutkovú podstatu podľa medzinárodného trestného práva, ktorý sa uzniesol, že komisár oddielu 3. roty, 8. oddielu, 1. československej partizánskej brigády J. V. Stalina Leonid Nikolajevič Slavkin vydal ústny rozkaz, na základe ktorého sa 21. septembra 1944 v obci Sklené (okr. Turčianske Teplice) partizáni spome-

nutého oddielu dopustili zločinu proti ľudskosti tým, že spráchali trestný čin vraždy voči civilnému obyvateľstvu (usmrtili 187 osôb). Toto uznesenie, aj keď trestné stíhanie bolo zastavené, pretože páchatelia už nežijú, je prvým dokumentom vyodenia trestnej zodpovednosti voči predstaviteľom už nastupujúceho komunistického režimu, ale je právne záväzným dokumentom.

Nakoniec skonštatoval, že jednou z hlavných ambícií činnosti ÚPN je sústrediť dokumentáciu o zločinoch proti ľudskosti podľa medzinárodného trestného práva a označiť osoby zodpovedné za vraždy, deportácie a väznenie civilného obyvateľstva.

Po príhovore pokračoval seminár prvým panelom nazvaným *Teória a prax politickej represie*, v ktorom prednášajúci analyzovali typológiu násillia praktizovaného voči občanom československého štátu v rokoch 1948 - 1989 z teoretického pohľadu doplneného o konkrétne príklady a mechanizmy postupu, (PhDr. Petr Blažek, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky), pohľad súčasného trestného práva na zločiny komunistického režimu (Miroslav Lehký, ÚPN), úlohu samotného totalitného režimu ako organizátora tejto masovej represie (Mgr. Ján Hlavinka, ÚPN) a formy represie v Poľsku v období vojnového stavu v rokoch 1981 - 1983 (Grzegorz Majchrak, Instytut pamięci narodowej).

Druhý panel, nazvaný *Legitimita násillného odporu proti komunizmu*, sa venoval pohľadom na tretí, protikomunistickej odboj. Protinacistický a protikomunistickej odboj rodiny Mašínovcov bol témou príspevku PhDr. Eduarda Stehlíka z Vojenského

Mgr. Juraj Kalina
(1976), absolvent histórie a archeológie FIF UK Bratislava, pracuje v ÚPN.

Minúta ticha za usmrtených Ctibora Nováka, Zbyňka Janatu a Vaclava Švédú.
Foto: L. Ďurina.

Šiesty panel: *Formy represie voči obyvateľstvu.*
Foto: L. Ďurina

ho historického ústavu Armády České republiky. Predstavil pplk. Josefa Mašina, jednu z vedúcich osobností protinacistického odporu v Čechách, popraveného Gestapom, a jeho synov Ctirada a Josefa Mašina, organizátorov protikomunistickej odbojovej skupiny bratov Mašinovcov. Prierezovým pohľadom na formy a tradície ozbrojeného odporu voči komunizmu v Poľsku, siahajúcimi až do obdobia prvej svetovej vojny, bol príspevok Dr. Lukasa Kaminszkeho z Instytutu Pamięci Narodowej. Právny pohľad na aktívny (násilný) odpor voči komunistickému režimu v 50. rokoch v súčasnej Českej a Slovenskej republike, problém jeho posudzovania a uznania predstavil JUDr. Milan Hulík, bývalý člen oboch Parlamentných vyšetrovacích komisií pre udalosti 17. novembra. Druhý panel zakončil svojím referátom PhDr. Pavel Žáček, PhD. (Ústav pamäti národa/Ústav pro soudobé dějiny), ktorý predstavil snahy štátnej bezpečnosti o pomstu – pokusy o únos a vraždu voči bratom Mašinovcom, ktorí sa po úteku z komunistického Československa usadili v Spojených štátoch amerických.

Tretí, zložením prednášajúcich špecifický panel nazvaný *Osobné spomienky*, otvoril tému osobného prežitia udalostí v komunistickom režime a postoja k nim. Na začiatku po minúte ticha za všetky obete odporu proti komunistickému režimu, zdôraznil moderátor Pavel Žáček, že tento panel má za úlohu na základe osobných svedectiev interpretovať udalosti tak, ako sa naozaj stali a v tejto forme majú byť odovzdané budúcim generáciám. Postupne v ňom vystúpili páni Josef Mašín a Milan Paumer, ktorí predstavili dôvody a priebeh činnosti protikomunistickej odbojovej skupiny bratov Mašinovcov, jednej z vrcholných skupín III. odboja na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov v komunistickom procese, pani Zdena Mašinová, ktorá predstavila osud matky Ctirada a Josefa Mašina, na ktorej sa po úteku synov na Západ v roku 1953 najviac podpísal teror komunistického režimu, a pán Milan Pika, ktorý sa zamerail na prípad justičnej vraždy svojho otca, div. gen. Heliodora Piku, bývalého náčelníka československej vojenskej misie v Sovietskom zväze v

rokoch druhej svetovej vojny. Všetci prednášajúci sa zhodli na závere, že nežná revolúcia síce priniesla koniec komunistického režimu, no „*režim samotný nezmizol len tak, treba o ňom neustále hovoriť pravdu, ozrejmiť vinu a označiť zodpovedných vinníkov*“.

Štvrtý a piaty panel predstavil špecifické problémy represie, fenomén Železnej opony ako izolácie obyvateľov komunistických štátov od demokratického sveta, a tiež politických procesov, ktoré mali masový dosah na spoločnosť vo vnútri štátu. Mgr. Lubomír Morbacher (ÚPN) vo svojom príspevku predstavil na príklade slovensko-rakúskeho úseku hranice systém budovania ochrany štátnych hraníc a na príklade konkrétnych incidentov aj problémy, s ktorými sa potýka ich dokumentovanie ešte aj v súčasnosti. Na tento referát nadviazal Miroslav Černý (ČR), ktorý predstavil stav tejto problematiky v Českej republike. Zdôraznil, že 23 prípadov incidentov na hraniciach, ktoré boli doteraz prešetrované v Česku, je iba jedno percento káuz, ktoré by mali byť prešetrované v tejto súvislosti. Túto problematiku na „nemecko-nemeckej hranici“ medzi Nemeckou demokratickou republikou a Nemeckou spolkovou republikou načrtnol PhDr. Tomáš Vilímek z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Predposledný piaty panel, zameraný na komunistickú justíciu, predstavil organizáciu tzv. monstrprocesov na úrovni najvyšších štátnych a stranických orgánov a im podriadených inštitúcií (Ing. Helena Karasová, ČR - Konštrukcia monstrprocesov ŠtB), pohľad demokratického sveta na tieto procesy a mechanizmy použité v prípade, ak sa stal obeťou komunistickej justície vlastný občan (PhDr. Slavomír Michálek, CSc. Historický ústav Slovenskej akadémie vied – Americký pohľad na procesy v ČSR), a rozbor konkrétnych prípadov, použitých mechanizmov zneužívania justície (Mgr. Matej Medvecký, ÚPN - Využitie „ľudáckej karty“v politických procesoch a Mgr. Peter Matijek, ÚPN - Alexander Lehotský, poprava údajného amerického špióna).

Posledný šiesty panel sa zamerail na formy represie voči inštitúciám a skupinám obyvateľov, ktoré sa vzhľadom na ich demokratické postoje stali pre komunistický režim nepohodlné od jeho samotného nástupu k moci (Mgr. Norbert Kmeř, CSc., Ústav politologických štúdií Slovenskej akadémie vied - Represie voči cirkvám 1948 – 1951, Mgr. Alexej Maskalík, Vojenský historický ústav Ministerstva obrany SR - Osudy slovenských dôstojníkov po februári 1948, Mgr. Juraj Kalina, ÚPN - Formy represie voči bývalým príslušníkom britského kráľovského letectva na Slovensku). Predstavil tiež dve prelomové udalosti, s ktorými sa komunistický režim až do svojho konca nedokázal vysporiadať – okupáciu vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968 (Mgr. Patrik Košický, ÚPN

- Okupácia 1968 a jej dôsledky) a tzv. sviečkovú demonstráciu v Bratislave v roku 1988, ako masový prejav odporu obyvateľstva za náboženskú slobodu (Mgr. Patrik Dubovský, ÚPN - Sviečková demonstrácia v Bratislave).

Záverom je možné skonštatovať, že seminár si nekládol za cieľ iba poskytovať odpovede, ale aj

nanovo otvárať stále nevyriešené a nové problémy, ktorých riešenie sa nebude odohrávať iba na odbornej úrovni, ale snahou všetkých zúčastnených je, aby sa stali predmetom čo najširšej spoločenskej diskusie.

Prednášky, ktoré odzneli na seminári, budú publikované v zborníku.

Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 – 1945

Zhromažďovanie, analýza a zverejňovanie dokumentov týkajúcich sa zločinov proti ľudskosti páchaných štátom a jeho orgánmi na civilnom obyvateľstve v období rokov 1939 – 1989 je základná úloha Ústavu pamäti národa.

Úloha Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 – 1945 popisuje osudy obetí totalitného režimu v období rokov 1939 – 1989 na základe zachovaných archívnych dokumentov na Slovensku a v zahraničí.

Cieľom úlohy Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 – 1945 je naplnenie databázy údajmi o obetiach rasového prenasledovania obyvateľstva židovského pôvodu, ktorá bude poskytnutá verejnosti na internetovej stránke ÚPN. Táto databáza bude v budúcnosti prepojená s databázou Zločiny proti ľudskosti 1939 – 1944.

Do databázy sa budú ukladať dostupné údaje o každej prenasledovanej osobe židovského pôvodu, ktorá bola v zmysle normatívnych právnych aktov, platných na Slovensku v období rokov 1939 – 1945, postihnutá obmedzovaním ľudských práv, zbavením majetku, väznením alebo podrobená deportácii z územia Slovenska na územie nacistickej Tretej ríše, prípadne bola zavraždená.

Databáza obetí rasového prenasledovania židovského pôvodu vychádza z troch základných skupín informácií: a) identifikačných údajov a základných informácií o obetiach rasového prenasledovania osôb židovského pôvodu, b) údajov o výkone protižidovského zákonodarstva a perzekúciách v majetkovej oblasti, c) údajov o väznení, deportáciách a masových vraždách Židov v rokoch 1939 – 1945.

Zdrojom prvej skupiny informácií sú archívne dokumenty s identifikačnými údajmi osôb, na ktoré sa v období 1939 – 1945 vzťahovali protižidovské právne normy zákonnej i podzákonnej povahy. Sú to dokumenty, ktoré priamo súvisia s realizáciou protižidovských opatrení (ako napr. Súpis Židov z roku 1942, prípadne revízia Súpisu Židov) a do-

kumenty, ktoré neboli vypracovávané v súvislosti s výkonom rasového zákonodarstva, no poskytujú informáciu o obetiach prenasledovania.

V databáze, ktorá bude výsledkom projektu Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 – 1945 budú aj informácie týkajúce sa výkonu protižidovských zákonných a podzákonných noriem v majetkovej oblasti. Súčasťou prenasledovania Židov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 bolo aj tzv. „vyraďovanie Židov z hospodárstva Slovenskej republiky“, ktoré sa vykonávali vo viacerých oblastiach, ako napríklad:

1. likvidácia a arizácia (prevody) židovských podnikov,
2. tzv. „dočasná správa“ a prevody domov a bytov Židov,
3. Väznenie bankových účtov, vkladov a cenností Židov,
4. Správa a zoštátnenie poľnohospodárskych majetkov

Tretia a veľmi dôležitá skupina údajov v databáze budú informácie o zásahoch štátu do osobnej slobody obetí, teda údaje o väznení, deportáciách na územie nacistickej Tretej ríše a informácie o osobách, ktoré boli zbavené života na území Slovenska v rokoch 1939 – 1945. V rokoch 1942 a 1944/1945 bolo zo Slovenska odvečených približne 75 tisíc osôb, na ktoré sa vzťahovali protižidovské právne normy. Tisíce Židov boli pritom uväznené v pracovných táborech na Slovensku. Po potlačení Slovenského národného povstania došlo na Slovensku k vraždám židovského obyvateľstva, a to v masovom rozsahu.

V databáze budú prepojené známe a na Slovensku dostupné dokumenty o väznených a deportovaných osobách s dokumentmi a údajmi vyššie uvedených kategórií.

Pri spracovávaní problematiky deportácií budeme spolupracovať s medzinárodnými organizáciami, ktoré zhromažďujú a uchovávajú dokumenty vypovedajúce o osudoch Židov deportovaných z územia Slovenska.

Mgr. Ján Hlavinka

(1979), absolvent FiF PU
Prešov, pracuje v ÚPN.

V tieni času

Tibor Macák, M.A.S.

(1963), absolvent
Dunajskej univerzity
v rakúskom Kremse. Od
roku 2004 je v slobodnom
povolaní.

Emil Švec je jednou z početných obetí brutality komunistického režimu v bývalom Československu. Jeho príbeh je exemplárnym príkladom barbarstva, s akým systém potláčal základné ľudské práva a ničil životy ľudí, ktorí sa vzopreli totalite. V rámci cyklu Zločiny nacizmu a komunizmu nakrútil Ústav pamäti národa 45 minútový dokumentárny film pod názvom V tieni času o životnom osude Emila Šveca.

Vo filme sú jeho výpovede nakrúcané na autentických miestach. Vo väznici v Justičnom paláci, ktorá bola iba jednou z početných „zastávk“ na jeho putovaní po žalároch komunizmu, v Senici nad Myjavou, odkiaľ v lete roku 1959 uletel práškovacím lietadlom cez železnú oponu do Rakúska, v dolnorakúskom Wilfersdorfe, kde lietadlom pristál, vo Viedni, na rakúsko-slovenských hraniciach pri obci Kittsee, kde ho ku kameňu č. 184 vylákal agent ŠtB Vranovský, a kde ho príslušníci Štátnej bezpečnosti prepadli a uniesli späť do Československa.

Emil Švec na vlastnej koži zažil procesy začiatkom 50. rokov, keď ho v roku 1952 zatvorili za činnosť v Bielej légii, vo väzení sa ocitol v 60. rokoch po spomínanom prepade a únose späť do

ČSSR, v rámci normalizácie aj napriek amnestii a rehabilitácii ho v 70. rokoch posadili opäť do väzenia a Štátna bezpečnosť mu nedala pokoj až do zmien v roku 1989. Morbidným príkladom fungovania postkomunistickej justície na Slovensku je fakt, že človeka, ktorý si dohromady odsedel 18 rokov v žalároch totalitného režimu, odsúdil okresný súd v Trnave v roku 1992 za útok na verejného činiteľa na tri mesiace s podmienkou na jeden rok.

Dokumentárny film V tieni času je venovaný obetiam komunizmu, ktoré sú mementom pre budúce generácie.

Správa o preberaní archívnych dokumentov a fondov do Archívu Ústavu pamäti národa

Mgr. Ladislav Bukovszky

(1966),
absolvent archívnickva a po-
mocných vied
historických FIF UK
Bratislava,
riaditeľ Archívu ÚPN.

Ústav pamäti národa podľa zákona č. 553/2002 Z.z. systematicky zhromažďuje a odborne spracováva všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody. Dokumenty o činnosti bezpečnostných zložiek štátu z obdobia 1939 -1989, ktoré sa podľa zákona stali vlastníctvom ústavu, sú nenahraditeľným svedectvom o historickom období, v ktorom vznikli a sú kultúrnym dedičstvom. Podľa § 27 zákona o pamäti národa štátne orgány: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky a Slovenská informačná služba mali do ôsmich mesiacov od účinnosti zákona odovzdať ústavu dokumenty o činnosti bezpečnostných zložiek štátu, s ktorými disponovali. Na plnenie tejto zákonom stanovenej povinnosti ústav uzatvoril dvojstranné dohody o delimitácii predmetných archívnych dokumentov a fondov a o vzájomnej spolupráci.

Preberanie archívnych dokumentov podľa zákona sa začalo 16. septembra 2003 a prebieha ešte aj v súčasnosti. Delimitáciu archívnych dokumentov z Ministerstva obrany SR na základe

podpísanej dvojstrannej dohody môžeme považovať za uzavretú. Do Archívu Ústavu pamäti národa bol delimitovaný materiál pod jedným prírastkom, avšak predstavuje zložitú kombináciu zachovanej registratúry jednotlivých územných orgánov Vojenského obranného spravodajstva (VOS) na území Slovenska. V súčasnosti prebieha usporiadanie a inventarizácia jednotlivých archívnych fondov. Termín ukončenia sprístupnenia fondov VOS je koniec mesiaca november 2005. Prebraný materiál z MO SR podľa množstva a rozsahu predstavuje najmenší súbor archívnych fondov.

V súčasnosti prebieha delimitácia archívnych dokumentov a fondov v dvoch líniiach. Podľa dohody medzi Ústavom pamäti národa a Slovenskou informačnou službou Archív Ústavu pamäti národa do konca roka 2004 prevzal všetky zachované operatívne zväzky a vyšetrovacie spisy. Preberanie sa uskutočnilo v 20 etapách. Okrem tzv. zväzkovej agendy AÚPN prevzal archívne fondy bezpečnostných orgánov štátu, ktoré si Slovenská informačná služba neoprávnene osvojila z Archívu MV SR v Levoči. Okrem týchto dvoch skupín písomností Slovenská informačná služba v určitých interva-

loch odstupuje zachovanú registratúru jednotlivých útvarov ŠtB, tzv. dohľadané spisy a archívne dokumenty, ktoré boli pôvodne vyskartované, ale príslušníci ŠtB ich nestihli zničiť. Je to mimoriadne cenný materiál s výnimočnou výpovednou hodnotou. V súčasnosti vrcholí ich usporadúvanie a inventarizácia. K materiálu, ktorý bol prevzatý mimo dvojstrannej dohody, archivári ÚPN vytvárajú základné archívne pomôcky, čiastkové inventáre jednotlivých útvarov ŠtB.

Dňa 3. marca 2005 bola podpísaná dohoda o vzájomnej spolupráci medzi MV SR a ÚPN. Predmetom dohody je odovzdanie a prevzatie archívnych fondov a zbierok podľa zákona č. 553/2002 Z.z. bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989, vzniknutých činnosťou bývalého FMV a štátnych organizácií ním riadených a ich predchodcov ulo-

žených v Archívoch MV SR v Nitrianskej Strede a v Levoči. Podľa prílohy č. 2 Dohody z dvoch archívov MV SR v 89 položkách sme určili predmet dohody v termíne do konca roka 2005. Preberanie prebieha podľa harmonogramu. Do 21. septembra 2005 Archívu Ústavu pamäti národa bolo delimitovaných 84 položiek – súbory archívnych fondov. V ďalšej etape nás čaká preberanie personálnych spisov príslušníkov ŠtB, Vysoká škola ZNB, Hlavné veliteľstvo NB, Správa ZNB hl. mesta Bratislavy a Zsl. kraja a Okresné veliteľstvá NB, VB a ZNB, ktoré však predstavujú majoritnú časť archívnych fondov.

Archív ÚPN podľa zákona č. 553/2002 Z.z. ku koncu novembra 2005 prevzal archívny materiál v množstve 14 187 šk., čo predstavuje cca. 1703 bm.

Výkaz prevzatého archívneho materiálu do AÚPN ku dňu 30. 11. 2005

Odobzd. org.	Názov AF	Frekvencia odovzdávania	Poč. škatúl	Bežné metre
SIS	Zväz. agenda	20 X	4 703	978
	Útvary ŠtB	1 X	1 859	
MO SR	Neusp. materiál	8 X	1 710	
	Útvary VOS	1 X	215	26
MV SR	Tzv. Nitr. Streda	4 X	4 673	561
	Tzv. Levoča	2 X	1 027	123
C e l k o m	XXXXXXXXXX	36 X	14 187	1703 bm.

RESUME

Information about Archival Documents and Archival Fonds Held in the Archive of Nation´s Memory Institute

According to the Act on the Nation´s Memory No. 553/2002 Coll., the Institution is systematically collecting and processing information and documents referring to the period of oppression. The documents about the doings of state security agencies during the period 1939-1989 became the ownership of Nation´s Memory Institute and represent a precious testimony about the historical epoch that created them. The documents are also considered a cultural heritage. Following the 27th article of the Act 553/2002, the Ministry of Interior, Ministry of Defence, Ministry of Justice and Slovak Intelligence Service were required to hand over all documents about state security agencies they possessed to the Nation´s Memory Institute (ÚPN). To carry out this mission, ÚPN made bilateral agreements about reciprocal co-ordination and the delimitation of archival documents and fonds. According to Act 553/2002 Coll., from September 2003 until the end of November 2005, the Archive of ÚPN took over the archival material in the amount of 14,187 boxes, the equivalent of 1,703 meters.

Novinky v Archíve Ústavu pamäti národa

Ladislav Bukovszky
Radoslav Ragač

V týchto dňoch dokončujú pracovníci Archívu Ústavu pamäti národa práce spojené s preberaním bývalej knižnice Ústavu marxizmu-leninizmu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚML ÚV KSS). Historická knižnica tejto zaniknutej ustanovizne mala v posledných rokoch pohnuté osudy. Po zániku ÚML ÚV KSS v roku 1990 sa už poškodená knižnica dostala zásluhou

1951 – 1990, v rozsahu 64 bežných metrov a veľkú väčšinu archívnych fondov a zbierok Archívu ÚML ÚV KSS prevzal Slovenský národný archív.

Historickú knižnicu začal preberať ÚPN v októbri 2005. Knižnica podľa vyradovacieho zoznamu obsahuje spolu 44 062 knižničných jednotiek. Súčasťou knižnice je aj bohatá zbierka domácich a zahraničných periodík z obdobia od konca 19. storočia až po rok 1989, ktoré mapuje najmä ľavicovú tlač.

Hodnota historickej knižnice tkvie predovšetkým v neobmedzených možnostiach, ktoré mal ÚML ÚV KSS. Zameriavala sa na dejiny druhej polovice 19. - 20. storočia a v ich rámci prioritne na dejiny robotníckeho a komunistického hnutia na celom svete. Nakupovala a odoberala inde úplne nedostupnú emigrantskú a exilovú literatúru a tlač, z ktorých vytvárala ročné bibliografie. Nakupovala aj zahraničné publikácie a dokumenty z oblastí tých vedných disciplín, ktoré sa u nás rozvíjali len v marxistickom duchu. Tie „najnebezpečnejšie“ z nich, nedostupné v iných knižniciach, boli uložené v časti zvanej „Prohibita“- t. j. „zakázané knihy“ s osobitne obmedzeným prístupom. Možno v nej bok po boku nájsť amerických konzervatívnych mysliteľov, politológiu, moderné hnutia a smery v cirkvách a vo filozofii, maoizmus, sociálnodemokratickú ľavicu, ale aj kybernetiku či psychológiu. Bohaté zastúpenie tu má emigrantská a exilová, najmä historická a memoárová literatúra, tlač z obdobia druhej svetovej vojny (Slovenský štát, exilová vláda v Londýne). Vo fondoch knižnice sú aj tlač z zhanbaných jednotlivými zložkami ZNB, knižničné jednotky nútene vyradené z iných knižnic (napríklad v roku 1970).

Osobitne bola usporiadaná aj zbierka bibliografií v celkovej počte vyše 1000 knižničných jednotiek.

Samostatnú skupinu tvorila aj Zbierka novín a časopisov. Prírastková kniha Zbierky novín a časopisov obsahuje spolu 14 236 prírastkových čísel. Prírastky chronologicky pochádzali z obdobia od polovice 19. storočia až do 80. rokov minulého storočia. V 70. rokoch bolo niekoľko sto titulov, najmä z najstaršieho obdobia, presunutých do fondov Matice slovenskej v Martine a v 80. rokoch boli z prírastkovej knihy vyradené.

Knižničný fond ÚML ÚV KSS je v súčasnosti v provízornom usporiadaní uložený v Archíve Ústavu pamäti národa ako uzavretý historický celok. Po novom spracovaní bude knižnica verejnosti prístupná na prezenčné štúdium.

Provizórne uloženie Zbierky novín a časopisov Knižnice ÚML ÚV KSS v paláci Bratislavského hradu.

vtedajšieho podpredsedu NR SR PhDr. Lászlóa Nagya do správy Národnej rady. Bola vyradená z používania a len provízórne uložená na viacerých miestach v areáli Bratislavského hradu. Archívny fond ÚML ÚV KSS, pochádzajúci z obdobia rokov

Prírastky prohibítnej literatúry v knižnici ÚML ÚV KSS v roku 1972.

Dohoda o spolupráci

V rámci rozširovania medzinárodnej spolupráce dňa 22. novembra 2005 v Bratislave podpísal Ing. Ján Langoš, predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa a Dr. Gyarmati György, generálny riaditeľ Historického archívu bezpečnostných služieb so sídlom v Budapešti, dohodu o spolupráci v oblasti výskumných a vzdelávacích programov. Dohoda okrem spomínaných programov zahŕňa bezplatné poskytovanie archíválií a výmenu skúseností z oblasti zhromažďovania, sprístupňovania a ochrany archívnych dokumentov. Jednou z významných spoločných aktivít oboch partnerských inštitúcií, na ktorých sa počas rokovania 22. novembra 2005 ich zástupcovia dohodli, bude aj organizovanie medzinárodného seminára v novembri 2006 pri príležitosti 50. výročia protikomunistickej revolúcie v Maďarsku v roku 1956.

Dohoda o spolupráci

uzavretá medzi

Ústavom pamäti národa, Bratislava

(ďalej len „Ústav“),

zastúpený predsedom Správnej rady Ing. Jánom Langošom

a

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára

(Historický archív bezpečnostných služieb, Budapešť)

zastúpený generálnym riaditeľom

Dr. Györgyom Gyarmatim

ďalej len „zmluvné strany“

- so zreteľom na to, že Historický archív uchováva a spravuje dokumenty bývalých bezpečnostných zložiek štátu, ktoré vznikli v období 21. 12. 1944 – 14. 02. 1990, zabezpečuje dotknutým osobám uplatňovať príslušné práva, vzťahujúce sa na údaje, ktoré sú vedené o ich osobe, ďalej vedecky spracováva dokumenty,

- so zreteľom na to, že Ústavu zveril štát vykonávať úplné a nestranné hodnotenie doby neslobody v rokoch 1939 – 1989, analyzovať a zverejňovať príčiny i spôsob straty slobody, prejavy nacistického a komunistického režimu v tomto období,

- so zreteľom na to, že Ústav systematicky zhromažďuje, sprístupňuje, zverejňuje a odborne dokumentačne spracováva všetky druhy informácií dokladov a dokumentov, vzťahujúcich sa na dobu neslobody, a ktoré sa týkajú nacistických, komunistických a iných zločinov a represii spáchaných z politických dôvodov,

zmluvné strany sa rozhodli uzavrieť túto dohodu o spolupráci s uvedenými podmienkami.

Článok I.

1. Zmluvné strany sa dohodli, že budú spolupracovať v oblasti vedeckého výskumu a výchovných podujatí.

Táto spolupráca zahŕňa v rozsahu dohodnutom zmluvnými stranami predovšetkým:

- a) spoločné výskumné programy a vzájomnú pomoc pri publikovaní výsledkov vedeckého výskumu,
- b) organizovanie vedeckých seminárov a konferencií,

- c) organizovanie vedeckých pobytov, stáží a školení zamestnancov druhej strany,
  - d) spoločné vydávanie historických publikácií, prác a zbierok dokumentov,
  - e) výchovné podujatia a výmenu skúseností z tejto oblasti.
2. Zmluvné strany sa zaväzujú bezodplatne si odovzdávať po jednom exemplári vlastné publikácie a publikácie, na vydání ktorých sa zúčastnili.

Článok II.

- Zmluvné strany budú spolupracovať v oblasti dokumentácie. Spolupráca bude zahŕňať:
- a) výmenu archívnych pomôcok zmluvných strán,
  - b) výmenu skúseností z oblasti zhromažďovania, spracovania, sprístupňovania, ochrany a zabezpečenia archívnych dokumentov a využívania digitálnej techniky pri spracovaní dokumentov bezpečnostných zložiek štátu.

Článok III.

Zmluvné strany sa dohodli, že sa budú vo svojich publikáciách vzájomne uvádzať ako zdroje originálnych dokumentov v súlade s platnými pravidlami historickej vedy a archívnictva.

Článok IV.

Zmluvné strany budú ustanovenia tejto dohody realizovať v súlade s platnými právnymi predpismi svojej krajiny s vlastnými vnútornými normami.

Článok V.

1. Zmluvné strany uznávajú a budú rešpektovať všetky práva druhej zmluvnej strany, vyplývajúce zo skutočnosti, že originálne dokumenty a archívne pomôcky sa nachádzajú v jej vlastníctve.
2. Zmluvné strany sa zaväzujú, že osoby, ktoré získajú prístup k poskytnutým dokumentom, budú informované o pravidlách ich využívania. Využitie archívnych dokumentov na komerčné účely je podmienené súhlasom majiteľa originálu.

Článok VI.

1. Táto dohoda je uzavretá na obdobie 5 rokov od dňa jej podpisu. Ak nijaká zo zmluvných strán nevypovie dohodu v období 60 dní pred dňom ukončenia platnosti dohody, potom sa dohoda automaticky predlžuje na obdobie ďalších 5 rokov.
2. Každá zo zmluvných strán môže vypovedať túto dohodu. Dohoda stráca platnosť po 6 mesiacoch od jej písomného vypovedania.
3. Zrušenie dohody neruší platnosť skôr uzavretých záväzkov.
4. Finančné výdavky vyplývajúce z plnenia dohody – okrem nákladov na vyhotovenie xerokópií – si zmluvné strany hradia samy.
5. Táto dohoda je vyhotovená v štyroch exemplároch, dvoch v maďarskom jazyku a dvoch v slovenskom jazyku, pritom obe jazykové verzie majú rovnaký význam. Každá zo zmluvných strán dostane po jednom výtlačku z každej jazykovej verzie zmluvy.
6. Zmluvné strany sa dohodli, že navzájom poskytnuté archívne dokumenty môže tretia osoba študovať len so súhlasom druhej strany.
7. Všetky vzájomné záväzky, vyplývajúce z tejto dohody, sa týkajú výlučne zmluvných strán.
8. Adresy Historického archívu a Ústavu pre korešpondenciu sú:
  - Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1369 Budapest, Pf. 367, Maďarsko
  - Ústav pamäti národa, Košická 52, P.O.BOX 87, 820 05 Bratislava, Slovenská republika.
9. Všetky zmeny a doplnky budú predmetom osobitne schváleného dodatku k tejto dohode.

V Bratislave
Dr. Gyarmati György
generálny riaditeľ

V Bratislave
Ing. Ján Langoš
predseda Správnej rady

Mikrofilmy v Archíve Ústavu pamäti národa

Ústav pamäti národa podľa § 1 zák.č. 553/2002 Z.z. eviduje, zhromažďuje, sprístupňuje a zverejňuje dokumenty bezpečnostných orgánov Nemeckej tretej ríše a Zväzu sovietskych socialistických republík, a tiež bezpečnostných orgánov štátu z obdobia od 18. apríla 1939 do 31. decembra 1989. Uvedené úlohy čiastočne korešpondujú s činnosťou Sekcie Archívu Ústavu pamäti národa (AÚPN). Ústav pamäti národa od roku 2003 systematicky buduje svoj archív z archívnych fondov a dokumentov bezpečnostných zložiek štátu. Prevzaté archívne fondy a dokumenty tvoria súčasť národného a kultúrneho dedičstva, bohatstva. Okrem dokumentov v tradičnej papierovej forme Archív Ústavu pamäti národa postupne buduje svoju zbierku mikrofilmov. Týka sa to archívnych fondov a dokumentov, ktoré podľa zákona nie sú predmetom delimitácie štátnych orgánov, resp. sa nachádzajú v zahraničných archívoch a pre činnosť Ústavu majú dôležitý význam. Na základe podpísanej dohody o spolupráci s MV SR v zastúpení riaditeľom odboru archívov a registratúr ako prvé prírastky boli zavedené kópie mikrofilmov z archívneho fondu Národného súdu (1945 - 1947), ktoré sú uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

Vďaka kolegom je zbierka mikrofilmov v AÚPN postupne doplnená novými prírastkami získanými zo Spojených štátov amerických. Počas študijných ciest v zámorí sa podarilo získať celkom 49 kotúčov z Národného archívu Spojených štátov amerických vo Washingtone (National Archives of the United States). Akvizíciou získané mikrofilmy sa týkajú dejín Slovenska, resp. Československa z obdobia 1939 - 1959. Tvoria ho dva súbory: väčšiu časť tvoria mikrofilmy dokumentov z fondu Ministerstva zahraničných vecí (Department of State) označené ako Vnútorne záležitosti Československa (Internal Affairs Czechoslovakia) z ob-

dobia 1940 - 1959. Druhý súbor tvoria mikrofilmy z tzv. zadržaných, resp. korisných nemeckých dokumentov z obdobia druhej svetovej vojny. Vo fonde T 175 Ríšsky vodca SS a veliteľ nemeckej polície (Reich Leader of the SS and Chief of the German Police) je súbor písomností, ktoré sa teritoriálne viažu k Slovensku. Ide o materiál nemeckej tajnej služby SD Viedeň (Sicherheitsdienst des Reichsführers der SS), v rámci ktorého sa nachádzajú dôležité dokumenty k židovskej otázke, k činnosti Deutsche Partei (DP) a Hlinkovej gardy.

Spomínané mikrofilmy slúžia na bádateľskú činnosť samotných vedeckých pracovníkov ÚPN a externých bádateľov. V bádateľni Archívu Ústavu pamäti národa existujú archívne pomôcky, vecné registre v anglickom jazyku, ktoré umožnia rýchle zorientovanie bádateľa.

Rozdelenie mikrofilmov získaných z National Archives of the United States:

1. M 1218; Department of State; Relating to the Internal Affairs Czechoslovakia 1940 -1944 (4 kotúče)
2. Department of State; Relating to the Internal Affairs Czechoslovakia 1945 - 1949 (17 kotúčov)
3. Department of State; Relating to the Internal Affairs Czechoslovakia 1950 - 1954 (14 kotúčov)
4. Department of State; Relating to the Internal Affairs Czechoslovakia 1955 - 1959 (8 kotúčov)
5. T 175 Reich Leader of the SS and Chief of German Police 1939 - 1945 (5 kotúčov)

Ladislav Bukovszky

Znak Národného archívu USA

RESUME

Microfilms in the Archive of Nation´s Memory Institute

Since 2003, the Nation´s Memory Institute (ÚPN) has been methodically building up its archive. In addition to paper documents, ÚPN's archive also includes a collection of microfilms. These microfilms come from archives and documents that are not the subject to state control; that is, that material comes from foreign archives. These resources are very important for ÚPN's work. Not long time ago, ÚPN received 49 reels of microfilms from the National Archives of the United States. This material consists of two parts and covers the history of Czechoslovakia during the years 1940-1959. The first part covers the period 1945-1959 and comes from the archival fonds of the Ministry of Foreign Affairs, called Internal Affairs of Czechoslovakia. The second part comprises microfilms of intercepted German documents from World War II. Microfilms are accessible for internal and external researchers in the study room of the archive of the Nation´s Memory Institute.

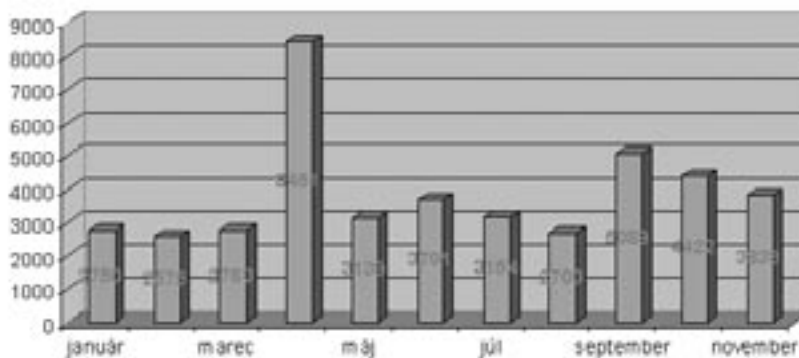
Sprístupňovanie dokumentov v roku 2005

PhDr. Ján Ondriaš
(1979), absolvent histórie-katechetiky FIF Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, vedúci oddelenia sprístupňovania ÚPN.

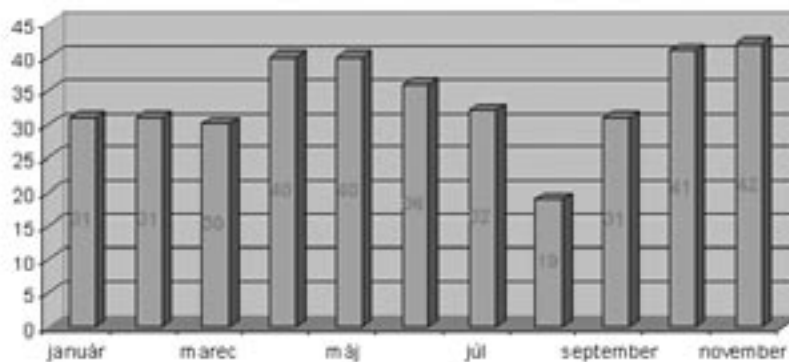
Koncom novembra tohto roku uplynuli presne dva roky od chvíle, keď bol prvému žiadateľovi sprístupnený zväzok podľa § 17 zákona č. 552/2002 Z. z. Oddelenie prípravy a sprístupňovania dokumentov má za sebou druhý rok svojej činnosti, t.j. sprístupňovania dokumentov, ktoré vznikli z činnosti bezpečnostných zložiek štátu v rokoch 1939 - 1989 fyzickým žiadateľom (právnickým osobám, napr. NBÚ, SIS, GP a iným zabezpečuje sprístupňovanie dokumentov sekcia archívu ÚPN). Práca oddelenia za uplynulý rok je zdokumentovaná v nasledujúcich tabuľkách. V štatistických údajoch

absentuje mesiac december, pretože uzávierka čísla bola začiatkom mesiaca. Všetky štatistické údaje sú teda k 1. decembra 2005. V porovnaní s rokom 2004 stúpol počet žiadostí o sprístupnenie o 82 – približne 5%, t.j. k predmetnému dátumu bolo evidovaných 1729 žiadostí. Počet žiadateľov, ktorým boli vydané materiály po bývalých bezpečnostných zložkách štátu, stúpol o 152, čo je takmer o 70% viac ako uplynulý rok. Počet strán vydaných týmto žiadateľom stúpol o 24144, čo je takmer o 130% viac!

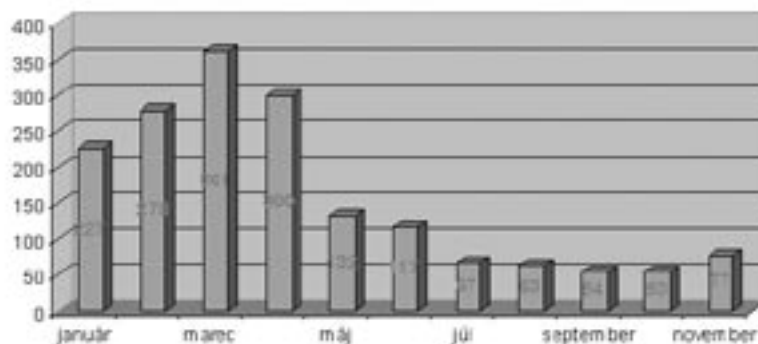
Počet sprístupnených strán žiadateľom. Spolu 42580

Počet žiadateľov, ktorým boli sprístupnené materiály po ŠtB. Spolu 373

Počet žiadostí o sprístupnenie dokumentov. Spolu 1729

Bernard Jaško a spol. - odpor proti komunizmu v ZNB

V období od roku 1948 do roku 1989 sa pod taktovkou Komunistickej strany Československa a jej podriadených inštitúcií – Štátnej bezpečnosti, súdov a prokuratúry – konštruovali obvinenia, spriadali siete proti vnútornému a vonkajšiemu nepriateľovi, odsudzovali sa na dlhoročné tresty či tresty smrti z politických dôvodov bezúhonní občania ČSR. Hlavným nepriateľom komunistickej moci sa stala cirkev kvôli odmietaniu komunistickej ideológie a spolupráce s touto mocou. Štátne štruktúry, ovládané od februára 1948 Komunistickou stranou Československa, sa pokúšali rôznymi spôsobmi oslabiť vplyv cirkvi, spočiatku dochádzalo aj k pokusom o dohodu s jej najvyššími predstaviteľmi. Boli to však iba pokusy pro forma, pretože komunisti plánovali cirkev zničiť úplne a nahradiť ju národnou cirkvou, ktorú by kontrolovali. Mali jasnú predstavu o spôsobe, akým to vykonajú, a to pomocou inštitúcií, ktoré sú inak oporou demokratických spoločností – justície a polície (najmä jej štátnobezpečnostnej zložky) a tiež vytvorením Katolíckej akcie, ktorá mala v pozícii štátnej cirkvi prevážiť rímskokatolícku a gréckokatolícku cirkev.

Vrcholom vykonštruovaných obvinení voči cirkevným predstaviteľom bol proces s tromi slovenskými biskupmi – Pavlom Gojdičom, Jánom Vojtaššákom a Michalom Buzalkom v roku 1951, v ktorom odsúdili Gojdiča a Buzalku na doživotie a Vojtaššáka na 24 rokov väzenia. Vykonštruovaný proces so skupinou Bernard Jaško a spol. bol úzko spätý s osudom biskupa Michala Buzalku, a zároveň bol namierený proti príslušníkom Zboru národnej bezpečnosti, ktorí odmietali nastupujúce praktiky svojich nadriadených. ZNB bol pre komunistickú stranu „výkladnou skriňou“, ktorá mala byť vzorom pre celú štátnu správu. Bol z hľadiska kontroly a moci inštitúciou, ktorú bolo nevyhnutné ovládnuť čo najskôr a čo najkompletnejšie ju obsadiť svojimi ľuďmi, čo sa nakoniec aj podarilo.

Proces s B. Jaškom a spol. bol tiež reakciou vedenia bezpečnostných zložiek na IX. zjazd KSČ z 9. – 29. mája 1949, ktorého závery boli jednoznačné – v dôsledku zahraničnopolitickej izolácie, pokusov západných spravodajských služieb získavať spolupracovníkov v štruktúrach, ktoré považovali komunisti za výlučnú sféru svojho vplyvu, a tiež v dôsledku emigrácie odporcov komunistického režimu, pocitu ohrozenia zo strany cirkvi sa zjazd uzniesol na zostrení triedneho boja a zápasu proti vnútornému nepriateľovi. Ten mal charakter potláčania všetkých prejavov nespokojnosti s komunistickým režimom a jeho predstavitelia sa nezdráhali použiť akýkoľvek prostriedok na zastrašenie svojich odporcov. A to najmä v ZNB a ŠtB, kde bol predpoklad, že budú poslušným nástrojom centrálne ovládaným komunistickými štruktúrami.

ZNB však v tej dobe tento predpoklad spíňal oveľa menej ako komunisti vyžadovali.

Slovenská časť ZNB a ŠtB boli pod kontrolou tzv. Bezpečnostnej päťky ÚV KSS, ktorá rozhodovala napr. o opatreniach proti príslušníkom bezpečnostných zložiek, ktorí odmietli podpísať Ohlas Katolíckej akcie. Tých potom odvolávali z veliteľských funkcií, degradovali, či prepúšťali zo ZNB. Na druhej strane pre tých príslušníkov ZNB a ŠtB, ktorí prejavili iniciatívu alebo sa osvedčili v potláčaní nepokojov vyvolaných proticirkevnými postupmi KSČ, bola pripravená finančná odmena a kariérny postup.

Bernard Jaško a spol. bol od nástupu komunistického režimu najväčším vykonštruovaným procesom, v ktorom boli súdení príslušníci Zboru národnej bezpečnosti. Štátny prokurátor v ňom obžaloval dvadsiatich dvoch obvinených zo zločinov vyzvedačstva, podvodu, ohrozenia obrany republiky, zneužitia služobnej moci, neoznámenia trestného činu, prípravy úkladov, velezrady, pomoci pri zločine neoprávneného opustenia územia republiky a v jednom prípade nedovoleného ozbrojovania. Je však najmä svedectvom o dvoch justičných vraždách, ktoré slúžili ako odstrašujúci príklad pre štátne bezpečnostné zložky. S rozsudkom vyneseným 9. novembra 1949 v prípade skupiny B. Jaško a spol. boli oboznámení všetci príslušníci ZNB a ŠtB a bol predmetom školení osvetových dôstojníkov.

Bernard Jaško (nar. 22. apríla 1923) pochádzal z robotnickej rodiny v Čerbovej, kde absolvoval ľudovú školu a následne tri triedy meštianskej školy v Ružomberku. Po absolvovaní základnej vojenskej služby a krátkej práci v textilnej továrni v Rybárpoli sa 29. augusta 1944 zapojil do Slovenského národného povstania. Po jeho potlačení sa ukrýval a neskôr vstúpil do radov Československej armády. Od 2. mája 1946 pôsobil v ZNB v poriadkovej službe v Bratislave, pol roka ako lyžiar vo Veľkej Lomnici. Od 2. januára 1949 pracoval v ďalekopisnej ústredni štátnobezpečnostného odboru na Povereníctve vnútra. 30. júna 1949 bol zadržaný a zaistený na KV ŠtB Bratislava.

Pavol Kalinaj sa narodil 23. októbra 1915 v Bijacovciach pri Levoči ako jedno z piatich detí. Pracoval ako paholok v Kolbachoch, neskôr po prezenčnej vojenskej službe absolvoval s vyznamenaním poddôstojnícku školu. 1. novembra 1939 nastúpil do služby ako četník v Bratislave. Od 15. apríla 1940 pracoval na Hlavnom veliteľstve žandárstva v Bratislave. V tomto období u seba schovával Alexandra Starka a iných židovských utečencov, ktorým poskytoval základné prostried-

Mgr. Vladimír Palko
(1981), absolvent
Filozofickej fakulty
Trnavskej univerzity,
pracuje
v Ústave pamäti národa.

ky na živobytie a vybavil im aj nové občianske legítimácie. Na nátlak Gestapa bol 27. januára 1942 na základe podozrení z pomáhania židovským spoluobčanom prepustený ako nespoľahlivý. Po vojne sa oženil s Klárou Klubertovou, učiteľkou, s ktorou mal jedno dieťa. Od roku 1946 do svojho zatknutia 30. júna 1949 vykonával kancelársku službu na Miestnom veliteľstve ZNB v Bratislave.

V tomto procese boli hlavnými obžalovanými príslušníci ZNB B. Jaško, P. Kalinaj a Pavol Hajdin. B. Jaško počas obsluhy ďalekopisu prichádzal do styku s utajovanými informáciami, ktorých obsah sa veľakrát týkal pripravovaných alebo už vykonaných represálií voči kňazom, rehoľiam či vysokému kléru. O týchto informáciách často diskutoval s Hajdinom a Kalinajom. Všetci boli rímskokatolíckeho vyznania, preto sa aj napriek hroziacim prísnyh postihom rozhodli informovať a varovať cirkevných predstaviteľov. Spojkou medzi biskupom Michalom Buzalkom a policajtmi bol Kalinajov dobrý známy Štefan Uhrín, doktor práv, ktorý pracoval na ministerstve dopravy ako prednosta sociálneho

oddelenia. Uhrín už po svojom odsúdení musel vypovedať aj proti M. Buzalkovi, a naopak, Buzalka dodatočne proti Uhrínovi. Výsluchmi zlomenný biskup potvrdil vyšetrovateľom, že mu Š. Uhrín priniesol správu o odposluchu a sledovaní biskupskej konferencie v Starom Smokovci, o sledovaní niektorých kňazov a bývalého povereníka Horáka, ktorého bolo treba o tejto skutočnosti upovedomiť.

Pavol Hajdin vo výpovedi na KV ŠtB uviedol, že už od r. 1938 odpočúval

kolegov, že musí dokončiť prácu, ktorú na pracovisku nestihol. Poslednú várku správ v noci z 29. na 30. júna získal tým, že zapojil ďalekopis tak, aby jednu správu písali dva stroje.

Treba poznamenať, že o Jaškovej činnosti vedelo príliš veľa ľudí, aby to bolo preňho bezpečné. On sám si to nepripúšťal, ale Kalinaj s Hajdinom predpokladali, že môže dôjsť k jeho prezradeniu, preto ho súрили k odchodu do zahraničia. Všetky ďalekopisy mal odniesť so sebou. Jaško nebol tomuto plánu naklonený, nakoniec však pochopil, že inej cesty niet. Chybou bolo, že o svojom úmysle opustiť územie ČSR informoval príliš veľký okruh ľudí. Od kolegu Štefana Stanislava sa Jaško dozvedel, že iný kolega, Vojtech Molota sa chystá utiecť do zahraničia. Skontaktoval sa s Molotom a dohodol sa s ním, že tento útek uskutočnia 2. mája 1949. Molota sa však na útek nestihol pripraviť a odložil ho na neurčito. Keď sa to Kalinaj dozvedel, navrhol Jaškovi prechod hraníc v poštovom aute, čo zasa odmietol Jaško ako príliš riskantné.

Ďalší variant úteku si Jaško vymyslel sám. Navštívil v službe svojho známeho Juraja Harbuláka, ktorý slúžil v plavebnom oddelení v Bratislave, a zisťoval si uňho, či by ho nemohol prepraviť on v čo najbližšom čase. Harbulák to odmietol kvôli obavám zo svojho nadriadeného.

Jaškovi sa načrtávalo ešte niekoľko možností na prechod hraníc, ale jedna po druhej stroskotávali. V júni 1949 sa mu naskytla možnosť prechodu cez známeho Pavla Brtoša z Černejovej, ktorý mu sprostredkoval stretnutie s dvoma mužmi v Petržalke, ktorých mená sa nedozvedel. Dohodol sa s nimi, že uskutočnia prechod, ale na presnom dátume sa nedohodli. Na druhý deň prišiel s touto alternatívou za Molotom, ktorý ho ale opäť odhovril. Molota neskôr na ŠtB vypovedal, že nechcel odísť, pretože mal zdravotné problémy a chystal sa ženiť.

Nakoniec si Jaškov prechod hraníc zobral na starosť Pavol Hajdin. Jeho známy Jozef Macek bol pašerák a práve mu končil výkon trestu. Hajdin s ním 27. júna 1949 dohodol všetky podrobnosti prechodu, ktorý sa mal uskutočniť 1. júla 1949. Macek s Jaškom sa mali stretnúť za školskou záhradou v Moravskom Sv. Jáne, a potom preplávať Moravu v gumovom člne alebo ju v prípade nízkeho stavu prebrodiť. K tomu už nedošlo, Jaško bol deň pred tým zadržaný v ubytovni ZNB.

Zachovalo sa niekoľko svedectiev o krutom zaobchádzaní s niektorými členmi vykonštruovanej skupiny B. Jaško a spol. Dnes je už všeobecne známe, že vyšetrovatelia kvôli tlaku svojich nadriadených používali psychické a fyzické násilie ako prostriedok na zvýšenie efektivity svojej práce. Pavol Kalinaj bol niekoľko dní po zatknutí odovzdaný z KV ŠtB Bratislava do Vojenskej ne-

Uznanie viny v rozsudku Štátneho súdu v prípade Jaško a spol.

na telefónnej ústredni rozhovory, ktoré si poznámenával na papier a rozprával sa o ich obsahu s kolegami J. Blažekom, a tiež s Jánom Dugovičom a Lukášom Fabiánom.

B. Jaško dával Uhrínovi ďalekopisné správy v troch formách, a to buď originál, ktorý musel neskôr vrátiť, alebo vo forme ručného odpisu, ktorý robil z ďalekopisov v ubytovni s odôvodnením pre

mocnice. Podľa lekárskeho nálezu z väzenskej prehliadky mal zlomené rebrá, bol liečený aj na obojstranný zápal ľadvín a zápal pľúc. Príčiny zlomenín lekárska správa neuvádza, je však veľmi pravdepodobné, že išlo o následky zranení, ktoré utrpel počas väzby. Po jeho čiastočnom uzdravení však neabsolvoval podľa odporúčani doktorov ďalšie potrebné liečenie nervov a dýchacích ciest, ale bol poslaný späť do väzby.

Bernard Jaško bol tri dni po zatknutí hospitalizovaný so zlomeninou dolnej končatiny, ktorú utrpel pri páde z druhého poschodia. Vyšetrovateľ do protokolu uviedol, že Jaško z okna vyskočil, je však známe z iných svedectiev, že vyšetrovatelia vyšetrovancov z okien vyhazovali. Pripustiť môžeme aj verziu, že išlo o pokus o útek, pretože Jaško sa pokúsil ujsť aj pri zatýkaní, keď vykopol zamknuté vedľajšie dvere na umyvárke, kam ho príslušníci ŠtB pustili napíť sa. Neskôr bol v Štátnej nemocnici v Bratislave na klinike pre nervové a duševné choroby liečený na diagnózu „reaktívna depresia“.

Ďalší člen vykonštruovanej skupiny Adolf Lisitzký bol tiež podrobený neľudskému zaobchádzaniu a fyzickému i psychickému týraniu. Bol mučený a bitý obuškami, mal trzné rany na chrbte, čo potvrdil aj MUDr. Dušan Libík a MUDr. Ferdinand Hledík, ktorí A. Lisitzského vo väzení ošetrovali. Paradoxne, ani oni dvaja tam neboli dobrovoľne, ale ako väzni. Lisitzského tiež raz v noci príslušníci ŠtB vyviezli autom do kameňolomu, vodili ho tam so zaviazanými očami a nútili ho podpísať zápisnicu, tvrdiac, že majú povolenie ho zastrelieť, pričom mu strieľali nad hlavou.

Stanislav Ladislav Granec vypovedal o svojom vypočúvaní už na hlavnom pojednávaní a aj pred rehabilitačným súdom v r. 1967. Vypočúvanie trvalo dva dni. Sedel na stoličke chrbtom k dverám, pričom sa nesmel obrátiť. Do miestnosti okrem zapisovateľa a vyšetrovateľa prišlo a odišlo viac ľudí. Keď nechcel podpísať zápisnicu, zapisovateľ sa mu vyhrážal, že budú postupovať iným spôsobom ako dovtedy. V noci v cele počul zúfale výkriky „Zabijajú ma!“ a pod., a k celkovej atmosfére strachu prispievali nápisy na stenách cely, písané krvou. Keď nechcel podpísať druhú zápisnicu, jeden z prichádzajúcich neznámych príslušníkov ŠtB ho chytil pod krk a triasol ním. Zapisovateľ (neskôr Granecom identifikovaný ako Pavol Misál, ktorý vypracoval k tomuto prípadu znalecký posudok pre Povereníctvo vnútra, a pred podaním žaloby ŠtB prejednával prípad s Generálnou prokuratúrou – s JUDr. Jánom Feješom a generálom Antonom Rašlom) sa mu vyhrážal, že ak zápisnicu (tretiu) nepodpíše, zdochne tam ako pes.

Jozef Blažek uviedol, že zápisnicu z 11. júla 1949, ktorú nikdy nečítal, podpísal „*preto, že bolo na mne páchané fyzické násilie, a síce orgánmi, ktorí boli prítomní pri mojom výsluchu. Ich mená nepoznám. Počas výsluchu títo orgánovia ma fackali, bili a keď ma vyzuli z topánok, obuškami ma bili po chodidlách. Preto som zápisnicu vtedy t. j. 11.7.1949 podpísal*“.¹⁾

Vojtech Molota tvrdil, že zápisnicu o svojej výpovedi podpísal bez použitia donucovacích prostriedkov, no počas liečby a v stave duševného zrútenia. Jej obsah nepoznal, pretože ju nečítal, ani mu prečítaná nebola.

Všetci obžalovaní v tomto vykonštruovanom procese boli obvinení podľa paragrafov zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky 231/48, schváleného parlamentom 6. októbra 1948. Je to zákon, ktorý nahradil dovtedajší zákon na ochranu republiky č. 320/1940 zb. z., resp. č. 50/1923 Zb. pre ČR. Tieto nedostatočne postihovali „zločiny politickej povahy“, pre ozbrojené zločky bol zaujímavý štvrtý východiskový bod návrhu zákona 231/48, ktorý mal „*trestne postihnúť príslušníkov brannej moci, ktorí sa dajú do služieb armád iných štátov, ktorých režim je v protiklade s ľudovodemokratickým režimom v ČSR*“.

Zákon 231/48 svojim znením dával možnosť justícii inscenovať procesy s vopred známym výsledkom, o ktorom rozhodovala politická moc. Tiež umožňoval skrývať aroganciu a brutalitu komunistického režimu za rúškom legálnosti.

Z priebehu súdneho procesu so skupinou Jaško a spol. sa nezachoval nijaký písomný či zvukový záznam, existuje len komentár sudcu v rozsudku z 9. novembra 1949. Svedectvá Jaška a Kalinaja boli protichodné. Ani po brutálnom vypočúvaní a väzbe neboli vyšetrovatelia schopní zlomiť Pavla Kalinaja. Aj keď fyzicky úplne na dne, Kalinaj pred senátom poprel akúkoľvek svoju vinu. Potvrdil, že sa poznal s Dr. Štefanom Uhrínom, aj že spolu diskutovali o politických otázkach, ale len o takých, ktoré boli voľne prístupné v tlači. Odmietol tvrdenia, že by vedel o nejakých ďalekopisoch, ktoré by Jaško ukradol z pracoviska, alebo o jeho plánovanom úteku do zahraničia. Tiež odmietal obvinenia z prezrádzania štátneho tajomstva.

Štefan Uhrín nepreukázal takú veľkú odolnosť voči praktikám ŠtB a priznal, že bol dohovorený s Kalinajom, že budú upozorňovať známych farárov, keď bude ŠtB proti nim niečo chystať. Tiež prevzal od B. Jaška v niekoľkých obálkach ďalekopisy s tým, že ich odošle do Viedne prostredníctvom Adolfa Lisitzského, čo sa však nestalo. Prvú obálku Uhrín neodoslal, ale Jaškovi povedal, že je už v Rakúsku. Ostatné obálky odoslať odmietol,

1) ŠA Bratislava, f. Štátny súd, Or III 269/49 šk. b) B. Jaško a spol., s. 143, Zápisnica o výpovedi J. Blažeka na Krajskej prokuratúre v Bratislave z 13. 2. 1965.

mal ich u seba len v úschove. Neskôr si ich Jaško vzdvihol, okrem tej prvej, tú našli príslušníci ŠtB u Uhrína pod uhlím. Uhrín sa pred senátom bránil, že nevedel, aký je obsah obálok a poprel, že by sa bol dohodol s Jaškom a Kalinajom na zbieraní ďalekopisných správ. Uhrínova výpoveď javila podobné znaky ako Kalinajova – nepriznať nič, čo by mohlo ohroziť kňazov alebo niekoho zo spoluobvinených. V zápisnici o výpovedi na KV ŠtB je Uhrínove svedectvo o dvoch návštevách u biskupa Buzalku. Okrem informácie o odpočúvaní konferencie v Starom Smokovci mu dal aj ďalekopisnú správu, ktorá obsahovala príkaz inštrukcie pre štátnu bezpečnosť, aby sledovali celú pastoračnú činnosť kňazov a zisľovali, či počas nej nevyvíjajú protištátnu činnosť.

Smernica Poverenictva vnútra príslušníkom ZNB a ŠtB vzhľadom na publikovanie rozsudkov v prípade Jaška a spol.

Š. Uhrín vypovedal aj o viacerých rozhovoroch s P. Kalinajom. Ten ho informoval o lokálnych bezpečnostných opatreniach z dielne ZNB a o správe s rozkazom, že sa nemajú zatykať takí kňazi, ktorí sú v veriacich obzvlášť obľúbení alebo majú na nich veľký vplyv. V Bratislave prichádzal do úvahy dekan Augustín Pozdech a špirituál seminára Dr. Holovič. Priniesol mu ešte správy s menami kňazov z rôznych miest Slovenska, o ktorých mala bezpečnosť informácie, že by súhla-

sili s Katolíckou akciou alebo by podpísali ohlas. Podľa výpovede Uhrína chcel P. Kalinaj odovzdať túto správu osobne biskupovi Vojtaššákov.

Pri vytváraní tohto procesu vyšetrovatelia spojili tri nezávislé skupiny, ktorých členovia sa medzi sebou nepoznali, alebo len jeden zo skupiny poznal niekoho z druhej. Prvá – B. Jaško, P. Kalinaj, Š. Uhrín, P. Hajdín a ich kolegovia zo ZNB, druhá – Adolf Lisitzský, Stanislav L. Granec, J. Gašperík, Š. Svetský a F. Krejčí, a tretia skupina prevádzachov. Členov prvej a druhej skupiny spájala len osoba Dr. Lisitzského, ktorý poznal Štefana Uhrína, ale už nikoho iného z prvej skupiny.

Druhá skupina okolo A. Lisitzského mala jedného spoločného menovateľa – Vladimíra Granca, tajomníka bývalého poverenika P. Blahu, ktorý emigroval do Švajčiarska v januári 1948 a tam podľa ŠtB vstúpil do služieb americkej CIC (Counter In-

telligence Corps – vojenská tajná služba). Odtiaľ potom posielal otázky Lisitzskému, F. Krejčímu, J. Gašperíkovi a Š. Uhrínovi prostredníctvom študenta hotelovej školy Štefana Svetského, ktorý ich preniesol v upravenom holiacom strojičku. Tieto otázky sa zameriavali na odbory, v ktorých pracovali. Odpovede však vypracoval iba Uhrín, a ani tie neboli nikdy poslané do Švajčiarska. Obzvlášť nespravodlivé boli obvinenia vznesené proti otcovi V. Granca, ktorý zoznámil J. Gašperíka s Lisitzským.

Súdny proces prebehol v utajení 4. – 7. novembra 1949 v Justičnom paláci v Bratislave. Na čele senátu Štátneho súdu bol pplk. Dr. Ladislav Breuer. Obžalobu podával vojenský prokurátor Anton Rašla, na súde bol však prítomný zástupca Štátnej prokuratúry Vojtech Hetényi. Senát odsúdil B. Jaška a P. Kalinaja na trest smrti obesením, P. Hajdina na 20 rokov, Š. Uhrína na 18 rokov, A. Lisitzského na 8 rokov a J. Blažeka na 12 rokov, L. Fabiána na 7 rokov, J. Dugoviča na 5 rokov, S. L. Granca na 4 roky, J. Harbuláka na 2 a pol roka, J. Muranicu na 2 roky, F. Krejčího na pol roka, L. Sokola na 6 rokov a J. Tučeka na 8 rokov väzenia, tiež im bola zhabaná časť majetku alebo celý, príslušníci ZNB boli degradovaní, vylúčení z vojska a boli im odobraté čestné odznaky, vyznamenania a občianske práva na 5 – 10 rokov.

Senát v tom istom zložení so zástupcom štátnej prokuratúry Dr. Vojtechom Hetényim v ten istý deň na neverejnom zasadnutí rozhodoval o odporučení odsúdených Kalinaja a Jaška na milosť a o adekvátnom treste, ak by im bola udelená milosť. Súdny senát sa „jednohlasne uzniesol obidvoch odsúdených doporučiť k milosti“²⁾, pre Jaška navrhol náhradný trest doživotnej trestnice a pre Kalinaja trest 25 rokov trestnice.

Všetci odsúdení sa v zákonnej lehote prostredníctvom svojich právnych zástupcov odvolali proti rozsudku. Tak isto sa odvolal aj zástupca Štátnej prokuratúry v Bratislave (O. Ujhelyi), ktorý žiadal vyššie tresty pre odsúdených, zhabanie celého majetku Š. Uhrínovi, A. Lisitzskému, P. Hajdinovi, J. Blažekovi, J. Dugovičovi a S. L. Grancovi a zrušiť oslobodzujúce rozsudky v prípadoch V. Molotu, Š. Stanislava, B. Fagu, J. Rydzého a Š. Svetského. Najmä však žiadal zvýšenie trestu pre Dr. Lisitzského, ktorý bol hlavnou postavou, a mal dodávať informácie cez V. Granca Michalovi Zibrínovi z CIC, a aj pre J. Blažeka, F. Krejčího, L. Sokola a J. Tučeka, u ktorých bola konkurencia viacerých trestných činov a ziskuchtivosť.

Jaškova žiadosť o milosť bola písaná zúfalým tónom, z ktorého bol cítiť jeho strach z trestu smrti. Uviedol rôzne poľahčujúce okolnosti a ľutoval svoje činy. P. Kalinaj už vo svojej žiadosti o milosť nepôsobil tak suverénne ako pred súdom. Priznal, že varoval duchovných pred pripravovanými

2) ŠA Bratislava, f. Štátny súd, Or III 269/49 šk. a) B. Jaško a spol., s. 75, Zápisnica z 9.11.1949.

represáliami, čoho sa dopustil „z nesprávneho chápania náboženského presvedčenia, že ako príslušník cirkvi považoval za svoju morálnu a náboženskú povinnosť pomáhať duchovným a upozorňovať ich na opatrenia bezpečnostných orgánov smerujúcich proti nim, takže sa stal pre svoju náboženskú zanietenosť obeťou svojej zlej výchovy“.³⁾

Všetky vynesené tresty smrti prechádzali posudzovaním komisiami zloženými z najvyšších stranických a štátnych úradníkov. Do jesene roku 1950 to bola Bezpečnostná komisia ÚV KSČ, potom špeciálna komisia na čele s ministrom spravodlivosti Š. Raisom a ministrom národnej bezpečnosti L. Kopřivom. Tá neodporučila milosť Jaškovi a Kalinajovi na zasadnutí dňa 18. októbra 1950. Predtým sa na prípade B. Jaška a spol. prejavili odporúčania povereníka spravodlivosti Júliusa Viktorého, ktorý prostredníctvom šéfa prezídia Poverenia spravodlivosti Michala Gera vyjadril svoj kladný postoj k vykonaniu určených trestov smrti. Exemplárne potrestanie bolo podľa neho nevyhnutné, lebo išlo už o druhý prípad, v ktorom sa „zahranickej reakčnej emigrácii“ podarilo získať pre spoluprácu osoby z orgánov ZNB (prvým bol prípad Albert Púčik a spol.). Ukázala sa potreba prejať rozhodnosť nielen vo vynášaní rozsudkov, ale aj v ich vykonaní, „lebo prípadné omilostenie mohla by reakcia považovať za slabosť a ústupok“.⁴⁾

Senát najvyššieho súdu v Prahe pod vedením Eugena Wagnera zamietol všetky odvolania, zrušil štyri oslobodzujúce rozsudky pre V. Molotu, Š. Stanislava, J. Rydzého a B. Fagu. Tresty boli zvýšené S. L. Grančovi na 10 rokov väzenia, Štefanovi Uhrínovi na 30 rokov väzenia, A. Lisitzkému bol trest zvýšený na 12 rokov väzenia, Jozefovi Blažekovi na 15 rokov väzenia, Ladislavovi Sokolovi na 10 rokov a Jozefovi Tučekovi najvyšší súd zvýšil trest na 12 rokov. Š. Svetský bol po svojom návrate zo Švajčiarska po výzve ministerstva vnútra odsúdený v osobitnom procese na desať rokov väzenia za vyzvedačstvo.

Tresty smrti pre Jaška a Kalinaja boli najtragickejšie pre ich rodinných príslušníkov. Žiadosti o milosť prezidiu Najvyššieho súdu v Brne poslala matka B. Jaška Anna, manželka P. Kalinaja Klára a jeho nevlastný brat Ján Sekáč, vojnový veterán. A. Jašková cestovala aj do Prahy za prezidentom Gottwaldom osobne prosíť o milosť pre svojho syna. Prezident ju neprijal.

Poprava bola vykonaná 17. februára 1951 o 4:55 na nádvorí Krajskej súdnej väznice v Brati-

slave. B. Jaško na popraviske vystúpil bez cudzej pomoci, ale P. Kalinaj, ktorý bol v katastrofálnom zdravotnom stave, musel byť na popraviske vynesný. V ten istý deň sa tam konala aj poprava odsúdených z procesu Albert Púčik a spol., kam patrili aj príslušníci ZNB Rudolf Lančarič.

Dňa 28. marca 1964 prejednálo Prezídium Najvyššieho súdu v Prahe na čele s Dr. Jozefom Literom sťažnosť pre porušenie zákona, podanú generálnym prokurátorom v trestnej veci proti Štefanovi Svetskému a rozhodlo tak, že sťažnosť zamietlo. Senát dospel k záveru, že dôkazy o Svetského vine, ktoré boli rozhodujúce pri jeho odsúdení Najvyšším súdom z 12. marca 1951, boli vyňaté jedine z administratívnych výpovedí, ktoré boli získané použitím nezákonných vyšetrovacích metód. Vyšetrením prípadu orgánmi inšpekcie Ministerstva vnútra sa zistilo, že s najvyššou pravdepodobnosťou boli tieto vyšetrovacie metódy použité v prípade Š. Svetského aj A. Lisitzkého a ovplyvnili obsah ich výpovedí. Vyšetrovatel ŠtB nevlúčil, že sa druhý príslušník ŠtB, prítomný pri vypočúvaní Svetského, neuchýlil k násiliiu.

Senát najvyššieho súdu v Prahe pod vedením Eugena Wagnera zamietol všetky odvolania, zrušil štyri oslobodzujúce rozsudky pre V. Molotu, Š. Stanislava, J. Rydzého a B. Fagu. Tresty boli zvýšené S. L. Grančovi na 10 rokov väzenia, Štefanovi Uhrínovi na 30 rokov väzenia, A. Lisitzkému bol trest zvýšený na 12 rokov väzenia, Jozefovi Blažekovi na 15 rokov väzenia, Ladislavovi Sokolovi na 10 rokov a Jozefovi Tučekovi najvyšší súd zvýšil trest na 12 rokov. Š. Svetský bol po svojom návrate zo Švajčiarska po výzve ministerstva vnútra odsúdený v osobitnom procese na desať rokov väzenia za vyzvedačstvo.

Aj A. Lisitzský svedčil, že jeho výpoveď zo 14. júla 1949 na KV ŠtB v Bratislave je nepravdivá, lebo bola vynútená zo strany vyšetrojúcich pracovníkov fyzickým nátlakom. Toto jeho tvrdenie bolo podložené výpisom z knihy chorých z júla 1949, keď bol Lisitzský ošetrovaný väzenským lekárom, ktorý si aj s odstupom času jeho zranenia pamätal a pomerne podrobne opísal. Záver inšpekcie Ministerstva vnútra znel, že sa nepodarilo zistiť totožnosť vyšetrovateľa, ktorý vypočúval A. Lisitzského. Súd uznal aj Svetského aj Lisitzského argumenty a rehabilitoval ich.

V januári 1967 začala Inšpekcia MV vyšetrovanie prípadu Jaško a spol. Veľkú zásluhu na tom mal S. L. Granec, ktorý po svojom prepustení v júni 1956 všetkými možnými spôsobmi bojoval o obnovenie procesu a svoju rehabilitáciu. Postupne si vyšetrovatelia predvolali príslušníkov ŠtB, ktorí sa podieľali na vypočúvaní členov skupiny. Vypočúti

Vymeranie trestov pre odsúdených Štátnym súdom v Bratislave.

3) ŠA Bratislava, f. Štátny súd, Or III 269/49 šk. a) B. Jaško a spol., s. 327, Dôvody odvolania P. Kalinaja proti rozsudku Štátného súdu z 9.11.1949.

4) SNA Bratislava, f. Poverenie spravodlivosti - dodatky - tajné, šk. č. 3, Odpoveď M. Gera na list č. 540/Cch/Ry z 13.5.1950, s. 2.

boli vyšetrovatelia Pavol Misál, Jozef Matkovčik, Pavol Paulík, František Gubiš, Peter Slabej a Jozef Grunský. Najotvorenejšie svedectvo podal Slabej. Lisitzského dodali z operatívneho oddelenia v takom stave, že musel ísť rovno do nemocnice. Poprel, že by on alebo J. Grunský použili proti Lisitzskému násilné vyšetrovacie metódy. Pri osobnej konfrontácii Lisitzský Slabeja nespoznal. Grunský k tomu dodal, že osoby zatknuté pre protištátnu činnosť už len došetrovali a spracovávali proti nim trestné oznámenia. Na operatívnom oddelení boli v tom čase zaradení Ján Kriško, Jozef Šepela, Ignác Čapla a Adolf Předák, ale ani jeden z nich sa pred inšpektorov Ministerstva vnútra nedostavil.

Po páde komunistickej moci a „nežnej revolúcie“ v novembri 1989 boli prijaté legislatívne zmeny, ktorých účelom bolo rehabilitovať ľudí odsúdených počas trvania komunistickej diktatúry. Preto bol v roku 1990 prijatý zákon o súdnej rehabilitácii, vďaka ktorému sa zrušili aj nespravodlivé rozsudky vykonštruovaných procesov.

Vyšší vojenský súd v Trenčíne 30. novembra 1990 rehabilitoval bývalých príslušníkov ZNB B. Jaška, P. Kalinaja, P. Hajdina, J. Blažeka, L. Fabiána a J. Dugoviča. Ten istý súd rehabilitoval 11. decembra 1990 J. Muranicu, J. Harbuláka, V. Molotu, Š. Stanislava a J. Rydzého. Dňa 3. júna 1991 Krajský súd v Bratislave zastavil trestné stíhanie Š. Uhrína in memoriam a rehabilitoval L. Sokola a S. L. Granca. Dňa 8. decembra 1997 bol rehabilitovaný J. Hiravý uznesením Vyššieho vojenského súdu v Trenčíne.

Skutky B. Jaška a P. Kalinaja sa dočkali ocenenia vlády a prezidenta Slovenskej republiky. Podľa uznesenia vlády zo 16. júna 2004 bol obidvom pri príležitosti 12. výročia schválenia Ústavy Slovenskej republiky udelený Rád Ľudovíta Štúra III. triedy in memoriam. Vyznamenania prevzali: za Bernarda Jaška jeho sestra Mária Laučeková z Černejovej a za Pavla Kalinaja jeho dcéra Beatrix Smerekovská, žijúca v Nemecku.

RESUME

Bernard Jaško and Company – Resistance to the Communism in the National Police Forces

It was the main ambition of the communist establishment to have a submissive and loyal State and Public Security. The Fabricated judicial proceedings of Bernard Jaško and his accomplices was a demonstration of this ambition. The Communist leaders had to stop the influence of the church upon the armed strengths because of some information leaks about important prepared clampdowns against priests. This was also the case of the National police forces members B. Jaško, P. Kalinaj and P. Hajdin, who informed bishop Michal Buzalka by force of Š. Uhrín about some State Security operations against Roman Catholicism. B. Jaško was apprehended one day before his intended escape to another country. Along with him, another 21 people were apprehended. At least six people were physically and mentally pressured to present fabricated transcripts of the inquiry. The judgment of the lower court from 9 November 1949 sentenced B. Jaško and P. Kalinaj to death. The others were sentenced to imprisonment together for 93 years. The Supreme Court upheld the sentence of capital punishment and increased the imprisonment of the others to 144 years. The execution happened early in the morning on 17 February 1951 in the Country court jail in Bratislava. The communist leaders issued an order for the State Security establishment to deliver a verdict of capital punishment for all National police forces and State Security members in this case. The verdicts were intended to have been a deterrent to others and should have sustained the subjugation of the people under a reign of terror. All the convicts in this political trial were rehabilitated after the Velvet revolution. In 2004 the president of the Slovak Republic granted B. Jaško and P. Kalinaj a Ľudovít Štúr honour of III. grade.

Historický archív štátnobezpečnostných služieb v Budapešti

(*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*)

V druhom tohtoročnom čísle *Pamäti národa* sme anotovali 1. zväzok ročenky maďarského pendantu nášho ústavu. Už vtedy sme prisľúbili aj jeho bližšie predstavenie. Splnenie tohto sľubu sa stalo nanajvýš aktuálnym aj preto, že v čase prípravy tohto článku predstaviteľia Ústavu pamäti národa a maďarského Historického archívu štátnobezpečnostných služieb (ďalej len Historický archív) uzatvorili dohodu o vzájomnej spolupráci.

Historický archív vznikol 1. apríla 2003 na základe zákona č. 3/2003 *O odhalovaní činností tajných služieb minulého režimu a o zriadení Historického archívu štátnobezpečnostných služieb (2003. évi III. törvény az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról)*. Podľa zákona má archív najmä zachovávať a spravovať písomnosti zaniknutých štátnobezpečnostných zložiek z obdobia medzi 21. decembrom 1944 - 14. februárom 1990 (presne definovaných ods. 1, § 1, písm. a, b). Archív má tiež zachovávať a spravovať písomnosti pochádzajúce z činnosti parlamentného výboru vykonávajúceho lustráciu osôb zastávajúcich mimoriadne dôležité verejné funkcie, ako aj funkcie s dosahom na verejnú mienku, obsiahnuté zákonom č. 23/1994. Nejde teda o tzv. mŕtvý archív, ktorý je odsúdený na prevzatie uzatvoreného celku archívneho materiálu po zaniknutých pôvodcoch, ale o inštitúciu, ktorá sa v budúcnosti v tomto smere ešte „má na čo tešiť“. Okrem spomínaného zákona je Historický archív maďarským archívnym zákonom zaradený medzi špecializované archívy. Ako inštitúcia s právnou subjektivitou je hospodársky zaradený do rozpočtu maďarského parlamentu, kde tvorí osobitnú rozpočtovú kapitolu. Hlavným dozorným orgánom archívu je predseda parlamentu. Generálnym riaditeľom archívu je v súčasnosti Dr. György Gyarmati.

Historický úrad - predchodca archívu

V roku 2003 vznikol archív transformovaním dovtedy existujúceho tzv. Historického úradu (Történeti Hivatal). Okrem zmien vo forme inštitúcie nastali aj zmeny v miere a spôsobe sprístupnenia informácií občanom, ako aj v poskytovaní materiálov na vedecké štúdium a v iných odborných činnostiach. Všetky tieto zmeny boli determinované skúsenosťami získanými každodennou prácou pracovníkov predchodcu - Historického úradu. Ak sa chceme s Historickým archívom skutočne obozná-

miť, musíme našu pozornosť obrátiť aj na dnes už zaniknutý úrad. Právny priestor na vytvorenie úradu na sprístupňovanie, ale aj spravovanie agendy po bývalých štátnobezpečnostných zložkách vznikol v Maďarsku novelizáciou už spomenutého lustračného zákona č. 23/1994, zákonom č. 67/1996. Medzi hlavné úlohy úradu patrilo: zabezpečiť dotknutým osobám možnosť oboznámiť sa s údajmi vedenými o nich v dokumentoch pochádzajúcich z činnosti štátnobezpečnostných zložiek bývalého režimu, poskytnúť podklady k práci parlamentného lustračného výboru, zabezpečiť výskum spravovaného archívneho materiálu a zúčastňovať sa na vedeckej publikačnej činnosti v tomto smere. K vybudovaniu štruktúr úradu došlo v roku 1997. Ročný rozpočet bol 200 mil. forintov. O zabezpečenie priestorových potrieb úradu sa dočasne postaralo ministerstvo vnútra. Personálny stav úradu bol zložený predovšetkým z odborníkov - historikov a archivárov, pôsobiacich do toho času v Maďarskom krajiniskom archíve (Magyar Országos Levéltár), v Ústave dejín vojenstva (Hadtörténeti Intézet) a vo Vojenskom múzeu (Hadtörténeti múzeum). V menšej miere boli medzi pracovníkmi zastúpení aj bývalí odborníci z ministerstva vnútra a ministerstva obrany. Pracovníci úradu prešli národnobezpečnostnou previerkou. Počiatočný stav zamestnancov v počte 42 z roku 1997 sa v roku 1998 rozrástol na 62 zamestnancov, neskôr sa ich počet ustálil okolo 70. Všetci zamestnanci mali štatút štátneho zamestnanca. Za predsedu úradu bol na dobu siedmich rokov na základe návrhu ministerského predsedu prezidentom vymenovaný Dr. György Markó, dovtedajší riaditeľ Vojenského historického archívu (Hadtörténeti Levéltár).

Mgr. Gábor Strešňák
(1974), absolvent Katedry slovenských dejín a archivnictva FiF UK Bratislava, pracuje v Archíve ÚPN.

Sídlo Historického archívu v Budapešti.

Keďže úrad mal voči občanom povinnosť sprístupňovať informácie z vlastných spravovaných materiálov, na jeseň roku 1997 sa pristúpilo k prevzatíu najdôležitejších archívnych fondov od dovtedajších spravovateľov: ministerstva vnútra, Vojenského bezpečnostného úradu (Katonai Biztonsági Hivatal), Informačnej služby (Információs Hivatal) a Národného bezpečnostného úradu (Nemzetbiztonsági Hivatal). Termíny odovzdania príslušných archíválií boli presne definované zákonom č. 67/1996. Podľa jeho znenia mali dovtedajší spravovatelia odovzdať materiál vzniknutý pred rokom 1980 do 60 dní od zriadenia úradu, materiál vzniknutý v období rokov 1980 – 1990 najneskôr do 28. februára 2000. V septembri roku 1997 išlo približne o odovzdanie 3000 bežných metrov (ďalej bm.) archívneho materiálu pochádzajúceho z činnosti tajných služieb bývalého režimu. Predovšetkým to boli archíválie zväzkového charakteru: operatívne zväzky (do roku 1998 bolo prevzatých spolu 14.653 zväzkov), vyšetrovacie zväzky (podobne prevzatých 69.951 zv.), zväzky agentúrnej siete osobitne delené na zväzky viazacieho aktu (5.699 zv.) a zväzky pracovné (8.140 zv.) a ďalšie zväzky rôzneho charakteru (3.937 zv.). Úrad v roku 1998 spravoval vyše 103.000 zväzkov.

Úrad, najmä v prvých troch rokoch svojej existencie, prešiel viacerými drobnejšími štruktúrnymi zmenami. Tie boli spravidla podmienené pribúdajúcimi skúsenosťami, a to najmä na úseku hospodárskeho riadenia. Úrad v tomto období pozostával z troch až štyroch sekcií. Nosné sekcie však zostali viac-menej nezmenené. Ide o Sekciu spracúvania spisov a sprístupňovania, ktorá sa v rámci špecializovaných oddelení zaoberala najmä archívny spracovaním spravovaného materiálu, spracúvaním pôvodných evidencií a kartoték záujmových osôb, agentúrnych sietí atď. V rámci sekcie fungovalo oddelenie so zameraním na digitalizáciu dokumentov a ich databázové spracovanie, nachádzalo sa tu aj oddelenie sprístupňovania. Ďalším dôležitým prvkom úradu bola Sekcia dokumentácie a analýzy, ktorá okrem politicko-historického výskumu a analýzy spravovala aj príručnú knižnicu úradu a vytvárala dokumentačnú zbierku kópií dokumentov nachádzajúcich sa v správe iných inštitúcií – najmä archívov. Samotný kontakt s občanmi, ako aj s vedeckou obcou, mal na starosti sekretariát, ktorý ako osobitná sekcia dohliadal na celkový administratívny chod úradu, vrátane administratívy a manipulácie so spismi rôznych stupňov utajenia.

Prvé žiadosti občanov začal úrad prijímať dňa 1. septembra 1997. Ich počet sa zo začiatočných 817 žiadostí za prvý mesiac postupne ustálil na množstvo okolo 100 nových žiadostí mesačne. Na ilustráciu uvádzame štatistické údaje z konca roka 1998, podľa ktorých úrad dovtedy prijal od občanov spolu 2.795 žiadostí. Z nich bolo po-

zitívne vybavených 790 žiadostí, pričom sa sprístupnilo 32.359 listov archívneho materiálu. Do konca roku 2000 bolo vybavených 6.149 žiadostí občanov, 569 žiadostí o povolenie vedeckého výskumu a 80 tajných dožiadaní parlamentného lustračného výboru.

V roku 1999 sa Historický úrad presťahoval z objektu ministerstva vnútra na Roosveltovom námestí do vlastných priestorov vytvorených v neorenesančnej budove na ulici L. Eötvösa, postavenej v rokoch 1878 – 1879. Zaujímavosťou budovy je, že od januára 1945 slúžila niekoľko mesiacov ako sídlo prvej povojnovej tajnej polície. Pôvodný mestský palác veľkoobchodníka Vencela Schneidera je dnes po rekonštrukčných a adaptačných prácach sídlom Historického archívu.

Pracovníci úradu pri sprístupňovaní dokumentov neraz narazili na sporné právne otázky, týkajúce sa najmä miery anonymizácie osobných údajov a sprístupňovania dokumentov žiadateľom bez rozdielu. Hlavnou príčinou pri tom bolo ustanovenie platnej legislatívy, ktorá v súvislosti so sprístupňovanými archívnyimi dokumentmi hovorila len všeobecne o „dotknutých osobách“. Legislatíva nedostatočne špecifikovala aj povinnosti anonymizácie osobných údajov. Situáciu ďalej komplikovala aj tá skutočnosť, že podľa lustračného zákona č. 23/1994 mala 30. júna 2000 vypršať zákonná lehota určená na lustráciu verejnočinných osôb príslušným parlamentným výborom. Zároveň sa týmto dňom malo umožniť „dotknutým osobám“ v materiáloch po bývalých tajných službách požiadať o isté korekcie, najmä o zatajenie osobných údajov na dobu 90 rokov od vzniku pôvodného záznamu. Novela zákona č. 43/2000 predĺžila lehotu lustrácií na ďalšie 4 roky, otázky možnosti zatajenia osobných údajov sa však nedotkla. Zrušením tejto možnosti ďalšou novelou č. 47/2001 bola táto právna nezrovnalosť odstránená. Dovtedy sa právo utajenia vlastných osobných údajov využilo v 12 prípadoch, väčšinou na žiadosť bývalých spolupracovníkov štátnobezpečnostných služieb. Spomínaná posledná novelizácia lustračného zákona priniesla aj iné markantné zmeny. Historický úrad bol preklasifikovaný na špecializovaný archív. Ako výraznú zmenu v sprístupňovaní možno hodnotiť jednoznačné uprednostňovanie obetí tajných zločinov bývalého režimu tým, že im umožnil spoznať príslušné spisy a zväzky v plnej miere a rozsahu, akým disponovali tajné zložky v čase ich prenasledovania (napr. vyšetrovacie spisy).

Historický úrad zanikol po tom, ako vstúpil do platnosti v úvode spomínaný zákon č. 3/2003 o vzniku Historického archívu.

Historický archív a jeho fondy

Po týchto zmenách už v novom právnom prostredí, no s nezmeneným pracovným kolekti-

vom a v nezmenených priestoroch začal Historický archív štátnobezpečnostných služieb pracovať 1. apríla 2003. V čase inštitucionálnych zmien disponoval s vyše 3.100 bm. archívneho materiálu. Podľa zoznamu fondov zachycujúceho stav z roku 2004, archív oproti predchádzajúcemu údaju vykazoval prírastok 500 bm. Keďže spravovaný materiál pochádza od rôznorodých pôvodcov uplatňujúcich v čase vzniku archívnych dokumentov rôzne spisové manipulácie, archív daný materiál rozčlenil do piatich sekcií (skupín) či okruhov fondov:

V prvej sekcií sú zaradené archívne fondy súvisiace so samotným chodom štátnobezpečnostných zložiek. Ide najmä o administratívnu agendu štátnobezpečnostných zložiek bývalého ministerstva vnútra a ich predchodcov, štátnobezpečnostných zložiek hlavných policajných kapitanátov, ako aj bývalého ministerstva obrany a armády.

Do druhej sekcie sú zaradené archívne fondy vzniknuté z pôsobenia viacerých štátnobezpečnostných zložiek, s ktorými bolo z rôznych príčin osobitne manipulované. Ide o série osobitne ukladaných spisov. Nájde tu paralelu v našich pomeroch známeho Fondu zvláštnych písomností „Z“, evidencie operatívneho a agentúrneho charakteru, spisovú agendu súvisiacu s obmedzovaním osobných slobôd občanov, najmä z obdobia rokov 1945 – 1960 (internovania, vyhostenia, vysídlenia atď.). Sú tu zaradené aj denné operatívne hlásenia a informačné hlásenia ministerstva vnútra. Dôležitým článkom tejto sekcie sú fondy obsahujúce personálne a finančné spisy príslušníkov bývalých tajných služieb.

V tretej sekcií sa nachádza väčšina spravovaného materiálu, tj. zväzková agenda bývalých tajných služieb. Jednotlivé typologické série zväzkov sú v rámci sekcie spravované v dvoch väčších celkoch, ktorými sú: Zväzky štátnobezpečnostných zložiek disponujúcich s centrálnou operatívnou evidenciou a Zväzky I. Správy III. Hlavnej správy ministerstva vnútra a jej predchodcov. Typologicky sa zväzky delia najmä na zväzky rezidentúr, zväzky viazacích aktov, zväzky pracovné, zväzky bytov, informátorov (všetky agentúrne), operatívne zväzky, vyšetrovacie zväzky, zväzky mimoriadnych udalostí, zväzky aktívnych opatrení atď.

Napokon v štvrtej sekcií sú zaradené (a naďalej sa zaraďujú) archívne zbierky a depozity. Sú to podkladové materiály zostavené počas výkonu práce tajných bezpečnostných služieb, zbierky rozkazov a nariadení, zbierky menných zoznamov členov Volksbund, Waffen SS, ako aj ultrapravicových strán a zoskupení (Strana šípových krížov, hungaristi atď.).

Dokumenty nachádzajúce sa v archíve sú väčšinou na tradičnom, papierovom nosiči. Početné sú však aj mikrofiše a mikrofilmy. Obsahujú najmä kópie dokumentov z vyšetrovacích spisov, ope-

ratívnych zväzkov, ako aj z denných operatívnych hlásení (celkovo viac ako 7.000.000 záberov).

Spracovanie a sprístupňovanie archívneho materiálu

Archív spravovaný materiál postupne spracúva, a to dvojakým spôsobom. Spisy administratívneho charakteru sa triedia, usporadúvajú, a napokon inventarizujú klasickým spôsobom, pričom sa z neusporiadaných materiálov mnohokrát dopĺňajú aj zväzky. Zväzky sa spracúvajú v troch rôznych stupňoch. Z hľadiska využívania najdôležitejšie zväzky sú databázovo podchytené vytváraním menného zoznamu zainteresovaných osôb. Tieto zoznamy sú následne vložené do centrálnej databázy archívu, ktorá na jeseň 2003 vykazovala vyše 400.000 mien preverovaných osôb. Ďalej sa do centrálnej databázy dostávajú aj naskenované kópie najpoužívanejších, a tiež aj z hľadiska fyzického stavu ohrozených zväzkov. Do jesene 2003 bolo naskenovaných asi 220.000 strán dokumentov. Posledným stupňom spracovania je tematické spracovanie rozsiahlymi tematickými indexmi, ktoré tiež umožňujú spätné vyhľadávanie zväzkov. V zmienenom období archív disponoval tematickou databázou odkazujúcou na 3.000 zväzkov.

Výskum archívneho materiálu v Historickom archíve umožňuje príslušný zákon č. 3/ 2003 viacerými spôsobmi. Bádateľov kategoricky rozdeľuje na vedeckých a súkromných. Štatút vedeckého bádateľa môže získať záujemca, ktorý po podaní svojej žiadosti o štúdium tzv. Archívnemu kuratóriu prostredníctvom Historického archívu, získa jeho súhlas. Archívne kuratórium je nezávislá odborná rada zriadená archívnym zákonom. Pozostáva z delegovaných členov Maďarského krajinského archívu, Ústavu politických dejín, Ústavu výskumu a dokumentácie dejín revolúcie v roku 1956 a Maďarskej akadémie vied. K žiadosti má byť pripojený podrobný výskumný plán, publikačný zoznam prác záujemcu, a tiež odporúčania od vedeckých inštitúcií v príslušnom odbore a zamerania, najmä Maďarskej akadémie vied. Bádateľ, ktorý takýmto spôsobom získa súhlas k štúdiu, sa následne môže oboznámiť so širším okruhom osobných údajov, tiež s materiálom pre iných inak nedostupným, ďalej pri dodržaní príslušných ustanovení platného zákona o ochrane osobných údajov s nimi môže narábať (spracovať, publikovať). Azda v tomto bode vidno najmarkantnejšie, že Historický archív napriek existencii vlastného zákona tvorí neoddeliteľnú súčasť siete archívov v Maďarsku a pri svojej činnosti sa pridržiava aj ustanovení archívneho zákona.

Ostatní bádатели pri svojom štúdiu môžu spoznať študovaný materiál v anonymizovanej podobe, teda po vymazaní osobných údajov, ktoré sa ich netýkajú, podľa príslušných ustanovení zákona.

Po uplynutí lehôt stanovených zákonom o ochrane osobných údajov sú však aj tieto prístupné. Bez anonymizácie je možné študovať predovšetkým dokumenty vzniknuté v súvislosti s verejnými udalosťami, vystupovanie na verejnosti a podobne. Tiež sa môžu voľne študovať prv už zákonným spôsobom zverejnené materiály, ako aj dokumenty potrebné na identifikáciu verejne činných osôb s osobami agentúrnych sietí či príslušníkmi bývalých tajných zložiek. V tomto prípade archív vyzve dotýčnú osobu, aby uznala skutočnosť, že je verejne činná a v prípade uznania tejto skutočnosti jej materiál vydá na štúdium. Pre iné prípady je tu aj zákonná možnosť posúdenia verejne činnej osoby súdom.

Okrem bádania majú občania možnosť požiadať aj o umožnenie nazrieť do archívnych dokumentov. V celom procese sprístupňovania sa žiadatelia striktne rozlišujú podľa toho, či boli obeťami bezpečnostných služieb, alebo spolupracovníkmi. Osoby, ktoré boli tajnými službami preverované, vyšetrované alebo sa stali ich terčom iným spôsobom, spolu s tzv. tretími osobami vyskytujúcimi sa v dokumentoch sprostredkovane, a nie z primárnych príčin, sa totiž môžu oboznámiť aj s osobnými údajmi spolupracovníkov či príslušníkov tajnej služby zainteresovaných v ich prípade. Ide pritom len o okruh osobných údajov potrebných na ich skutočnú identifikáciu.

Zahraniční bádatelia môžu v archíve študovať podľa ustanovení archívneho zákona. Dokumenty všeobecného charakteru, nie mladšie ako 15 rokov (pokiaľ nie sú utajované), sa môžu študovať bez obmedzenia. Pri štúdiu osobných údajov je

podmienka odporúčania príslušného ústavu Maďarskej akadémie vied, a aby domovská krajina dotýčného mala oblasť ochrany osobných údajov zákonne ošetrenú podobným spôsobom, ako je to v Maďarsku.

Vo vzťahu k verejnosti sa Historický archív a jeho predchodca vyznačuje (resp. sa vyznačoval) aj publikačnými aktivitami, organizuje výstavy a konferencie. Z nich výberovo spomenieme výstavu z vlastných zbierok, zameranú na avantgardné umenie 60. rokov 20. storočia, prezentovanú v roku 1998 pod názvom „Zakázané umenie“ (Tiltott művészet) na podujatí organizovanom Múzeom umeleckého priemyslu (Iparművészeti múzeum) v Budapešti. V roku 2000 otvorili tematickú výstavu fotografií, venovanú revolúcii v roku 1956. Tiež organizovali konferencie venované represii voči vojakom v rokoch 1945 – 1958, ďalej tematické konferencie venované Maďarom na nútených prácach v Sovietskom zväze, maďarským politickým väzňom a podobne. Z posledných podujatí s ich účasťou spomenieme medzinárodnú konferenciu venovanú téme Komunistický bezpečnostný aparát v strednej a východnej Európe, ktorá bola v tomto roku vo Varšave. Jej spoluorganizátorom bol aj Ústav pamäti národa (zhodnotenie podujatia bolo publikované v predchádzajúcom čísle Pamäti národa).

Na záver nezostáva nič iné, než záujemcom, ktorí sa o Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb v Budapešti chcú dozvedieť viac, odporučiť jeho domovskú stránku, na adrese: www.abtl.hu.

RESUME

The Historical Archive of State Security Agencies in Budapest

The aim of the study is to introduce the Historical Archive of State Security Agencies, a partnership institution of Nation's Memory Institute in Hungary. Before the archive's foundation in 2003 there was the Historical Office (founded in 1996) carrying out a similar role. The Historical Office dealt with continuously declassifying materials. During the compiling of the materials the office put the emphasis on citizens. However, the process of disclosing often pointed out the imperfections of the valid legislation. There were often legal adjustments that were barely manageable in practise, and thus the office turned into specialized archive and finally, was formally repealed in 2003. The Historical Archive of State Security Services is a successor to The Historical Office, carrying on its work. It's employees are mostly archivists and historians who administrate the material professionally, while making a computerized form of the material. The files of the former secret services are analysed separately. Names and real indexes that came from files are all continually increasing the size of the central archive database. In 2004 the archive held 3 600 m of archival material. This material is managed in four sections and there are two ways of accessing the materials - By application for the access to documents or through permission to study in the archive research room. Applicants who receive the special status of scientific researcher according to the independent decision of Archival committee have a higher degree of success in application to study the archives. Generally, the archive is favouring the victims of communist regime during the releasing of documents.

Bezpečnostný odbor ŠtB pri MV SSR a jeho pozícia v rámci mocenskej štruktúry (1969 - 1970)¹

Ladislav Bukovszky

Pokus o spoločenskú reformu v Československu na jar 1968 zasiahol celú spoločnosť. Táto zmena, podporovaná reformnými snahami vo vnútri komunistickej strany i občianskymi aktivitami postavila do popredia niekoľko závažných otázok postavenia a právomoci slovenských národných orgánov v unitárnom štáte, ale aj existencie a ďalšej činnosti bezpečnostných orgánov štátu. Slovenská národná rada na svojom zasadnutí 14. - 15. marca 1968 schválila návrh posilnenia právomoci slovenských národných orgánov, v ktorom nastolila požiadavku federatívneho usporiadania štátu. Táto požiadavka slovenskej strany viedla napokon k prijatiu zákona o federatívnom usporiadaní Československej socialistickej republiky, ktorý zásadne zmenil správu krajiny na všetkých úrovniach. Pred prijatím zákona však nastali určité zmeny v organizácii ministerstva vnútra, ktoré súviseli s prípravou federalizácie ČSSR. Po známych historických udalostiach - po intervencii piatich armád štátov Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 - československá vláda na svojom zasadnutí 9. septembra 1968 rozhodla o zriadení Slovenskej správy ministerstva vnútra pre otázky bezpečnosti na Slovensku, na čele ktorého stál Egdal Pepich.²⁾ Bol to akýsi predvoj samostatného úradu ministerstva vnútra SSR, ktorý prevzal riadenie činnosti útvarov Zboru národnej bezpečnosti na Slovensku.

Po niekoľkých mesačných rokovaní českých a slovenských vládnych a stranických činiteľov 27. októbra 1968 Národné zhromaždenie prijalo ústavný zákon o československej federácii.³⁾ Vychádzajúc z tejto právnej normy a zo zákona č. 166/1968 Zb. o vymedzení pôsobnosti ČSSR vo veciach vnútorného poriadku a bezpečnosti bola štruktúra a právomoc štátnobezpečnostných zložiek v jednotlivých republikách rozdelená takmer rovnako. Na Slovensku k 1. januáru 1969 vzniklo Ministerstvo vnútra SSR pod vedením už spomínaného ministra Egdala Pepicha. Vychádzajúc z

horeuvedených právnych úprav podľa rozkazu č. 7 zo dňa 1. marca 1969 bola určená organizácia a náplň činnosti útvarov MV SSR a jeho centrálnych výkonných zložiek.⁴⁾

Vzhľadom na vnútropolitické a ekonomické podmienky bolo nevyhnutné riešiť usporiadanie riadiacich a výkonných útvarov Štátnej bezpečnosti na Slovensku. Z tohto hľadiska bolo treba prispôbiť vnútorné usporiadanie pracovísk ŠtB súčasným podmienkam a požiadavkám kontrarozviednej práce, priblížiť výkon k existujúcim problémom a problematikám, vychádzajúc pritom z operatívnej situácie. Vylúčiť nepotrebné medzičlánky v štruktúre ŠtB, odstrániť duplicitu v zodpovednosti, v riadení a vo výkone i v rámci možnosti v potrebnom rozsahu oddeliť riadenie od výkonu. Podľa týchto zásad zložky ŠtB MV SSR od jari 1969 tvorili:⁵⁾

- Bezpečnostný odbor ŠtB
- Hlavná správa ŠtB
- Správa vyšetrovania ŠtB
- Správa pasov a víz
- Správa ochrany stranických a ústavných činiteľov
- Oddelenie ochrany utajovaných skutočností.

Zložky MV SSR priamo riadil námestník ministra pre ŠtB plk. JUDr. Vincent Ožvolda, ale náčelníkov, resp. vedúcich príslušníkov jednotlivých zložiek do funkcie ustanovil sám minister vnútra.

Jednou zo zložiek ŠtB bol Bezpečnostný odbor ŠtB MV SSR, ktorý na základe rozkazu MV SSR č. 9 zo dňa 8. apríla 1969 bol priamo podriadený námestníkovi Ožvoldovi. Týmto dňom bol založený bezpečnostný odbor ako jeden z funkčných útvarov MV SSR, ktorý zabezpečoval podmienky pre koncepčne riadiacu činnosť. Odbor vykonával analytickú a kontrolnú činnosť a podieľal sa na zhromažďovaní podkladov k legislatívnej činnosti pre úsek štátnej bezpečnosti. Bol konštituovaný ako

1) Táto štúdia sa pokúsi priblížiť historický vývoj a krátku činnosť jedného z orgánov Štátnej bezpečnosti na Slovensku, ktorý vznikol v dôsledku decentralizácie a federalizácie politickej polície v ČSSR začiatkom roka 1969. Pri riešení danej problematiky sme vychádzali z dostupnej literatúry, ale najviac sme čerpali z archívneho fondu označeného A 29 - Bezpečnostný odbor ŠtB pri MV SSR, ktorý je uložený v Archíve Ústavu pamäti národa v Bratislave.

2) PEŠEK, Jan: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 - 1971*. Bratislava 2000, s. 13; ŽÁČEK, Pavel: *ŠtB na Slovensku za „normalizácie“*. Bratislava 2002, s. 14.

3) Zbierka zákonov a nariadení. Zák. č. 143/1968 Zb.

4) Rozkaz MV SSR č. 7 zo dňa 1. 3. 1969. Podľa rozkazu útvarmi MV SSR boli:

1. Sekretariát MV SSR; 2. Inšpekcia MV SSR; 3. Personálny odbor; 4. Právny odbor; 5. Hospodárska správa; 6. Správa spojenia; 7. Zdravotný odbor; 8. Samostatné oddelenie obrany; 9. Bezpečnostný odbor VB; 10. Bezpečnostný odbor ŠtB; 11. Oddelenie ochrany utajovaných skutočností.

5) FROLÍK, Jan: *Nástin organizačného vývoje štátnobezpečnostných složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 - 1989*. In: *Sborník archivních prací*, č. 2/1991, s. 497.

konceptno-analytický, kontrolný a normotvorný odborný orgán MV SSR pre problematiku ŠtB. Odbor nikoho neriadil a s funkčnými útvarmi MV SSR, ako aj s výkonnými centrálnymi súčasťami ŠtB udržiaval úzke pracovné kontakty, ktoré neboli založené

na princípe nadriadenosti či podriadenosti. Jeho funkčná náplň práce bola odvodená od funkčného postavenia námestníka MV SSR pre štátnu bezpečnosť. Nebola to výkonná organizácia ŠtB, skôr predstavovala medzičlánok medzi námestníkom ministra V. Ožvoldom a ostatnými zložkami ŠtB MV SSR, ktoré pravidelne zasielali svoje materiály na rozpracovanie napr. koncepcnej činnosti a zamerania práce ŠtB proti nepriateľským rozvedkam na podmienky Slovenska, na spracovanie výhľadových štúdií a plánov rozvoja práce štátnej bezpečnosti atď.⁶⁾

Okrem toho odbor sústreďoval podklady a analyzoval systém práce, efektívnosť a účinnosť, analyzoval problematiku spojenú s postavením a úlohami slovenských orgánov štátnej bezpečnosti v systéme spravodajských orgánov ČSSR. Zabezpečoval aplikáciu uznesení stranických a vládnych orgánov, kontroloval uplatňovanie zákonov a všeobecne záväzných právnych predpisov vo výkonnom aparáte a preveroval, ako sa v praktickej činnosti realizovali zámery a koncepcie. Okrem koncepcných úloh sa podieľal na zhromažďovaní odborných podkladov na vypracovanie návrhov zákonov, ktoré vydávalo FMV a MV SSR. To isté platilo aj pri vydávaní rozkazov ministrov vnútra, či federálneho alebo ministra vnútra SSR.

Personálny stav na Bezpečnostnom odbore ŠtB podľa *Návrhu pôsobnosti a vnútornej organizačnej štruktúry MV SSR* zo dňa 16. januára 1969 mal byť ustálený na 15 členov. *Personál odboru mal tvoriť náčelník odboru, 2 náčelníci oddelenia, 9 starších referentov špecialistov, 2 referenti spisov a administratívny pracovník.*⁷⁾ Kolégium

ministra vnútra 8. apríla 1969 schválilo návrh využitia delimitovaných finančných prostriedkov na rok 1969. Podľa schváleného návrhu sa mal personálny stav na BO ŠtB do konca roka 1969 postupne doplňovať na konečný stav – 12 príslušníkov.⁸⁾ Podľa dnešného stavu výskumu tento personálny stav nikdy nebol naplnený. Odbor sa organizačne členil na skupinu konceptno-analytickú, kontrolnú a normotvornú, samostatnú skupinu tvoril sekretariát.⁹⁾ Činnosť odboru riadil, organizoval a koordinoval v zmysle vymedzenej náplne práce náčelník odboru. Pri zriadení odboru bol prvým náčelníkom mjr. Michal Fodran a od júna 1969 pplk. Michal Morava, ktorého v jeho neprítomnosti zastupoval v plnom rozsahu zástupca náčelníka. Odbor ako funkčný útvar MV SSR sídlil v troch kanceláriách v budove ministerstva v Bratislave na Martanovičovej ulici.¹⁰⁾

Činnosť Bezpečnostného odboru ŠtB v prvom polroku 1969 vychádzala z návrhu pôsobnosti a vnútornej organizačnej štruktúry MV SSR, zo štatútu MV SSR a všeobecných noriem, ktoré určovali činnosť orgánov ŠtB na Slovensku. Pracovná činnosť odboru za II. polrok 1969 vychádzala z vykonávacieho plánu funkčných útvarov MV SSR na rok 1969, schváleného ministrom Egydom Pepichom 23. júna 1969.¹¹⁾ Plán práce bezpečnostného odboru v piatich hlavných bodoch bol zameraný na dokončenie organizačných opatrení vnútornej štruktúry a náplne práce, ako aj kádového zabezpečenia; v analyticko-koncepcnej práci na vypracovanie dokumentu o operatívnej situácii v rámci SSR, vypracovať koncepciu kontrarozviednej práce v oblasti vnútorného spravodajstva, rozbor kádovej situácie a perspektívy vývoja kádovej a školskej politiky do roku 1975, v súvislosti s amnestiou prezidenta republiky pre trestné činy opustenia krajiny rozbor o stave emigrácie; v oblasti kontrolnej činnosti previesť kontrolu a spracovať rozbor o stave plnenia súčinnosti orgánov ŠtB, VKR a orgánov sovietskej vojenskej kontrarozviedky pri ochrane sovietskych vojsk umiestnených na Slovensku v okresoch Nové Zámky, Komárno, Zvolen, Rimavská Sobota, Liptovský Mikuláš, Poprad a Rožňava; na úseku normotvornej činnosti spoluúčasť na vypracovaní návrhu zákona o spravodajskej službe a zákona o služobných pomeroch príslušníkov ZNB.¹²⁾

Napriek tomu, že koncom roka 1969 sa preukázali niektoré nedostatky v rozdelení kompe-

Titulná strana rozkazu MV SSR č. 7/1969.

6) AUPN-B. A 29. Inv.č. 15 (Návrh štatútu Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky).

7) Tamtiež. Inv. č. 55. V dokumente BO ŠtB pri MV SSR sa spomína ako Odbor správy štátnej bezpečnosti.

8) Tamtiež. Inv. č. 1.

9) Tamtiež. Inv. č. 44.

10) Tamtiež. Inv. č. 76. Kancelárie BO ŠtB v budove MV SSR boli rozložené na III. posch. (miestnosť č. 321) a na II. posch. (miestnosti 218 a-b).

11) Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave. Fond A 29 Bezpečnostný odbor ŠtB MV SSR. Inv. č. 16.

12) Tamtiež. Inv.č. 18 (Plán práce Bezpečnostného odboru na II. polrok 1969).

Plán práce BO ŠtB MV
SSR na rok 1970.

Clenenie štátnobezpečnostných štruktúr na federálnej a republikovej úrovni, platné od januára 1969, vydržalo len krátky čas. V priebehu roka 1969 dochádzalo k sporom a konfliktom pri fungovaní bezpečnostného aparátu. Spor vznikol tým, že nebola presne vymedzená pôsobnosť FMV, ako i pôsobnosť národných orgánov, najmä na úseku kontrarozvedky. Začiatkom roka 1970 už bolo jasné, že v blízkej budúcnosti ako dôsledok centralizačných snáh FMV dôjde k prí-

padnej zmene alebo doplneniu súčasnej právnej úpravy, v ktorej sa vymedzovala pôsobnosť ČSSR vo veciach vnútorného poriadku a bezpečnosti. Predsedníctvo ÚV KSČ dňa 5. júna 1970 na základe hodnotenia účinnosti riadenia bezpečnostného aparátu v podmienkach federácie konštatovalo, že na zabezpečenie úloh v oblasti verejného poriadku a bezpečnosti štátu sa vyžadujú niektoré úpravy.¹⁷⁾ ÚV KSČ v duchu centralizácie ŠtB uložil, aby bol pri riadení štátnej a verejnej bezpečnosti bol posilnený vplyv FMV. Na zabezpečenie splnenia uznesenia predsedníctva ÚV KSČ bol vydaný spoločný rozkaz MV ČSSR, ČSR a SSR zo dňa 13. júla 1970 č.2, podľa ktorého dňom 15. júla 1970 prešlo riadenie všetkých útvarov ŠtB na FMV ČSSR s výnimkou útvarov vyšetrovania ŠtB a útvarov vydávajúcich doklady na cesty do cudziny (pasy a víza). *Uvedeným spoločným rozkazom bola zrušená dohoda ministrov vnútra ČSSR, ČSR a SSR zo dňa 21. februára 1969 o vymedzení pôsobností v oblasti ozbrojených bezpečnostných zložiek.*¹⁸⁾

Na základe spomínaného spoločného rozkazu útvary ŠtB na Slovensku prešli pod priamu pôsobnosť a riadenie FMV ČSSR, čo predstavovalo určitý krok dozadu. Bezpečnostný odbor ŠtB MV SSR formálne ešte krátko existoval ako medzičlánok medzi MV SSR a FMV, ale v auguste 1970 už de facto zanikol.¹⁹⁾

17) ŽÁČEK, Pavel: c.d., s. 34.

18) Spoločný Rozkaz MV ČSSR, ČSR a SSR č. 2/1970.

19) Posledný zápis do podacieho denníka Bezpečnostného odboru ŠtB je zo dňa 18. 8. 1970.

Kolektívny portrét vedenia správy ŠtB v období normalizácie

(Univerzitné vzdelávanie a špičky ŠtB - nevyhnutnosť alebo vôľa?)

Skúmanie a vytváranie kolektívneho portrétu špičiek bývalej komunistickej ŠtB na Slovensku (aj v bývalom Československu) sa ešte len začína. Riadiaci pracovníci bývalej ŠtB na Slovensku neboli ešte ako skupina v slovenskej historiografii komplexnejšie skúmaní a tento príspevok je v slovenskom prostredí jednou z prvých realizovaných sond do tejto problematiky, ktorá zachytáva aj zachovanú pramennú základňu. Cieľom príspevku je zmapovať formy ich vysokoškolského vzdelávania v prostredí vedenia ŠtB na Slovensku v období 70.- 80. rokov. Vzhľadom na torzovitosť pramenej základne sme sa po analýze rozhodli pre metódu sondy do zachovaných personálnych materiálov riadiacich pracovníkov Správy ŠtB Banská Bystrica, ktoré sú v Archíve ústavu pamäti národa zachované najlepšie. Vybrali sme si vzorku funkcionárov S ŠtB Banská Bystrica, ktorí boli vo funkciách v roku 1989.

„Krizové obdobie“ rokov 1968/1969 výrazne poznamenalo činnosť Štátnej bezpečnosti na Slovensku. Rok 1968 priniesol čiastočne úspešné snahy o federalizáciu bezpečnostných zložiek. V zložkách ŠtB sa hovorilo o ich demokratizácii a vznikali v nich dokumenty inšpirované Akčným programom. Tieto faktory sa výrazne podpísali aj na kritickom stave agentúrnej práce všetkých troch krajských správ ŠtB na Slovensku v roku 1968.¹⁾ Po roku 1968 sa významne rozšírili rady oponentov aj o časť bývalých reformných komunistov. Problémom postupne začali byť aj záväzky Československa v oblasti medzinárodného práva, a tak sa v čoraz väčšej miere zdôrazňovalo

dodržiavanie „socialistickej zákonnosti“.²⁾

Tieto krízové faktory sa v roku 1970 považovali za veľmi páľčivé. Ako najväčšie problémy fungovania ŠtB analytické materiály z tohto obdobia definujú generačnú výmenu - prirodzený postupný odchod „budovateľskej“ generácie príslušníkov ZNB, takmer bez výnimiek organizovanej v KSČ, resp. KSS, ktorá do zboru nastúpila v období rokov 1945 - 1952 a „zakalila sa“ v období stalinizmu.³⁾ Ďalšími problematickými miestami, boli národnostný problém (malé zastúpenie Slovákov v riadiacich štruktúrach FMV), sociálna štruktúra (robotnícky pôvod), organizovanosť v KSČ alebo KSS, ale i sociálne problémy príslušníkov a nízka spoločenská prestíž zamestnania.⁴⁾

Materiály tiež poukazujú na problematiku vzdelávania v prostredí ZNB, ktoré malo byť jedným z prostriedkov nápravy daného stavu. Právnické vzdelávanie, ktoré pre vyšetrovateľov predpokladal zákon 70/1965 Zb., sa nepovažovalo za dostatočné.⁵⁾ Vzdelávanie prebiehalo na pôde Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, neskôr na začiatku 70. rokov aj formou rôznych kurzov, na Slovensku napríklad na pôde Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Právnické kurzy sa podľa smerníc chápali ako náhradné vysokoškolské vzdelanie.

Pre nedôveru k liberálnemu univerzitnému prostrediu vnikla v roku 1973 aj rezortná Vysoká škola ZNB, ktorá sa stala súčasťou československého vzdelávacieho systému. O jej vzniku sa uvažovalo od roku 1970.⁶⁾ Členila sa na štyri fakulty a štúdium na nej bolo štvorročné. Mohla udeľovať titul (JUDr.).

PhDr. Radoslav Ragač
(1975), absolvent
archivníctva a histórie
FiF UK Bratislava, vedúci
oddelenia archiválií po
ostatných bezpečnostných
zložkách Archívu ÚPN.

1) Plasticky o tom svedčí výrazný úbytok novonaverbovaných tajných spolupracovníkov na všetkých troch slovenských správach ŠtB v roku 1968.

2) Napríklad Jiří Hartman v roku 1987 definoval chápanie socialistickej zákonnosti nasledovne: „V souladu s obecným principem socialistické zákonnosti je pouze taková činnost, která je prováděna v duchu socialistického právního řádu, na jeho zákonném podkladě a směřující k jeho naplňování“ a „Realizace principu socialistické zákonnosti v činnosti orgánů československé kontrarozvědky zejména znamená a/ agenturně operativní činnost uskutečňovat v souladu s vůlí a zájmy pracujícího lidu b/ agenturně operativní činnost provádět v souladu se zákony, obecně závaznými předpisy a vnitřními normativními směrnicemi, které tuto činnost upravují“. Pozri: HARTMAN, Jiří: Socialistická zákonnost - jeden ze základních principů v činnosti československé kontrarozvědky. In: *Sborník prací Vysoké školy SNB - B/1987*, s. 2 - 10; BRABEC, František: Výchozí aspekty zásady socialistické zákonnosti v systému operativně pátrací činnosti. In: *Československá kriminalistika* 11, 4/1978; GOTTWALDOVÁ, Vlasta - GRASEV, Ivan: Socialistická zákonnost jako základní princip organizace a činnosti Státní bezpečnosti při ochraně socialistického a státního zřízení v ČSSR. In: *Sborník prací Vysoké školy SNB - B/1986*, s. 100-107.

3) A ÚPN, fond Ministerstvo vnútra SSR, Bezpečnostný odbor ŠtB (A 29), krab. 3/inv. č. 111- „Návrh na riešenie základných otázok kádrovej práce a systému školstva v ZNB“ č. P-0018/1970 z 20.4.1970, materiál bol určený na prerokovanie na Predsedníctve ÚV KSČ.

4) Tamtiež.

5) Pozri § 2, zákona č. 70/1965 Sb., o Sboru národní bezpečnosti. Náместník ministra vnútra ČSSR genmjr. prof. JUDr. Ján Pješčák, DrSc., napríklad v roku 1975 vo svojom prejave okrem iného povedal: „Program právnickej fakulty prirodzene nemohol zahrnúť rozsiahlu oblasť problematiky spojenej s utajenou činnosťou rezortu a nemohol vzhľadom na základný profil absolventov právnickej fakulty obsiahnuť špecifické činnosti riadiacej a organizátorskej práce, poznanie a zvládnutie ktorej je pre pracovníkov bezpečnostného aparátu nevyhnutné... stále citeľnejšie sa presadzovala potreba prijať vhodnejšie obsahové a organizačné štruktúry na zabezpečenie špecifickej náplne vysokoškolskej prípravy pracovníkov bezpečnostného aparátu na profesiu.“ In: KOL.: *I. teoretická konferencia Vysoké školy ZNB*, Praha FMV 1975, s. 22-23 (interná tlač FMV).

6) Pozri poznámku 3.

Jej priamym vzorom bola Vysoká škola F. E. Dzeržinského KGB ZSSR v Moskve. Očakávania pri jej vzniku boli veľké, vysoká škola bola však reálne „dieťaťom svojej doby“ a právnické a iné odborné disciplíny na nej prednášané v hojnej miere dopĺňal ideologický balast.⁷⁾

V prípade riadiacich pracovníkov Správy ŠtB v Banskej Bystrici sme v Archíve Ústavu pamäti národa identifikovali zachované personálne materiály jej 9 riadiacich pracovníkov (z 11).⁸⁾ Ich analýzou sa nám podarilo zistiť viaceré spoločné črty.

Pre všetkých riadiacich pracovníkov bolo zamestnanie v ŠtB zamestnaním celoživotným, z ktorého odchádzali až do starobného dôchodku (väčšinou nútene v roku 1990). Boli si generačne blízki, všetci sa narodili v intervale rokov 1934 - 1947. Ich pôvodné profesie možno označiť zväčša ako robotnícke, nik z nich predtým nepracoval v riadiacej pozícii. Do zložiek ZNB nastupovali mladí (21-26 roční, priemerný vek v skúmanej vzorke 22,4 roka), zväčša po vojenskej prezenčnej službe od druhej polovice 50. rokov do roku 1970. Postupovali funkčne z pozícií referentov až do riadiacich funkcií, ktoré dosiahli kombináciou dosiahnutého vzdelania a odslužených rokov v priebehu 70. - 80. rokov (v rokoch 1973 - 1985).

Maximom dosiahnutého občianskeho vzdelania pred vstupom do ŠtB je stredoškolské vzdelanie s maturitou. Vo viac ako polovici prípadov (spolu 5) však bola úroveň dosiahnutého vzdelania ešte nižšia. Extrémom je prípad J. Matejku, ktorý dorábala dokonca aj základnú školu, potom zmaturoval a v roku 1973 sa stal náčelníkom Odboru vyšetrovania S ŠtB v Banskej Bystrici. Neskôr, v roku 1974, absolvoval právnický kurz, ktorý bol podľa smerníc náhradným vysokoškolským vzdelaním. Vyslovene pikantné sú ním dosiahnuté výsledky pri prijímacích skúškach na strednú odbornú školu ministerstva vnútra v roku 1967, kde z ruského jazyka prepadol (slovenský jazyk a matematiku absolvoval so známku 4-dostatočný). V jednom prípade sme pred nástupom do ŠtB zaznamenali aj jednoročný neúspešný pokus o štúdium na vysokej škole technického smeru (V. Kucej). Po vstupe do ŠtB skúmaní riadiaci pracovníci zvyčajne absolvovali rôzne krátkodobé „odborné“ kurzy a stranícky sa vzdelávali (Večerná univerzita mar-

xizmu-leninizmu). Šiesti z menovaných ukončili Vysokú školu ZNB, na ktorej získali titul JUDr., dvaja právnický kurz pred jej vznikom a v jednom prípade išlo o štúdium na Pedagogickej fakulte.

Katastrofálne boli najmä jazykové znalosti, ktoré odrážali ich všeobecne slabé vzdelanie, avšak kvôli spravodlivosti je potrebné dodať, že boli aj odrazom vtedajšieho vzdelávacieho systému. Pred nástupom do služby nik zo skúmaných riadiacich pracovníkov neovládal aktívne nijaký svetový jazyk. Dotazníky komplexných hodnotení obsahujú len ojedinele údaje o ovládaní ruského jazyka, niekedy len pasívnom. Spája sa to najmä s tými príslušníkmi, ktorí absolvovali kurzy VŠ FED KGB ZSSR v Moskve. Tieto znalosti (neznalosti) prekvapujú najmä u náčelníkov I. odboru. L. Laubert, ktorý kontroloval činnosť diplomatov a osobitne vojenských a leteckých pridencov pri Zastupiteľských úradoch Kanady, USA a ZÚ Francúzska, neovládal podľa dotazníkov ani anglický, ani francúzsky jazyk. To sa odzrkadlilo aj na práci odboru, ktorý vykazoval v období po jeho nástupe podľa hodnotenia „slabé výsledky“. Podobným prípadom bol aj náčelník II. Odboru S ŠtB P. Čiampor, ktorý mal v ekonomickej oblasti na starosti Francúzsko a Veľkú Britániu. Základné znalosti z anglického jazyka (10 lekcii z učebnice angličtiny) si rozvíjal na internátnom kurze počas služby. Zaujímavým v tejto súvislosti je D. Chebeň, náčelník Oblastného odboru ŠtB v Banskej Bystrici, ktorý len s ťažkosťami absolvoval v roku 1979 kurz ruského jazyka (ukončil ho so známku dostatočný) potrebný pre ročné štúdium v ZSSR. Neskôr v roku 1984 však diaľkovo vyštudoval na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici odbor učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov a ruský jazyk. Slabé sú aj stopy po ďalšom „civilnom“ vzdelávaní dotýkajúcom sa tematicky pracovnej náplne. Len u L. Lauberta, ktorý v 60. rokoch pracoval na problematike ekonomiky, sme našli zmienky o kurzoch politickej ekonómie. Uvedené príklady sú len sondou a nenárokujú si na komplexnosť, ale vo všeobecnosti možno konštatovať, že vzdelávanie v prípade skúmanej vzorky malo viaceré len formálne prvky, jeho prioritným cieľom bolo s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou naplnenie tabuľkových predpokladov na zastávanie riadiacich funkcií.

7) Typickým príkladom z takto orientovanej „produkcie“ Fakulty vyšetrovania Vysokej školy ZNB je aj zborník venovaný komunistickej výchove. KOL.: *Teoretická konferencia k otázkam komunistickej výchovy*. Bratislava, FV VŠ ZNB 1982, 172 ss.

8) Ide o personálne materiály nasledovných riadiacich príslušníkov S ŠtB Banská Bystrica, ktoré sú uložené v A ÚPN: JUDr. Peter Čiampor (nar. 1944); JUDr. Adolf Debnár (nar. 1941); JUDr. Dušan Chebeň (nar. 1936); JUDr. Emil Chuchút (nar. 1944); JUDr. Miroslav Komada (nar. 1934), OEČ; JUDr. Pavel Korbeľ (nar. 1934); JUDr. Vladimír Kucej (nar. 1947); JUDr. Ladislav Laubert (nar. 1934); Ján Matejka (nar. 1936). K dispozícii sme nemali personálne materiály, ktoré sa až do súčasnosti nachádzajú v držbe Ministerstva vnútra SR a sú z tohto dôvodu bádateľsky neprístupné.

Hladomor 1932 – 1933. Najväčšia katastrofa Ukrajiny v 20. storočí

Príčiny hladomoru

V dejinách búrlivého 20. storočia patrí hladomor 1932 – 1933 na Ukrajine zvláštne miesto.

Prvý masový hlad, ktorý sa začal hneď po skončení občianskej vojny a utlmenia ukrajinskej revolúcie, zasiahol väčšiu časť Ukrajiny: Zaporožskú, Doneckú, Katerynoslavskú, Mykolajivskú, Odeskú guberniu. Jeho príčiny mali čiastočne aj objektívny charakter – sucho v roku 1921, hospodárske dôsledky prvej svetovej vojny a občianskej vojny. Avšak v skutočnosti najdôležitejšími činiteľmi sa stali: krach poľnohospodárskej praxe vtedajšieho režimu, redukcia osevných plôch v bývalých úrodných regiónoch v dôsledku uplatnenia politiky vojenského komunizmu, direktívne metódy stranického riadenia, ktoré už existujúce potravinové zásoby rozdeľovalo v prospech priemyselných centier, najmä mimo Ukrajiny.

Hlad v rokoch 1932 – 1933 zasiahol tie isté regióny Ukrajiny, lenže tento raz ho zapríčinili najmä politické faktory. Hladomor 1932 – 1933 nebol náhodným javom prírodného alebo sociálneho pôvodu, ale dôsledkom cieľavedomého teroru hladom, to jest genocidou, uplatňovanou totalitnou vládou. Masové fyzické likvidovanie ukrajinských roľníkov umelo vyvolávaným hladom bolo vedomým teroristickým aktom politického systému proti mierumilovným ľuďom, v dôsledku čoho zmizol nielen významný počet bohatých a od štátu nezávislých roľníkov-podnikateľov, ale aj celé generácie roľníckeho obyvateľstva. Boli zničené sociálne základy národa, jeho tradície, duchovná kultúra a svojráznosť.

Ako napísal významný americký bádateľ hladomoru Geams Mais: „Povinná kolektivizácia sa stala tragédiou pre celé sovietske roľníctvo, a zvlášť pre Ukrajincov. Berúc do úvahy faktické zničenie mestských elit, znamenala ich likvidáciu ako sociálneho organizmu a politického činiteľa, viedla k stavu, ktorý Nemci obvykle volali *Naturvolk* (prapôvodný národ).“

Analýza obsahu asi 30 nariadení ÚV VKS(b), Sovnarkoma (Rady ľudových komisárov) USSR a ZSSR, ÚV KS(b)U, uverejnených v rokoch 1929 – 1933, svedčí o faktoch vedomého vytvárania týchto životných podmienok pre obyvateľov dedín, z ktorých dve tretiny predstavovali etnickí Ukrajinci, ktoré viedli k ich fyzickému zničeniu. Hladomor 1932 – 1933 bol vedomo vyvolanou akciou. Ako nasvedčujú dokumentárne zdroje, obilie na Ukrajinu bolo, lenže ho z Ukrajiny vyviezli.

V dokumentoch Politbyra ÚV KS(b)U sa zachránilo svedectvo o tom, ako sa na jeseň roku 1932 z Ukrajiny organizovali takzvané „zelené ešalóny“ na potravinové zabezpečenie priemyselných centier Ruska k novembrovým sviatkom. Z Ukrajiny sa vyvážali nielen osivá, ale aj kvasené uhorky, kapusta a paradajky – aby zámerne nechávali ľudí zomierať od hladu.

Nariadením vlády bolo zakázané obchodovať na dedinách, pozastavovala sa dodávka potravín na dediny, stihalo sa, desaťročným väzením a popravou zastrelením sa trestalo za použitie chleba ako odplaty za robotu v okresoch, ktoré nespĺnili plán na zásobovanie obilím, uplatňoval sa systém naturálnych pokút, tovarových represii. Podiel ukrajinského obilia v celkovom obsahu zásobovania obilím v Sovietskom zväze predstavoval viac ako tretinu, a v niektorých regiónoch preyšoval úlohy plánu pre Severný Kaukaz, Stredo-Čiernozemný región, Kazachstan a Moskovskú oblasť spolu.

Dôsledky hladomoru

Historici a demografi doteraz diskutujú o počte obetí hladomoru, vyhlasujú rôzne údaje – od 3 do 10 miliónov. Straty obyvateľov, vrátane údajov zo sčítania ľudu z roku 1937, v dôsledku úplného fyzického vyčerpania, týfusu, črevných a žalúdočných otráv, kanibalizmu, represii, samovrážd na základe psychických porúch a sociálneho kolapsu, najpravdepodobnejšie predstavovali na území Ukrajiny okolo 7 miliónov osôb.

Kritériom rozsahu tragédie však nie sú len čísla, ale aj schopnosť každého človeka cítiť cudzí

Ivan Novytskyj

(1952), absolvent Právnickej fakulty Kyjevskej štátnej univerzity, pracuje ako poradca pre konzulárne záležitosti na Veľvyslanectve Ukrajiny v Slovenskej republike.

Dedínčania odovzdávajú svoju „bežnú potravinovú daň“ (pod dohľadom veliacej sovietskej Novej ekonomickej polície).

*Kyjevský región, 1928.
Dedinčania odovzdávajú
štátu vozy obilia.*

žiaľ ako svoj vlastný. Rozsiahlosť tejto národnej katastrofy je možné zhodnotiť len hĺbkou vnútorného otrasu každého, kto sa považuje za civilizovaného človeka.

Ani najdokonalejšia štatistika nie je schopná vyjadriť hĺbku a rozsah sociálno-ekonomických, politických a morálno-psychologických dôsledkov hladomoru, hroznej svojvôle vládných zločiek a masových prípadov kanibalizmu. Hladná bieda, ktorá sa rozšírila na administratívne okresy s počtom obyvateľov viac ako 40 miliónov osôb a trvala skoro dva roky, nebola živlom, ale jednoznačne dielom rúk istých ľudí.

Hlbokú stopu, ktorú zanechal po sebe hladomor 1932 - 1933 v dejinách Ukrajiny, nadväzuje na stopy iných tragédií, ktoré sa stali osudnými pre ukrajinský národ v 20. storočí. Občianska vojna a hlad v rokoch 1921 - 1923, represie v rokoch 1937 - 1938, vojna 1941 - 1945, nemecká okupácia a holokaust, hlad v rokoch 1946 - 1947... Ale aj keď zvážime dôsledky viacnásobných otrasov, humanitárne dôsledky hladomoru sa nemôžu s ničím porovnať. Podľa protiukrajinského zamerania a rozsahov jeho uplatňovania sa hlad rokov 1932 až 1933 stal najhroznejšou zbraňou masového ničenia a sociálnej poroby roľníctva, ktorú totalitný režim použil na Ukrajine.

Bez náležitého zhodnotenia tejto najcynickejšej formy politického teroru v historickom, sociálnom, právnom a politickom aspekte nie je možné v súčasnosti predstaviť si históriu Európy 20. storočia a podstatu samotného totalitarizmu. Je možné celkom odôvodnene hovoriť o globálnej socio-humanitárnej katastrofe v dejinách ľudstva, nielen Ukrajiny.

Reakcia medzinárodného spoločenstva na hladomor

O okolnostiach hladu na Ukrajine, berúc do úvahy diplomatické depeše zahraničných konzulu-

lov v Kyjeve, Odese, Charkove, vedeli aj štátnici iných krajín. O hrôzostrašných dôsledkoch hladu na Ukrajine sa hovorilo vo výzvach predsedu migračného úradu UNR v Paríži profesora Oleksandra Šulhina k Lige národov, ako aj k Medzinárodnému Červenému krížu, k medzinárodným obchodným organizáciám. Avšak politické a obchodné kruhy cudzích štátov mlčky pozorovali tragédiu, alebo si ju oslneňovali stalinskou propagandou vôbec nevníмали. Napríklad francúzsky predseda vlády Eduard Errio alebo anglický spisovateľ Bernard Shaw, dokonca aj smutne známy redaktor New-York Times, v tom čase v Moskve, nositeľ Pulitzerovej ceny Walter Duranty, odmietali existenciu hladu na Ukrajine.

Treba podotknúť, že pojem „genocída“ bol na medzinárodnoprávnej pôde schválený až 11. decembra 1946 rezolúciou Valného zhromaždenia OSN, ktorá ho definovala nasledovne:

„Podľa noriem medzinárodného práva genocída je trestný čin, ktorý civilizovaný svet odsudzuje a za spáchanie ktorého majú byť vinníci potrestaní.“

9. novembra 1948 VZ OSN jednohlasne prijalo „Konvenciu o predchádzaní trestného činu genocídy a zodpovednosti zaň“, ktorá nadobudla platnosť 12. januára 1951.

Článok I. Konvencie vyhlasuje: „Zmluvné strany potvrdzujú, že genocída, nezáleží na tom, kedy bola spáchaná – v čase mieru alebo vo vojnovom čase, je trestný čin, ktorý narušuje normy medzinárodného práva a voči ktorému sa zaväzujú uplatňovať preventívne opatrenia a trestať za jeho spáchanie.“ Článok II. definuje genocídu: „Činy, ktoré sú zamerané na úplné alebo čiastočné zničenie ktorejkoľvek národnostnej, rasovej alebo náboženskej skupiny ako takej.“ Zničením sa rozumie: a) vražda členov skupiny, b) zapríčinenie vážnej ujmy na zdraví alebo duševných rozbrojov členom skupiny, c) úmyselné vytváranie životných podmienok smerujúcich k jej celkovému alebo čiastočnému fyzickému zničeniu, d) zavedenie

opatrení smerujúcich na predchádzanie pôrodnosti v prostredí tejto skupiny¹⁾ a na záver e) násilné odovzdávanie detí z jednej ľudskej skupiny do druhej.“

Odvtedy sa Konvencia stala prostriedkom na predchádzanie genocídy. Jej účinnosť sa významne zvýšila po ukončení „studenej vojny“. Avšak právne normy naformulované v tomto dokumente sa používali spravidla len vo vzťahu k holokaustu z obdobia druhej svetovej vojny, po jeho čerstvých stopách bola Konvencia vypracovaná.

Len vďaka úsiliu ukrajinskej diaspóry komisia Kongresu USA na čele s G. Maisom hladomor 1932 - 1933 na Ukrajine nazvala genocídou.

Lenže táto definícia sa nezakladala na dokumentoch, ale na subjektívnych úvahách svedkov hladomoru. Okrem toho komisia mala za úlohu zistiť údaje (čo výborne zvládla), ale nehodnotila ich z právneho hľadiska. Preto po ukončení jej činnosti sa ukrajinské organizácie v Severnej Amerike rozhodli osloviť právnikov. Z podnetu Svetového kongresu slobodných Ukrajincov bola zriadená Medzinárodná komisia na vyšetrenie hladomoru 1932 - 1933 na Ukrajine pod vedením profesora švédskeho Inštitútu verejného a medzinárodného práva Jakuba Sandberga.

V novembri 1989 komisia J. Sandberga uverejnila svoj verdikt. Za priamu príčinu hladu na Ukrajine uznala nadmerné štátne zásobovanie obilím a za jej predpoklady - nútenú kolektivizáciu, „rozkuľtáčovanie“ a snahu ústredných orgánov potlačiť „tradičné ukrajinské národnarstvo“. To znamená, že právnici videli v hladomore nielen snahu Kremľa prostredníctvom hladového teroru nanútiť roľníkom nevyhovujúci životný štýl, ale vyčlenili v terore aj národnostnú zložku. Hladomor na Ukrajine bol kvalifikovaný ako genocída.

Predseda komisie prof. Sandberg aj naďalej považuje pokračovanie v bádaniach a diskusiách o problematike hladomoru za aktuálne, keďže podľa jeho názoru ide nielen o bádania historického významu, ale na tomto základe aj o skúmanie „fenoménu“ totalitarizmu, ktorý porušuje ľudské práva, spôsobuje neznašanlivosť a prenasledovanie, ako aj prejavy xenofóbie, rasovej a etnickej nerovnosti, ktoré sa doteraz vyskytujú v rôznych krajinách sveta a s ktorými ľudstvo vkročilo do tretieho tisícročia.

V tomto kontexte sa konali aj medzinárodné spomienky 70. výročia hladomoru v roku 2003.

Jeho začiatky siahajú k mimoriadnemu zasadnutiu Verchovnej Rady Ukrajiny 14. mája 2003, ktoré bolo venované pamiatke obetí hladomoru a na ktorom sa nezúčastnila frakcia komunistov. Účastníci zasadnutia schválili Výzvu k ukrajinskému národu, v ktorej uznali, že „... Hladomor bol vedome organizovaný stalinským režimom a mal by byť verejne odsúdený ukrajinskou spoločnosťou a medzinárodnou verejnosťou ako jeden z najväčších prípadov genocídy v svetových dejinách podľa počtu obetí.“

V septembri 2003 vyzval prezident Ukrajiny účastníkov 58. schôdze Valného zhromaždenia OSN, aby podporili podnet Ukrajiny na odsúdenie hladomoru 1932 - 1933 na Ukrajine ako prejav genocídy. Spoločné vyhlásenie delegácií členských štátov OSN, týkajúce sa 70. výročia hladomoru na Ukrajine 1932 - 1933, bolo distribuované ako oficiálny doklad schôdze OSN. OSN prvýkrát v dejinách uznala hladomor za národnú tragédiu ukrajinského národa, vyjadrila sústrasť jeho obetiam a vyzvala všetky členské krajiny Organizácie, jej špecializované úrady, medzinárodné a regionálne organizácie, NUO, nadácie a asociácie, aby si uctili pamiatku tých, ktorí zomreli v tomto tragickom období dejín. Tridsaťšesť členských krajín OSN, vrátane Argentíny, Azerbajdžanu, Bangladéšu, Bieloruska, Benínu, Bosny a Hercegoviny, Guatemaly, Gruzínska, Egypta, Iránu, Kazachstanu, Kanady, Kataru, Kirgizska, Kuvajtu, Macedónska, Mongolska, Nauru, Nepálu, Spojených Arabských emirátov, Pakistanu, Peru, Juhoafrickej republiky, Kórejskej republiky, Moldavska, Ruskej federácie, Saudskej Arábie, Sýrie, USA, Sudánu, Tadžikistanu, Turkménska, Timoru, Uzbekistanu, Ukrajiny a Jamajky, sa stalo spoluautormi Spoločného vyhlásenia. Podporili ho aj Austrália, Izrael, Srbsko a Čierna Hora, všetky súčasné členské krajiny EÚ.

Štyri fotografie publikované na titulnej strane novín *Chicago American* 4. marca 1935, titulok znie: „HLAD, BEZNÁDEJ, SMRŤ V UKRAJINSKEJ AGÓNII.“

1) Podľa údajov francúzskych demografov v dôsledku hladomoru na Ukrajine sa nenarodilo 1 milión detí. Celkové údaje o úmrtnosti ovplyvnilo aj vládne nariadenie matrikám, aby neevidovali úmrtie detí do jedného roka. Vedci dospeli k názoru, že keď v tomto období zomierali väčšinou deti a mládež, priemerná životnosť Ukrajincov v roku 1933 predstavovala 7,3 roka v prípade mužov a 10,9 roka v prípade žien. Za celé dejiny ľudstva neboli podobné údaje nikde zaevidované. (Informácia agentúry Media International Group-MIG z 27. 11. 2003.)

Smrť zapríčinená hladom sa stala bežnou a ľudia doslova umierali od hladu na uliciach.

More hromád, kde boli pochovaní mŕtvi.

Uznanie hladomoru za genocídu proti ukrajinskému národu je zahrnuté aj v iných oficiálnych dokumentoch. Napríklad ide o vyhlásenie parlamentu Estónska z 20. októbra 1993 s odsúdením komunistickej politiky genocídy, o rezolúciu č. 680 senátu Austrálie z 31. októbra 2003 o hladomore

na Ukrajine, ktorá uznala udalosti na Ukrajine za jeden z najdôležitejších prejavov genocídy v dejinách ľudstva, a o obdobnú rezolúciu Zákondarnej rady štátu Nový Južný Wales z 20. novembra 2003; o deklaráciu o uctievaní pamiatky obetí hladomoru na Ukrajine 1932 - 1933, schválenú Senátom Argentíny 23. septembra 2003; o rezolúciu Senátu Kanady z 19. júna 2003, ktorá zahŕňa výzvu k vláde Kanady, aby uznala hladomoru na Ukrajine 1932 - 1933 a odsúdila úsilie utajovať historickú pravdu o tom, že táto tragédia nebola nič iné ako genocída. Dokument zároveň stanovuje, aby sa posledná sobota novembra uznala za Deň smútku na kanadských školách; o rezolúciu Komory reprezentantov Kongresu USA, vrátane č. 356 z 20. októbra 2003, ako aj o návrh zákona o tom, aby sa vo Washingtone postavil pomník obetiam hladomoru - genocídy pri príležitosti 75. výročia hladomoru na Ukrajine; o nariadenie týkajúce sa 70. výročia veľkého hladomoru na Ukrajine v rokoch 1932 - 1933, schválené štátnym zhromaždením Maďarskej republiky z 24. novembra 2003; o posolstvo generálneho tajomníka UNESCO pri príležitosti 70. výročia hladomoru na Ukrajine v rokoch 1932 - 1933 zo 16. decembra 2003.

Stojí za zmienku spomenúť aj odhalenie pomníkov / pamätných tabúľ obetiam hladomorov a politických represii na Ukrajine v rade krajín - v Austrálii, Rakúsku, Argentíne, Belgicku, Estónsku, Kazachstane, Kanade, Rusku (Tumeň), a pamätných tabúľ na území Kanady, USA a Maďarska, ktoré sa pripravujú na odhalenie.

Vďaka úsiliu diplomatických misií Ukrajiny v zahraničí, vo väčšine krajín sveta sa v rokoch 2003 - 2004 poriadali podujatia na úctu pamiatky obetí hladomoru, masových politických represii a nútených vysťahovaní. Konali sa tematické zhromaždenia, výstavy, prednášky, cirkevné omše, smútočné demonštrácie atď., čo v značnej miere ovplyvnilo zvýšenie úrovne vedomostí svetového spoločenstva o tragédii ukrajinského národa.

Prezident Ukrajiny vo svojom nariadení č. 1-1/863 zo 14. júla 2004 o dôstojnom uctievaní obetí hladomorov, masových politických represii a nútených vysťahovaní na Ukrajine rozhodol, aby práca týkajúca sa uznania hladomorov 1921 - 1923, 1932 - 1933 a 1946 -1947 na Ukrajine ako genocídy ukrajinského národa svetovým spoločenstvom aj naďalej pokračovala.

Bolo rozhodnuté, aby sa každý rok oslavoval Deň pamiatky obetí hladomorov a politických represii, ktorý sa tento rok pripomenul 26. novembra.

Prezident Ukrajiny Viktor Juščenko vo svojom prejave na plenárnom zasadaní Generálneho zhromaždenia OSN 15. septembra 2005 povedal:

„Vážení lídri súčasného sveta, je v našich silách, aby sme predišli trestným činom proti ľudstvu a ľudskosti. Apelujem na Vás v mene národa, ktorý v dôsledku hladomoru - genocídy organizovaného proti nášmu národu stratil desať miliónov obyvateľov. Vtedy sa vlády mnohých krajín k našej biede obrátili chrbtom. Trváme na tom, aby sa svet dozvedel pravdu o všetkých zločinoch spáchaných proti ľudstvu. Len vtedy si budeme istí, že ľahostajnosť už nikdy nebude podporovať zločincov.“

4. novembra 2005 prezident Ukrajiny Viktor Juščenko podpísal výnos „O uctievaní obetí a poškodených hladomormi na Ukrajine“, v ktorom vytýčil „uplatnenie viditeľne účinných opatrení na uctievanie pamiatky obetí a podporu osôb, ktoré trpeli za hladomorov na Ukrajine, vychovávanie k úcte k historickej minulosti, k ľuďom, ktorí prežili tragické obdobia v histórii ukrajinského národa“ ako prioritné úlohy ústredných orgánov štátnej správy a orgánov samosprávy.

Hlava štátu nariadila vláde:

- Prijíť neodkladné opatrenia na urýchlenie prípravy a podania návrhu zákona o politicko-právnom hodnotení hladomorov v dejinách ukrajinského národa a uznanie postavenia občanov poškodených hladomormi,
- zabezpečiť uplatnenie dodatočných opatrení na uznanie hladomoru 1932 - 1933 na Ukrajine za genocídu ukrajinského národa a jednu z najväčších tragédií v dejinách ľudstva medzinárodným spoločenstvom,
- každý rok zabezpečovať poriadanie Dňa pamiatky obetí hladomorov a politických represii s účasťou príslušných občianskych organizácií a mládeže,
- v priebehu dvoch týždňov zriadiť Organizačný výbor na prípravu a konanie podujatí pri príležitosti 75. výročia hladomoru 1932 - 1933 na Ukrajine pod vedením predsedu vlády Ukrajiny,
- vyriešiť otázky týkajúce sa odhalenia Memoriatu pamiatky obetí hladomorov na Ukrajine v Kyjeve, ako aj pomníkov a pamätných znakov v iných ukrajinských obciach,

Reakcie na ukrajinský hlad v zahraničnej tlači. Titulok článku: „Červení nechali vidiečanov hladovať.“

- k 20. novembru 2005 doriešiť otázku založenia Ukrajinského inštitútu národnej pamäti atď.

Výnos bol podpísaný s cieľom „zabezpečenia príslušného uctievania obetí a poškodených hladomormi, obnovenia historickej spravodlivosti, hlbokého uvedomenia si príčin a dôsledkov genocídy ukrajinského národa obyvateľmi, upevnenie netolerantnosti k ľubovoľným prejavom násillia v spoločnosti“.

Tieto doklady sa stali právnym základom pre obsažné bádanie, právny výklad a politické hodnotenie zločinov proti ľudskosti, spáchaných organizáciou hladomoru.

Jeho uznanie za akt genocídy má zásadný význam pre stabilizáciu spoločenských a politických vzťahov na Ukrajine a je faktorom zrodenia historickej spravodlivosti, morálneho zotavenia niekoľkých generácií od hrôzostrašného šoku zapríčineného masovými represiami a hladomormi.

Zuzana Profantová (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989, zv. I. a II.,

Mgr. Ivica Bumová, PhD.
(1971), absolventka
histórie a etnológie FIF UK
Bratislava, pracuje v ÚPN.

Približne pred rokom, v dňoch 10. – 12. novembra 2004, sa v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave uskutočnila medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia s názvom Malé dejiny veľkých udalostí. Na jej realizácii sa podieľal Ústav etnológie SAV a Ústav pamäti národa v Bratislave v spolupráci s Katedrou etnológie UCM v Trnave, Slovenským národným múzeom v Bratislave a Národopisnou spoločnosťou Slovenska. Konferencia sa konala pri príležitosti 15. výročia pádu Berlínskeho múru a Nežnej revolúcie v Československu.

Zborník Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 je zostavený z vedeckých príspevkov, ktoré odzneli na spomínanom podujatí. Pozostáva z 36 štúdií 37 vedcov pôsobiacich v oblasti etnológie a folkloristiky, literárnej vedy, historiografie, politológie a sociológie. Publikácia tak poskytuje rôznorodé inšpiratívne vedecké prístupy k skúmaniu „malých dejín“ odohrávajúcich sa v pozadí „veľkej histórie“. Nemenej zaujímavé je pre čitateľa, že „obrázky malej histórie“ nepochádzajú iba zo slovenského prostredia, ale aj z okolitých krajín (z Čiech a Moravy, Chorvátska, Maďarska, Nemecka, Poľska a Rakúska), ktoré, s výnimkou Rakúska, mali podobnú historickú skúsenosť z obdobia budovania socializmu. Popri slovenčine a češtine v ňom zaznieva aj poľský a anglický jazyk. V najbližších dňoch sa do tlače dostane aj jeho anglická verzia, ktorá sprístupní vedecké poznatky z obdobia neslobody aj medzinárodnej odbornej komunite.

Publikácia pozostáva z dvoch dielov. V prvej časti nájdeme niekoľko teoretických prác týkajúcich sa výskumnej metódy nazývanej „oral history“. Táto metóda je postavená na zaznamenaní výpovede svedka (či svedkov), jeho spomienok na udalosti, ktoré vo svojom živote prežil a postojov, ktoré k nim zaujal. Častokrát predstavuje jediný zdroj dokumentovania a odhaľovania minulosti v prípadoch, keď neexistujú žiadne či dôveryhodné písomné pramene.

Čitateľov nášho časopisu však budú najviac zaujímať výsledky, ktoré vznikli zo svedectiev „obyčajných“ ľudí o dobe neslobody. V prvom prípade nás autori oboznamujú s priebehom a výsledkami svojich vedeckých projektov. Od prelomu 90. rokov 20. storočia až do súčasnosti rezonuje ako jedna z ústredných „porevolučných“ tém problematika holokaustu, pri výskume ktorého bola

prvýkrát použitá metóda „oral history“. Monika Vrzgulová vo svojom príspevku v krátkosti popisuje priebeh tohto záchranného projektu a poukazuje na možnosť ďalšieho využitia dokumenačného materiálu získaného z výpovedí svedkov v edukačnom procese. Ďalší autorský projekt dokumentuje problematiku politických perzekúcií a ich produktu - „väzňov svedomia“, ktorých peripetie súvisiace s rehabilitáciou či odškodnením sa prenášajú až do súčasnosti (N. Veselská).

Výskum v Čechách, prezentovaný v zborníku, sa ubera smerom k sledovaniu spôsobu života, postavenia či hodnotových orientácií dvoch opozičných skupín: českého disentu a komunistických funkcionárov. Záujem bádateľov sa sústreďuje predovšetkým na obdobie normalizácie (Vaněk, Nosková, Trypesová).

Ďalší okruh príspevkov predstavujú konkrétne prípadové štúdie osudov „bežných ľudí“ alebo rôznorodých spoločenských a zachytenie ich každodenného života v krízových momentoch politického či osobného charakteru. Subjektívny pohľad na 21. august 1968 spracovaním sebareflexívnej autobiografie českej dôchodkyne podáva J. Petráš, ktorý sa pokúša aj o psychologickú rekonštrukciu osobnosti pisateľky. Edičná úprava autobiografie pani Domanovej, Britky, ktorá v roku 1947 prišla spolu so slovenským manželom, dôstojníkom československej armády v zahraničnom odboji, žiť na Slovensko, je ďalším príbehom z mozaiky „malých dejín“. Autorka štúdie T. Vráblová si všima viacero psychosociálnych, politicko-ideologických, kultúrnych a iných faktorov, ktoré ovplyvňovali životný príbeh Domanovcov, odohrávajúcich sa na ich pozadí. Iný pohľad na životné osudy žien, prežívanie a vyrovnávanie sa so zmenami v krízových obdobiach v 20. storočí, ktoré zasiahli do sociálnej a hodnotovej sféry respondentiek a ich spôsobu života, pochádzajú z autorskej dielne M. Botíkovej. Problematiku výskumu žien dopĺňa A. Pető, ktorá si všima sebakonštrukciu a etablovanie sa konzervatívnych političiek na politickej scéne Maďarska po roku 1989.

Dva príspevky sa venujú profesijnej skupine živnostníkov. Prvým je konkrétny životný príbeh vinárskeho veľkopodnikateľa z Dolných Orešian, ktorého dielo zlikvidoval február 1948 (K. Nováková). Do inej polohy je posunutá štúdia Ľ. Falťanovej. Už tradične si všima dopady spoločensko-politických zlomov na existenciu živnostníkov,

ich interpretácie prežitého, zároveň rozoberá podstatnú časť právnickej agendy zameranej na súčasné, veľakrát márne boje o záchranu vyvlastneného majetku pôvodných vlastníkov.

Problematike vojnového a povojnového obdobia sa venujú dve historiografické štúdie. Výskumom o vzájomných vzťahoch medzi majoritou a židovským obyvateľstvom v Zlatých Moravciach v prvej polovici 20. storočia prispeli M. Fiamová a J. Ondriaš. Ich práca, okorenená spomienkami preživších a pamätníkov, je ďalším vkladom do mozaiky výskumu židovskej komunity na Slovensku. Jednu kapitolu z málo známych dejín povojnového Československa odokrýva J. Sivoš. Jej obsahom je každodenný život internovaných obyvateľov nemeckej národnosti v pracovnom a sústredovacom tábore v Novákoch v rokoch 1945 - 1951, opis životných podmienok a úsilie niektorých o zaradenie sa do spoločnosti. Málo známa je aj história činnosti a pôsobenie klubu K-231, ktorý bol založený bývalými politickými väzňami v exile, kde pôsobil v rokoch 1985 - 1990 (J. Halla).

Ideovo podobnú problematiku, avšak z rozdielnych uhlov pohľadu, rozoberajú štúdie M. Závackej a R. Bilíka. Obidvoch autorov zaujal proces sebakonstruktívnej komunikácie komunizmu a vytváranie vlastných mýtov, tvoriacich jeden z oporných pilierov systému. Kým Bilík sleduje genézu zrodu ideológie „nového sveta“ založeného na spolupatričnosti v literárnej spisbe, Závacká odhaľuje rozpory a poukazuje na všadeprítomnú cenzúru a utajovanie informácií, ktoré režim používal na upevňovanie svojej moci.

Tieto pohľady dopĺňa sociologický výskum. Stav historického vedomia, hodnotenie vybraných udalostí a období jednotlivými generačnými (tiež etnickými) skupinami obyvateľstva na Slovensku poukazuje na časté rozdiely v ich posudzovaní aj v súvislosti s ich vlastnou životnou skúsenosťou (V. Krivý). Aj nedávne zmeny v roku 1989 ukazujú na poľskom materiáli rozsah vplyvu ideovo-politických a spoločenských transformácií na hodnotové orientácie a postoje obyvateľov Poľska (R. Giermakowska).

V druhom dieli zborníka nájdeme rozbor fenomenu fám a konšpiratívnych teórií šírených internetom, podnietených politickými konfliktmi vo svete (Z. Galiová-Panczová). Teoretický charakter má štúdia T. Bužekovej, v ktorej rozoberá postoje informátorov voči predstavám, ich zapamätanie a reprodukciu z pohľadu kognitívnej antropológie.

Podstatná časť príspevkov sa zaoberá javmi stereotypizácie a mýtizácie dejín. Význam sily stereotypov, mýtov a symbolov ako dôležitého inštrumentára politickej výbavy slovenských politi-

kov rozoberá E. Krekovičová. Osobnostiam M. R. Štefánika, Jana Masaryka a Josipa Jelačiča, ich mýtizácii či už z hľadiska štátnej ideológie alebo ústneho podania sa venujú príspevky P. Macha, Z. Vanovičovej a Z. Malej. Etnické stereotypy našich poľských susedov týkajúce sa Slovákov prezentuje T. Smoliňska. Na rozšírenie nacionálnych stereotypov vzťahujúcich sa na východných/západných Nemcov, objavujúcich sa okolo roku 1989 vo folklórnych žánroch obidvoch národných skupín, poukazuje zase S. Wienker-Piepho.

Autobiografie vo forme písaných denníkov boli podkladom aj ďalších dvoch teoretických prác. Stav výskumu v Rakúsku a jeho jednotlivé výsledky prezentovala M. Freithofnig. Iný prístup k využitiu písaných autobiografií zaujala L. Herzánová. Slúžia jej ako pramene k výskumu staroby a starnutia.

Záverečné práce sledovali fakty a súvislosti historickej pamäti v obraze divadelného života (D. Podmaková); vplyv politickej ideológie na folklorizmus na príklade pôsobenia SLUK-u (M. Žúreková) a výskum cudzincov na Slovensku prostredníctvom metódy „oral history“ (S. Letavajová).

Zborník prináša výsledky bádania spoločenských vied týkajúce sa obdobia neslobody s odstupom 15 rokov od pádu komunizmu v regióne. Široko prekračuje časové vymedzenie, ktoré má uvedené v titule. Je prvým súborom prác stredo-európskeho interdisciplinárneho charakteru, ktorý vychádza na Slovensku k uvedenému obdobiu. Prezentujú sa v ňom dejiny totality a ich prežívanie z pohľadu každodenného života obyvateľov. Ich výpovede sú jedinečným a niekedy jediným svedectvom o dobe, ktorá formovala a určovala spôsob nášho nedávneho života. Aj preto zborník zaujme nielen odbornú, ale aj laickú verejnosť. Mnohí z čitateľov sa môžu identifikovať s jednotlivými životnými osudmi iných ľudí a toto poznanie možno podnietiť ich rozhodnutie vydať svoje svedectvo o neslobode.

Význam tohto diela však spočíva predovšetkým v jeho odkaze mladej generácii, ktorá (z pochopiteľných príčin) ťažko dokáže pochopiť atmosféru doby a postoje staršej generácie k jej interpretácii či doceniť význam 17. novembra 1989. Aj preto by som si ho dovolila odporučiť pedagógom ako pomôcku na výuku dejín.

Jednotlivé témy prezentované v zborníku predstavujú iba zlomok z problémov, ktoré je potrebné v blízkej budúcnosti otvoriť a riešiť širokým interdisciplinárnym výskumom. Publikáciu však možno považovať za jedno z východísk pri napínaní tejto dôležitej a náročnej úlohy.

Oběti hranic - hraniční systém NDR

Souhrnná recenze

PhDr. Tomáš Vilímek
(1976), absolvent odboru
historie a politologie FF UK
v Praze, spolupracovník
Ústavu pro současné dějiny
v Praze.

Problematika vnitroněmeckých hranic, tedy hranic mezi Spolkovou republikou Německo (NSR) a Německou demokratickou republikou (NDR), představuje jedno z velmi důležitých témat, jehož zpracováním se před námi objevuje brutální východoněmeckého režimu bez jakýchkoli příkrášlení. Více jak tři a půl miliónu občanů NDR se pokusilo od vzniku tohoto tzv. antifašistického německého státu odejít a vědomě i nevědomě tak riskovalo svůj život a zdraví. Desítky tisíc z nich byli odsouzeni za trestný čin ilegálního opuštění republiky, který se v létě 1968 stal pevnou součástí socialistického zákonodárství. Přes tisíc lidí zaplatilo cenu nejvyšší a stali se oběťmi hraničních zátarasů, minových polí, cílené střelby, služebních psů a v neposlední řadě i chladných vod příhraničních jezer, řek a moří. Tématika hranic a jejich obětí je tak úzce spjata s otázkou vyrovnání se s totalitní minulostí NDR a vyvolává úvahy o trestně právní i morální vině systému a jednotlivců. Ukazuje se současně, že právě podrobné vědecké zpracování tohoto tématu představuje velmi důležitý krok na cestě k poznání jednotlivých souvislostí, ale je i základním předpokladem rehabilitace jednotlivých obětí. Nejednalo se totiž o narušitele hranic (Grenzverletzer), ale o lidi, kteří z různých důvodů odmítali státní zřízení NDR, o jehož zločinnosti není, i díky zveřejnění prací k této tématice, žádných pochyb.

Smyslem této recenze není podrobně popsat jednotlivé práce, tematizující otázku vnitroněmeckých hranic, ale spíše přiblížit případnému zájemci o toto téma široké spektrum přístupů k jeho zpracování. Výběrovým kritériem recenzovaných knih¹⁾ tak nebylo pouze datum jejich publikování, nýbrž i originalnost, s jakou se autor či autoři s daným tématem vypořádal(i).

Hned v prvních dvou nejnovějších pracích se objevuje naprosto odlišný přístup zpracování. Využívá-li historik, působící na univerzitě v Chemnitzu, Hendrik Thoss archivní materiály východoněmecké i západoněmecké provenience, opírají se

autoři nejnovější práce „*Hranice NDR, dějiny, fakta a pozadí*“²⁾ především o materiály orgánů NDR a o sekundární literaturu. Základní rozdíl těchto prací je však nutné hledat ještě někde jinde. Kniha H. Thosse je velmi podrobným zpracováním vývoje zabezpečovacího systému na hranicích a s použitím neuvěřitelného množství různých směrníc dokumentuje autor vývoj minových polí a signálního plotu, který měl upozornit na východoněmecké občany, snažící se utéci do NSR. Autor zdůraznil následující atributy hraničního režimu NDR. Až do 80. let představovalo užití střelné zbraně jeden ze základních prostředků, jak zadržet narušitele hranic.³⁾ Bez úzké spolupráce pohraniční policie (od roku 1961 Pohraničních vojsk), státní bezpečnosti a východoněmecké policie (Volkspolizei) by systém ochrany hranic v žádném případě nedosahoval takových výsledků.⁴⁾ Autor však položil rovněž důraz na vývoj hranice v čase, kdy po období relativně značné propustnosti, končícím přijetím nařízení o opatřeních na demarkační linii mezi NDR a NSR 26. května 1952, následuje přechodné období, které končí stavbou berlínské zdi v srpnu 1961. Právě rok 1961 odstartoval masivní výstavbu a zaminování vnitroněmecké hranice a autor sám věnuje vývoji hraničního systému 1961 - 1989 více jak polovinu celé knihy. Kromě organizačních struktur pohraničních jednotek NDR probírá autor podrobně vývoj minových polí a jednotlivých typů min⁵⁾ a zátarasů až do nejmenších podrobností. Pro československého čtenáře je zajímavé zejména pojednání o spolupráci NDR a ČSSR⁶⁾ na vývoji samodetonačních min SM 70, které se umísťovaly na tři metry vysoký plot s podezdívkou, poslední překážku na cestě do NSR. Přestože se v knize čtenář často ztrácí v nepřehledném množství publikovaných direktiv, aniž by bylo zcela jasné, které je možné považovat za klíčové, podařilo se H. Thosovi popsat technické parametry zabezpečení vnitroněmecké hranice. Knize by na přitažlivosti dozajista přidalo častější užívání obrazových příloh a občasné shrnutí klíčových poznatků. Ve srovnání

1) Jedná se o následující knihy: 1) BAUMGARTEN, Klaus-Dieter (Hrsg.): *Die Grenzen der DDR: Geschichte, Fakten, Hintergründe*. Berlin, Ed. Ost 2005, 447 s.; 2) FILMER, Werner/ SCHWAN Heribert: *Opfer der Mauer: Die geheimen Protokolle des Todes*. München, Bertelsmann 1991, 431 s.; 3) LAPP, Peter Joachim: *Gefechtsdienst im Frieden: Das Grenzregime der DDR*. Bonn, Bernard und Graefe 1999, 278 s.; 4) THOSS, Hendrik: *Gesichert in den Untergang: Die Geschichte der DDR-Westgrenze*. Berlin, Dietz 2004, 504 s.; 5) WERKENTIN, Falco: *Recht und Justiz im SED-Staat*. Bonn, Bundeszentrale für Politische Bildung 2000, 108 s.

2) BAUMGARTEN, Klaus-Dieter (Hrsg.): *Die Grenzen der DDR...*, c.d.

3) THOSS, Hendrik: *Gesichert in den Untergang* ..., c.d., s.17.

4) Tamtéž, s. 39.

5) Autor dává k dispozici podrobné srovnání jednotlivých typů s jejich účinností a životností. Srv. Tamtéž, s. 164.

6) Tamtéž, s. 170-172.

s následující knihou se však jedná opravdu o vědecké zpracování tématu, které nenechá nikoho na pochybách, kdo nese odpovědnost za mrtvé a zraněné na hranici.

Již zmíněná nejnovější práce o východoněmeckých hranicích je průhledným pokusem o zreslování dějin, který na jednu stranu dokládá rozsah současné svobody slova ve Spolkové republice Německo, na druhé však vyvolává otázky o možné nebezpečnosti přikrašlování dějin. Zdánlivě objektivní kolektivní práce řady autorů, mezi nimiž najdeme i bývalého velitele Pohraničních vojsk v NDR v 70. a 80. letech Klause-Dietra Baumgartena, který byl v roce 1996 odsouzen na šest a půl roku vězení za napomáhání v usmrcení uprchlíků na vnitroněmecké hranici, je toho signifikantním příkladem. Vyjma úvodní kapitoly,⁷⁾ popisující historický vznik jednotlivých hranic mezi NDR a okolními státy, je čtenář vystaven řadě ideologicky zabarvených tvrzení, která na první pohled, zejména s přihlédnutím k použitým údajům, vytvářejí zdání nezaujatého věcného popisu. Autoři však od počátku do konce sledují jasný cíl, ospravedlnit sami sebe, ale především vyvolat zdání, že hlavním strůjcem hraničního systému byl de facto Západ a jeho militaristická politika. Wilfried Hanisch v kapitole o vývoji pohraničních orgánů 1949 - 1960 přejímá často oficiální dobová tvrzení, jak dokazuje například popis úkolů pohraniční policie⁸⁾ spočívající v ochraně hranic proti narušitelům. Čtenář zde nenajde jediného slova o tom, že se za těmito narušiteli skrývali lidé nespokojení s režimem, a že procento narušitelů hranic tvořené skutečnými kriminálními živly, snažícími se vyhnout trestnímu stíhání útěkem do NSR, bylo naprosto zanedbatelné. Již samotný název páté kapitoly „13. srpen 1961 - zabezpečení státních hranic“ dává tušit autorovu orientaci. Na následujících řádcích se nás autor snaží přesvědčit, že stavba berlínské zdi byla vlastně obranným aktem NDR a východoněmecké obyvatelstvo ji přijímalo „převážně klidně“. Jediným, kdo vystupoval proti stavbě berlínské zdi, tohoto ochranného valu socialismu, měla být část mládeže, které nejvíce vadilo, „že od nynějška nemohou do západního Berlína a kin na hranicích jednotlivých sektorů (...) a musí se zříci západních cigaret, oblečení, obuvi a jiných nákupů“.⁹⁾ „NDR nebyla ani státem bezpráví, ani zločinným státem“,¹⁰⁾ napsal ve

svém příspěvku do této knihy již zmiňovaný velitel Pohraničních vojsk NDR, který nejenže připouští realitu odporujících 17 obětí na hranicích během svého velení (1979 - 1990), ale v použitých termínech se objevuje i jeho znalost školících učebních materiálů, určených pro tehdejší pohraničnický. Ani jednou tak nepoužije termínu uprchlík a hovoří o narušitelích, kteří chtěli prolomit (durchbrechen) státní hranici.

Byla-li věnována předcházející práci poněkud větší pozornost, tak především z toho důvodu, že je tato kniha prezentována jako nová práce, která objektivně popisuje hranice NDR a dění na nich. Větší pozornost by si dozajista zasloužila vynikající práce didaktického charakteru, kterou v roce 1999 vydal Peter Joachim Lapp, bývalý politický vězeň (1960 - 1964) a spoluautor základní práce popisující ozbrojené složky NDR „Ve službách strany - příručka k ozbrojeným orgánům NDR“¹¹⁾ z roku 1998. Pro zpracování tématu hranic NDR zvolil Lapp velmi přehledný způsob, neboť jednotlivé kapitoly, kterých je celkem šest, sledují nejen chronologické, ale i topografické hledisko. První kapitola je tak věnována vnitroněmecké hranici, kterou autor popisuje v jejím historickém vývoji. Tímto způsobem pokračuje Lapp i v kapitole následující, kde klade do popředí hranici mezi východním a západním Berlínem. V rámci předposlední části knihy je poté probírána i hranice mezi NDR a Polskem, tak jako Československem.¹²⁾ Ve srovnání s prací H. Thosse je zde kladen větší důraz na přehlednost celého textu, který je doplněn skromným, nicméně velmi výstižným obrazovým materiálem. Tato kniha tak umožní čtenáři se velmi rychle orientovat v problematice hranic NDR a četné citace z nejdůležitějších direktiv a nařízení dávají nahlédnout do legislativního rámce vývoje zabezpečovacích mechanismů hranic a zákona ke střelbě. Tomu je ostatně věnována samotná podkapitola,¹³⁾ obsahující stručný přehled základních zákonných úprav. Podobně jako Thoss, klade i Lapp důraz na rok 1961 a hovoří v této souvislosti o vzniku tzv. „Mauerstaat“.¹⁴⁾ „Měřeno na počet obětí byly 60. léta na vnitroněmecké hranici ty nejkrvavější“,¹⁵⁾ píše autor této práce. Zajímavá je i zmínka o instalaci gamazářiče na vybraných hraničních přechodech mezi NDR a NSR, které od roku 1979 téměř znemožňovaly úspěšné propašování výcho-

7) FREITAG, Peter/ FRIEDHELM, Rausch/ SCHINDLER, Günter: Die Staatsgrenze der DDR und ihre völkerrechtliche Bestimmung. In: BAUMGARTEN, Klaus-Dieter (Hrsg.): *Die Grenzen der DDR...*, c.d., s.18-36.

8) BAUMGARTEN, Klaus-Dieter (Hrsg.): *Die Grenzen der DDR...*, c.d., s. 140-141.

9) Tamtéž, s.193.

10) Tamtéž, s. 226.

11) LAPP, Peter Joachim: Die Grenztruppen der DDR (1961-1989). In: DIEDRICH, Torsten/EHLERT, Hans/ WENZKE, Rüdiger: *Im Dienste der Partei: Handbuch der bewaffneten Organe der DDR*. Berlin, Ch. Links 1998, s.225-252.

12) LAPP, Peter Joachim: *Gefechtsdienst im Frieden...* c.d., s. 196-204.

13) Tamtéž, s.53-6.

14) Tamtéž, s.32.

15) Tamtéž, s.38.

doněmeckého občana v jakkoliv důmyslné skrýši. Tento projekt byl natolik tajný, že o něm vědělo dle autora jen kolem dvou set pracovníků východoněmecké státní bezpečnosti.¹⁶⁾

Doposud zmiňované práce sice uvádějí počty obětí hraničního režimu NDR, nicméně se jedná spíše o odhady, které jsou většinou podhodnocené. Samotným obětem se pak s výjimkou případu Gartenschläger,¹⁷⁾ nedostává na stránkách těchto knih většího a hlavně ucelenějšího prostoru. Ojedinělá je v tomto ohledu naopak práce „*Oběti zdi - tajné protokoly smrti*,“¹⁸⁾ která byla publikována již v roce 1991. Dvojice autorů Werner Filmer a Heribert Schwann se opírala o prameny východoněmeckých orgánů, které vznikaly během šetření případů úmrtí na východoněmecké hranici. Přestože zde nejsou uvedeny zdaleka všechny oběti, je tato práce velmi výmluvným svědectvím nelidskosti východoněmeckého režimu, který neváhal přikázat střelbu na vlastní občany. Materiály jednoznačně dokazují, že čelní představitelé státu byli dostatečným způsobem informováni o celé řadě případů střelby na hranici či úmrtí následkem detonace min. Lakonická formulace o tom, že na narušitele byla po varovných výstřelech zahájena cílená střelba, která měla za následek jeho smrtelné zranění, vyvolává právě v dnešní době svobodného cestování velmi smíšené pocity a to tím spíše, že věkový průměr těchto narušitelů byl kolem dvaceti let.

Autoři této knihy zajímavým způsobem seřadili jednotlivé, v té době známé případy úmrtí nejen chronologicky, ale především podle toho, zda k tragické události došlo na vnitroněmecké hranici či na berlínské zdi. Pozornost věnovali rovněž i případům pohraničnicků, kteří byli zastřeleni při výkonu služby, když se pokusili zabránit v útěku svým vlastním kolegům. Velmi působivé jsou i rozhovory s pozůstalými čtyř obětí, které vedly po roce 1989 k vazbě nejvyššího představitele státu, Ericha Honeckera. Vypovídající je zejména příběh Michaela Bittnera, který byl zastřelen v listopadu 1986 necelé tři metry od hraničního zátarasu. „Podíval se tehdy na mne, jako by mi chtěl něco říci. To si ale v poslední chvíli rozmyslel. Na jeho pohled nezapomenu po celý zbytek svého života“,¹⁹⁾ vzpomíná matka na poslední setkání s tehdy 25 letým Michaellem. Otřesná na tomto případu

je i skutečnost, že se matka o smrti svého syna dozvěděla až v dubnu 1990, neboť jí východoněmecké orgány neustále tvrdily, že její syn utekl do západního Německa a dopustil se tak trestného činu opuštění republiky. Podobných případů je pak v této knize téměř tři sta. Závěr této práce je tvořen celou řadou zajímavých dokumentů, především výběrem dopisů tehdejšího ministra národní obrany, Heinze Hoffmanna, adresovaných E. Honeckerovi.

Postrádají-li předcházející knihy rozsáhlejší obrazový materiál, pak jich práce Falco Werkentina, pojednávající o právu a justici v NDR, obsahuje celou řadu. Čtenář zde najde i jeden z nejznámějších snímků své doby, tzv. „skok na svobodu“,²⁰⁾ který znázorňuje východoněmeckého vojáka, který přeskakuje v srpnu 1961 provizorní zátaras, tvořící tehdy základ budoucí berlínské zdi. Kromě statistik obětí v jednotlivých letech existence NDR najdeme na stránkách této širší veřejnosti určené publikaci rovněž obrázků, zachycující nezdařený útěk v berlínské čtvrti Kreuzberg v září 1971.²¹⁾

Současný stav bádání v oblasti hraničního režimu NDR je typický především tím, že je věnována podstatně větší pozornost vnitroněmecké hranici, než hranicím se sousedními socialistickými státy. Ojedinělou výjimku zde tvoří především práce Moniky Tantzschler „*Prodloužená zed*“,²²⁾ v níž se však autorka soustřeďuje především na vývoj vzájemných smluv a právních úprav předávání východoněmeckých občanů, zatčených na území ČSSR ve valně většině pro podezření z pokusu nelegálního překročení hranic mezi ČSSR a NSR, resp. Rakouskem. Vlastní osudy zatčených, ale rovněž usmrčených východoněmeckých občanů na československém území čekají stále na své zpracování. Mnohdy se přitom jednalo o velmi zajímavé a tragické osudy, tak jako tomu bylo v případě Hartmuta Tautze, který byl v roce 1986 roztrhán psy poblíž Bratislavy.

Nejlépe je zatím zpracována problematika berlínské zdi, organizační vývoj pohraniční policie a pohraničních vojsk, ale i technické parametry zabezpečovacích mechanismů, počínaje signálním plotem a minovým polem konče. V jednotlivých publikacích se rovněž objevují znatelné rozdíly mezi počtem obětí, jejichž nejvyšší odhad činí více jak

16) Tamtéž, s.68.

17) Jednalo se o bývalého východoněmeckého politického vězně, Michaela Gartenschlägera, který byl vykoupen do NSR. Dotyčný se v souvislosti s helsinským procesem, ale především díky předcházejícím zkušenostem s represivními metodami východoněmeckého režimu, rozhodl poukázat ne nehumánnost samodetonačních mechanismů SM-70 a několik jich úspěšně demontoval a jejich plány uveřejnil v západoněmeckém časopisu Spiegel. V květnu 1976 byl při dalším pokusu o demontáž zastřelen příslušníky státní bezpečnosti, kteří na něho již čekali v pohraničním úseku. Srv. THOSS Hendrik: *Gesichert in den Untergang...* c.d., s. 217 - 225.

18) FILMER, Werner/ SCHWAN Heribert: *Opfer der Mauer...* c.d. .

19) Tamtéž, s. 52.

20) WERKENTIN, Falco: *Recht und Justiz im SED-Staat...* c.d., s. 62.

21) Tamtéž, s.70.

22) Srv. TANTZSCHER, Monika: *Die verlängerte Mauer: Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht.“* Berlin, BStU (Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehem. DDR) - Abt. Bildung und Forschung 1998, 161 s.

1000 osob. Tuto disproporci je možné přičítat jednotlivým typům pramenů, kdy zejména materiály státní proveniencce NDR připouštějí mnohem menší počet obětí, než údaje, které mají k dispozici západobersínské organizace, jakými je kupříkladu od roku 1963 působící Arbeitsgemeinschaft 13. August. Násilí a represe na východoněmeckých

hranicích zůstává i přes množství publikovaných knih o této problematice stále tématem, které si zasluhuje značnou pozornost, neboť tzv. „hlasování nohama“ bylo po celou dobu existence NDR režim delegitimizujícím fenoménem, který v konečném důsledku výrazným způsobem přispěl i k jeho pádu v roce 1989.

Opožděná recenze

Jen málo publikací poslední doby mi dokázalo udělat stejnou radost jako nový Sborník Archivu Ministerstva vnitra (č. 3/2005). Tím spíše, že jde povětšinou o kolektivní autorský počin pracovníků Odboru archivní a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky. Iva Kvapilová v něm především pokračovala s pečlivou rekonstrukcí vývoje veřejnobepečnostních složek SNB (*Organizační vývoj SNB v 60. letech se zaměřením na jeho veřejnobepečnostní složku*), která navazuje na předchozí sborníky.¹⁾ Doufejme, že její *sága*, která již myslím přesahuje limity stanovené jejím zaměřením na Veřejnou bezpečnost, bude pokračovat až do roku 1990. Milým překvapením je i článek Miroslava Urbánka (*Správa sledování Ministerstva vnitra v letech 1948 - 1989. Stručný nástin organizačního vývoje*), který v plném časovém rozpětí postihuje vývoj jedné z nejzajímavějších součástí Státní bezpečnosti. Zde je asi vhodné upozornit nejenom na drobné chybičky, které se vloudily do textu (u 1. odboru IV. správy FMV zjevně byla myšlena hlavní správa vojenské kontrarozvědky – s. 198; obdobně u výčtu činností 3. odboru Nikoliv IX. ale XI. správa – s. 201), ale také na zajímavou leč opomíjenou problematiku agenturní sítě správy sledování (ve státobezpečnostním žargonu tzv. hotelovka).²⁾ I přes zdánlivě nezázivný název úvodního článku Radka Kučery (*Ke vzniku Veřejné bezpečnosti na železnici*) je nutné ocenit novost a zajímavost tématu. (S povzdechem – kdy asi vznikne jeho pandán „Státní bezpečnost na železnici“?) Nepřehlédnutelným celkem je podrobný *Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951-1990* z pera Pavla Vaňka. Zdá se, že jde o autorovi citově nejbližší útvar Pohraniční stráže. Dozvíme se zde totiž nejen organizační změny u velitelství 5. brigády v toku času, ale také

u podřízených rot, dokonce někdy i – obrazně řečeno – přesuny několika málo civilních zaměstnanců v závodní kuchyni... Články a studie doplňují témata z jiného soudku: *Problémy českého a německého školství v jihočeském regionu v období Protektorátu Čechy a Morava* (Leoš Nikrmajer) a zajímavá *Peněžní reforma Jiřího Petráše*, které „odlehčují“ koncepci sborníku přes (či za) okraj bezpečnostní problematiky.

Ve druhé části v materiálech najdeme přehled exilové osobní korespondence Blažeje Vilíma (Sylva Šimsová), nesmírně podnětný přehled Judaik v Archivu Ministerstva vnitra (Světlana Ptáčnicková, Vladimíra Vaničková), stejně jako informaci o archivních materiálech k tématice poválečné čs. sociální demokracie, které mj. upozorňují na fakt, že české zpravodajské služby ještě v nedávné (či současné) době ukládají do archivů materiály nedozírné informační hodnoty.

Absolutním průlomem v dosavadní filozofii Odboru archivní a spisové služby MV ČR je však *Stručný přehled fondů, uložených v depozitáři FMV Archivu MV Brno-Kanice*, sestavený Světlanou Ptáčnickovou. První – a jistě částečný – pokus nahradit dosud badateli používaný Přehled archivních fondů bezpečnostního charakteru zpracovaný Statisticko-evidenčním odborem v roce 1979 (čj. SE-00272/01-1979). Tento příspěvek je sice snahou odstranit vůči odborné i laické veřejnosti jistý dluh, na druhou stranu i mnohoslibným příslibem do budoucna.

Pavel Žáček

1) Srov. KVAPILOVÁ I.: Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1950 se zaměřením na veřejně bezpečnostní (resp. pořádkovou a kriminální) složku. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2003, č. 1, s. 68 - 90; *Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením a jeho veřejnobepečnostní složku*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, 2004, č. 2, s. 9 - 73.

2) Neodpustím si v této souvislosti zmínit, že bývalí pracovníci téhož odboru, jenž dnes vydal tuto chvályhodnou publikaci, se na přelomu let 1998/1999 snažili obdobnou snahu Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu prezentovat ve sbornících Securitas Imperii náčelníky SNB, resp. StB, včetně jejich fotoportrétů, kriminalizovat prostřednictvím Inspekce ministra vnitra.

Sborník obsahuje i stručnou zprávu o činnosti Úřadu pro zpřístupňování dokumentů Ministerstva obrany ČR, který zpřístupňuje určitý segment dokumentů vzniklých činností vojenské kontrarozvědky. Jitka Pourová informuje o vydání seznamů agenturních spolupracovníků VKR a objektových svazků, včetně dvou doplňků, stejně jako o tom, že do 25. března 2005 úřad zpřístupnil dokumenty 210 žadatelům. Poněkud zasuta zůstává informace, že úřad svazky a spisy VKR nespravuje, ale vyžaduje od Vojenského zpravodajství.

Proč opožděná recenze? Víím, jak dlouho byla v rámci Ministerstva vnitra vedena diskuse o jeho vydání, stejně jako jsem přesvědčen, že měl vzniknout nejpozději před deseti lety. Kde bychom dnes v poznání bezpečnostních opor komunistického režimu mohli být. Proto opožděná recenze opožděného sborníku.

Věřím však, že tímto vydáním jsou překročena veškerá interní omezení, vycházející z limitů koncepce ředitele odboru Jana Frolíka. Těším se na to, až více pracovníků Archivu ministerstva vnitra vstoupí do jeho hájemství. Všichni se totiž dozvíme více i o činnosti v odborné veřejnosti stále tabuizované anebo přehlížené Státní bezpečnosti.

Je nutné přiznat, že touto publikací se recenzovaný sborník vyšvihl mezi těch několik málo respektovaných publikací o stále ještě tabuizovaných segmentech našich moderních dějin. Zcela spolehlivě předstihl i další produkt svého resortu - jedenácté číslo Securitas Imperii, které se totiž nedá recenzovat. A to z prostého důvodu - není ho možné ani dočíst. I v této souvislosti bije do očí nepoměr účelně, resp. neúčelně vynaložených prostředků...

Ohlasy na web

V jednom zo spisov ŠtB (31705) som našiel v stĺpci „Poznámka“, poznámku „... zrušený - dvojitá blokácia“. Čo to v reči ŠtB znamenalo? Ďakujem J. Š.

Pri zavedení zväzku bola na Štatisticko-evidenčný odbor (ŠEO) FMV predložená požiadavka na blokáciu, čo znamenalo, že uvedená osoba je odteraz evidovaná príslušnou správou a odborom, a najmä aby sa zamedzilo tomu, že ho začne verbovať, resp. evidovať iný útvar ŠtB. V tomto prípade teda došlo k tomu, že keď zaviedli zväzok a poslali požiadavku na blokáciu, ŠEO ich upozornil, že daný človek už je blokovaný nejakým iným útvarom ŠtB, a teda nie je možné tento zväzok ďalej viesť, resp. je potrebné koordinovať činnosť podľa dôležitosti rozpracovania s útvarom ŠtB, ktorý ho už eviduje. Následne bol v tomto prípade zväzok zrušený. Malo sa tak zamedziť tomu, aby jedného človeka evidovali dva rozdielne útvary ŠtB.

Prosím Vás o pomoc pri pátraní a zdokumentovaní si miest, kde sa nachádzajú alebo nachádzali partizánske bunkre; niektoré som vyhľadal a našiel, ale rád by som si to zdokumentoval, ako aj voľne vystavované zbrane ako tanky, delá a i. Poradte, kam sa obrátiť alebo ako na to. D. Č., Senec

Potrebné informácie skúste získať v Múzeu SNP v B. Bystrici alebo vo Vojenskom historickom ústave v Bratislave.

Vážení pracovníci Ústavu pamäti národa,

rešpektujúc úprimnú snahu Vašej ustanovizne pri odkrývaní našej minulosti verím, že ma pochopíte a odpoviete mi na moje otázky, ktoré sú pre mňa veľmi dôležité a nepredstaviteľne zasiahli do môjho života. V dňoch, kedy boli ako prvé zverejnené mená východoslovenského kraja, som svoje meno nenašiel. V týchto dňoch som však svoje meno našiel uverejnené vo zväzkoch ŠtB. Snažte sa pochopiť moju úprimnú snahu dozvedieť sa viac o tejto skutočnosti. Posielam Vám žiadosť o sprístupnenie zväzkov o mojej osobe, no bol by som veľmi rád, keby ste mi ak je to možné, odpovedali na niektoré otázky, na ktoré nenachádzam odpoveď: - Pri mojom zápise nie je uvedené meno operatívneho pracovníka, ktorý zväzok prijal, len niekoľkomiestné číslo. Môžte mi vysvetliť jeho zmysel? Skrýva sa pod ním nejaká konkrétna osoba? - Zároveň je tam uvedené „Zničené“ 29. XII. 1989. Čo tento zápis znamená? - Keďže som zaradený v kategórii Dôverník, musel som túto skutočnosť vlastnoručne podpísať?

Verím, že nájdem u vás pochopenie a odpoviete mi čo najskôr. Veľmi mi tým pomôžete. Úprimne Vám poviem, že tieto dni sú pre mňa veľmi ťažké a veľmi, veľmi ťažko sa zmierujem s tým, že moje meno je v evidencii a ja neviem ako a prečo. Ozaj mi je veľmi ťažko.

Najskôr upozornenie, že ÚPN zverejnil registračné protokoly Štátnej bezpečnosti, teda evidenciu, ktorá slúžila na podchytenie vzniku a pohybu zväzkovej agendy bývalej ŠtB. Nie sú to žiadne

zoznamy spolupracovníkov, ako médiá často mylne informujú. Kategóriu Dôverník systém pri zverejnení registračných protokolov nevyhľadával, pretože to nie je kategória spolupracovníka, ani kategória nepriateľskej, resp. preverovanej osoby, ktoré v tom čase systém vyhľadával. Záznam o zväzku vedenom k Vašej osobe však už vtedy bolo možné nájsť pri postupnom prehladaní protokolov. V súčasnosti sú do vyhľadávania zaradené všetky kategórie. Podpisy sa podľa príslušných smerníc vyžadovali iba v kategórii spolupracovníkov. Záznam o zničení zväzku znamená, že zväzok sa nezachoval, a teda ani nie je v archíve ÚPN. Pod číslom sa konkrétna osoba neskrýva, ide o tzv. jednacie číslo, teda číslo rozhodnutia, na základe ktorého bolo rozhodnuté o založení zväzku. Ešte stručné zhrnutie: ŠtB mohla viesť zväzok k akejkolvek osobe bez toho, aby táto osoba o tom mala informáciu. Kategórie spolupracovníkov sú stanovené v §2 písm. i) zákona o pamäti národa. Viac informácií o smerniciach a systéme činnosti ŠtB nájdete aj v štúdiách, zverejnených v časopise Pamäť národa.

Na kedy je naplánované sprístupnenie zväzkov ŠtB pre Trenčiansky kraj?

Údaje o zväzkoch, vytvorených na území dnešného Trenčianskeho kraja, obsahujú registračné protokoly S ŠtB Bratislava, pretože toto územie bolo pred rokom 1989 súčasťou zsl. kraja.

Chcel som sa spýtať, či sa dá poslať nejaké nálepky vašej spoločnosti alebo nejaký rekl. predmet napr. triko..Máte super logo. Som vášnivý zberateľ, ale zbieram aj iné značky, ak by ste niečo mali aj od iných firiem.Veľmi by som o to poprosil, odpíšte mi, či sa to dá. Dík moc. Čau.

ÚPN sa takejto činnosti nevenuje.

Chcel by som sa spýtať, čo v prípade, ak v

Vážený pán

Ing. Ján Langoš,

predseda správnej rady Ústavu pamäti národa

S pohoršením som počul správu, že majú byť „odškodnení“ komunisti, ktorí v roku 1948 vo februári urobili u nás komunistický prevrat, ale v roku 1968 sa pomýlili a žiadali komunizmus s ľudskou tvárou, čo v zápätí verejne oľutovali, ako napr. prof. Števec či pán JUDr. Čič.

Rád by som uviedol na správnu mieru, ako to s tými „martýrmi“ v skutočnosti bolo a že veru ani Dubček žiadnu škodu po roku 1968 neutrpel. Mám 83 rokov a nezabúdam ani neodpúšťam tým, ktorí po prevrate v roku 1948 urobili komické voľby do parlamentu, zmocnili sa vlády a či už do roku 1968 alebo 1989 vládli rukou chána Džingischána. Vyhadzovali ľudí z práce, bytov, brali im rodinné domy, lúky a polia a urobili z nestráňníkov podľudí, práve tak ako to urobil Hitler.

registračných protokoloch stípci „Poznámky“ je uvedené, že zväzok je zrušený. Teda či je ešte archivovaný, alebo bol zničený, a teda či má zmysel podávať žiadosť o sprístupnenie a dozvím sa ešte nejaké informácie. Ďakujem! P. H.

V takom prípade sa zväzok ako celok nezachoval, je však možné, že v inom dokumente sa nachádzajú časti z neho alebo informácie, ktoré v ňom boli obsiahnuté.

UPN podľa všeho zveřejnil neúplný registr svazků KS-MV Bratislava, na stránkách jsou čísla od 1 do 2647, poté je mezera, po ní následuje až číslo 5501. Budete zmíněná čísla doplňovat?

V januári 1960 došlo k zmene územnosprávneho členenia krajov a okresov v bývalej ČSSR. ŠtB reflektovala nový stav a takisto sa jej dotkli nové zmeny. Z pôvodných 19 krajských správ MV bolo 9 zrušených. V prípade Slovenska išlo o zrušenie Krajskej správy ministerstva vnútra - Nitra, Žilina a Prešov a ich následné začlenenie pod KS - MV Bratislava, B. Bystrica a Košice. Operatívne evidencie po bývalých KS-MV boli prevzaté a preregistrované 1. zvláštnymi oddeleniami (odd. evidencie) na KS - MV Bratislava, B. Bystrica a Košice. Zmena sa dotkla aj samotného spôsobu registrácie agentúrnych a operatívnych zväzkov, ktoré sa začali v novembri 1959 evidovať podľa nových smerníc (napr. reg. č.: 2646 bolo zaevidované 8.XI.1959 a už 10.XI.1959 sa začína evidovať novým spôsobom - od reg. čísla: 5501). Registračné protokoly kontrarozviedneho rozpracovania sa tak mali číselne priblížiť registračným protokolom tajných spolupracovníkov (do roku 1962 išlo o dve samostatné evidencie). Mala sa tým zabezpečiť aj väčšia konšpirácia v samotných útvaroch MV, nakoľko „nezainteresovaní“ pracovníci mohli z reg. čísla dovedy jednoznačne určiť, o aký druh zväzku ide (obe evidencie začínali odteraz číslom „5_ _ _“, atď.).

Ja som právnik. Promoval som v roku 1947 a bol som koncipientom u JUDr. Žabkayho. Jeho kanceláriu zlikvidovali, pretože plnil svoju stavovskú funkciu advokáta v procese s Tisom. Ocitol som sa bez práce a kde som sa uchádzal o prácu, bol som „prívrženec Tisa“, nepriateľa proletariátu. Keď som odmietol spoluprácu s ŠtB, tak aj nepriateľ štátu. Nedostal som ani byt ani rekreáciu či poukaz na auto. Predieral som sa ako podnikový právnik s platom nižším ako účtovník. V spotrebných družstvách som napísal dve knihy pre právnu službu rezortu, ale bez môjho autorského mena. Knihy vyšli pod menom Katriak a kolektív. Ja som napísal celú knihu a komunista Katriak napísal predslov a opísal stanovky spotrebného družstevníctva (dnes je Katriak ukončený JUDr. a u Kaníka znalec pracovného práva a člen komisie v Ženeve).

A keď som ja s rodinou žil zo dňa na deň, tak komunisti z roku 1948 si kupovali domy, chodili na Kubu na rekreácie, kupovali Saaby a Simcy. A tí majú byť odškodnení !!! A po roku 1968 čo sa signatárom stalo? Boli preradení na našu úroveň, v ktorej sme my nepartajníci žili už predtým 20 rokov. My máme byť odškodnení a nie komunisti, ktorí komunizmus u nás násilím zriadili a až v roku 1968 boli zo strany vyškrtnutí. A zatiaľ si nahrabali majetok. Napríklad Dubček získal dom v Bratislave, vilu v Senci, deti mu vyštudovali vysoké školy, chodil si do Talianska !! Moji dvaja synovia v tom čase emigrovali a keď som ich chcel navštíviť, tak som najprv musel ísť do penzie.

Nech týmto komunistom zaplatí „škodu“ nie poškodený národ, ale ich spolustranici Biľak, Ševc, Colotka, Husák. Majú dosť majetku na to. Vy protestujte v mene pošliapaného národa.

Bratislava, 7. 6. 2005

JUDr. R. P.

Bratislava

(meno a adresa v redakcii)

Publikácie ÚPN

Slavomír Michálek: Prípady OATIS

Metódy a praktiky komunistickej Štátnej bezpečnosti pocítili na vlastnej koži nielen občania vtedajšieho Československa, ale aj cudzinci z „nepriateľského“ Západu, ktorí sa u nás v tom čase zdržiavali. Jedným z nich bol aj William Nathan Oatis, dopisovateľ americkej tlačovej agentúry Associated Press. Oatis bol v roku 1951 obvinený z protištátnej špionážnej činnosti a odsúdený na desať rokov väzenia. Autor monografie Slavomír Michálek odкрýva Oatisov prípad vo svetle amerických archívnych dokumentov, ako aj materiálov komunistickej tajnej polície.

ministerstva vnútra až do konca unitárneho štátu, ďalšia iba letmo upozorní na zaujímavú a neznámu problematiku organizačného vývoja republikových ministerstiev vnútra v roku 1969. Tretia a najrozsiahlejšia časť odhaľuje organizáciu riadenia výkonných a funkčných útvarov na federálnej úrovni. Štvrtá časť je venovaná riadiacim aktom upravujúcim organizačný vývoj obidvoch odborových zložiek (Štátnej i Verejnej bezpečnosti) na úrovni územných útvarov ministerstva vnútra (Zboru národnej bezpečnosti). Posledná kolekcia predstavuje prehľad základných dokumentov vzťahujúcich sa k vývoju Verejnej bezpečnosti ako za unitárneho štátu, tak po roku 1968, keď sa na riadení jednotlivých zložiek rozličnou mierou podieľali federálne i republikové ministerstvá.

Pavel Žáček: Nástroj triedneho štátu. Organizácie ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990

Edícia je rozdelená do piatich celkov, ktoré vzišli z kombinácie časovej osi s vývojom centrálnych, regionálnych i odborových zložiek. Prvá časť postihuje všetky podoby

Jednotlivé časti pochopiteľne nedajú odpoveď na všetky otázky súvisiace s vývojom štátno- i verejnobebezpečnostného, tylového, pomocného či správneho aparátu podriadeného ministerstvu vnútra. Bude však všetkým záujemcom pomocníkom pri orientácii sa v problematike, prípadne ich nasmeruje správnym smerom k odhaleniu ďalších tajomstiev.

Pamäť národa október/2004

„Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti
(Spolupracovníci politickej polície v
smerniciach
pre agentúrno-operatívnu prácu, 1947 – 1989)
- PhDr. Pavel Žáček PhD., s. 4- 27.

Můžou přijít, jsme hotovi... (Tzv. Lorencova
„skartace“ z prosince 1989 v dokumentech)
- PhDr. Pavel Žáček PhD., s. 28 – 41.

Prečo pamätať na pamäť pamätníkov?
(Rozhovor s Ing. Marianom Gulom,
podpredsedom správnej rady ÚPN) – Marta
Majerčáková, s. 42 – 43.

Sekcia sprístupňovania – Mgr. Juraj Kalina,
s. 44 – 48.

Ochrana osobných údajov v procese
sprístupňovania dokumentov – JUDr. Martin
Urminský, s. 49 – 53.

Stanovisko Úradu na ochranu osobných
údajov z 13.12.2003 – s. 54 – 59.

Tragická smrť Ing. Přemysla Coufala
- Miroslav Lehký, s. 60 – 63.

Východná dimenzia (Základné spravodajské
otázky v strednej a juhovýchodnej Európe
od roku 1900 – Medzinárodná historická
konferencia, Graz 2004) – Mgr. Peter Matijek,
s. 64 – 65.

Václav Benda: „To, že jsem byl ředitelem
ÚDV, je jenom epizoda v celém mém úsilí.“
- PhDr. Pavel Žáček PhD., s. 66 – 69.

Projekt Stredoeurópskej univerzity v
Budapešti (CEU) – Mgr. Patrik Dubovský, s.70
– 72.

Stíhanie zločinov komunizmu cez aspekt
ochrany ľudských práv – Christoph Schaeffgen,
gen. prokurátor SRN (1990-1999), s. 73 – 77.

Úrad Spolkového poverenca pre podklady
Štátnej bezpečnostnej služby bývalej NDR
- PhDr. Tomáš Vilímek, Pavel Žáček , s. 78
– 85.

Pamäť národa 1/2005

K otázke počiatkov doby neslobody v
slovenských dejinách 20. storočia – Dušan
Čaplovič, s. 4 – 7.

Tábory nútej práce na Slovensku v rokoch
1948 – 1953 – Mgr. Jerguš Sivoš, s. 8 – 27.

Právna úprava postavenia cirkví
a náboženských spoločností v
Československu v rokoch 1948 – 1989
- Mgr. Gabriela Grochová, s. 28 – 41.

KGB na ceste ke komunizmu – PhDr. Pavel
Žáček PhD., s. 42 - 57.

Archív Ústavu pamäti národa – Mgr. Ladislav
Bukovszky, s. 58 – 63.

Zbierky v Archíve Ústavu pamäti národa
a otázky akvizičnej činnosti archívu – PhDr.
Radoslav Ragač, s. 64 – 68.

Problémové aspekty spisovej služby Štátnej
bezpečnosti na Slovensku – Mgr. Jana
Kakalíková, s. 69 – 73.

Metódy a spôsoby sprístupňovania
archívnych dokumentov – Mgr. Rudolf Hudec,
s. 74 – 76.

Bádatel'ský poriadok Archívu Ústavu pamäti
národa, s. 77 – 78.

Emil Lukovský nepohodlná obeť zločinu
- Mgr. Ľubomír Morbacher, s. 79 – 82.

Nie všetci vedia, čo vieme my (Rozhovor
s predsedom KPVS Karolom Noskovičom)
- Michal Dzurjanin, s. 83 – 85.

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja
Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi
Polskiemu – PhDr. Petr Blažek, s. 86 – 89.

Parlamentné zhromaždenie Rady Európy,
rezolúcia 1096 o opatreniach na odstránenie
dedičstva bývalých komunistických
totalitných systémov - text prijatý
zhromaždením 27. júna 1996, s. 90 – 91.

Malé dejiny veľkých udalostí – Mgr. Ivica
Bumová, PhD., s. 92.

Nezabudnuteľný „sviečkový“ 25. marec
1988 – Mgr. Patrik Dubovský, s. 93 – 95.

Komisia pre jedenásty september a reforma
spravodajstva v Spojených štátoch –
Mgr. Peter Matijek, s. 96 – 99.

Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej –
Mgr. Peter Balun, s. 99 – 100.

„Když dva dělají totéž, není to vždy totéž“
- Karel Sieber, s. 101 – 102.

Ohlasy na www.upn.gov.sk – s. 103 – 104.

Pamäť národa 2/2005

Historické výzvy Európy – MUDr. Miroslav Mikolášik, s. 4 – 5.

Vylúčenie Cigánov / Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945) – PhDr. René Lužica, ArtD, s. 6 – 12.

Československá rozviedka a Vatikán, Druhý vatikánsky koncil – ThDr. Jozef Haľko, s.13 – 19.

Židovská komunita pod kontrolou – Mgr. Ján Hlavinka, s. 20 – 32.

Analýza československého defektora o činnosti satelitných služieb – Pavel Žáček, Patrik Košický, s. 33 – 39.

Archívy bezpečnostných služieb bývalých represívnych režimov – Antonio González Quintana, s. 40 – 50.

Sekcia informatiky – Ing. Ľudmila Franeková, s. 51 – 53.

K problematike digitalizácie dokumentov – Mgr. Tomáš Keszei, s. 54 – 57.

Počítačová databáza EZO – Ing. Stanislav Labjak, s. 58 – 61.

Systém zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi – Mgr. Peter Rendek, s. 62 – 74.

Bernard Nemček a spol. - prípad Európa – Mgr. Matej Medvecký, s. 75 – 80.

Úrad dokumentácie a vyšetrování zločinů komunismu – PhDr. Pavel Žáček, PhD., s. 81 – 84.

Zprístupňování svazků Státní bezpečnosti v České republice – Radek Schovánek, s. 85 – 87.

Akcia kláštorov – Mgr. Patrik Dubovský, s. 88 – 94.

Rozklad až k smrti? – PhDr. Tomáš Vilímek, s. 95 – 99.

Trezor. A Történeti Hivatal Évkönyve 1., Budapest 1999 – Mgr. Gábor Strešňák, s. 100 – 101.

Oral History o obetiach totality – Mgr. Ondrej Krajňák, ThLic., s. 101 – 102.

Ohlasy na www.upn.gov.sk – s.103 – 104.

Pamäť národa 3/2005

Usilujeme o zřízení ÚPN – MVDr. Jiří Liška, s. 5.

Agenturně-operativní svazky Státní bezpečnosti a jejich registrace, 1954 – 1957 – Pavel Žáček, s. 6 – 17.

Vojenský výcvikový priestor Javorina. Násilné vysídľovanie v päťdesiatych rokoch 20. storočia – Mgr. Jaroslava Benická, s. 18- 32.

Nedoručený odkaz (Správa Antonína Novotného z augusta 1968 o udalostiach Pražskej jari)– Dr. Lukasz Kaminsky, s. 33 – 42.

Štátna a Verejná bezpečnosť v ponovembrovej politike – PhDr. Pavel Žáček, PhD., Mgr.Patrik Košický, s. 43 – 53.

Sekcia právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov – Miroslav Lehký, s. 54 – 55.

Oddelenie rekonštrukcie dokumentov – Mgr. Patrik Košický, s. 56 – 61.

„My prišli vas spasit...“ (Obete augusta 1968) – Mgr. Patrik Košický, s. 62 – 64.

Libri prohibiti – PhDr. Petr Blažek, s. 65 – 66.

Krajinou pražských archivů – Karel Sieber, s. 67 – 72.

Akcia R (R1 – R7) – likvidácia ženských kláštorov na Slovensku v rokoch 1950 – 1952 – Mgr. Patrik Dubovský, s. 73 – 78.

O minulost se bojuje v tajných archivech – Karel Sieber, s. 78 – 80.

Federální služba bezpečnosti Ruské federace, její publikační činnost a postoj k veřejnosti – PhDr. Lukáš Babka, s. 80 – 83.

René Lužica: Ked' bola vojna, nebol som doma (recenzia) – Mgr. Alexandra Šimanská, s. 84 – 85.

Neznáme návrhy slovenskej časti československého štátneho znaku z roku 1960 – PhDr. Radoslav Ragač, s. 85 – 91.

Československo z pohľadu amerických spravodajcov – Mgr. Peter Matijek, s. 92.

Komunistický bezpečnostný aparát v strednej a východnej Európe (Varšava 16. – 18. jún 2005) – PhDr. Radoslav Ragač, Mgr. Matej Medvecký, Mgr. Peter Balun, s. 92 – 95.

ÚPN a médiá – Mgr. Michal Dzurjanin, s. 95- 96.